ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО
Факультет філології й журналістики імені Михайла Стельмаха
Кафедра української мови

НІНА КУХАР

НАУКОВІ ПАРАДИГМИ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для здобувачів ступеня вищої освіти магістра
філологічних спеціальностей

Вінниця – 2026 рік

УДК 81’1(075.8)

DOI: https://doi.org/10.31652/81.1(075.8)-1-148

Рецензенти:

Петров О. О., кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології, перекладу та зарубіжної літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського;

Янчишин А. М., кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української філології Хмельницького національного університету.

Навчально-методичнй посібник спрямований на формування у здобувачів вищої освіти філологічних спеціальностей загальних і фахових компетенцій згідно з вимогами програми дисципліни «Наукові парадигми сучасної лінгвістики». Присвячений розгляду лекційних тем і містить їхні тезові конспекти, а також плани практичних занять, завдання для самостійної роботи студентів, списки літератури. Подані реєстр лінгвістичних термінів, фрагменти першоджерел для обов’язкового опрацювання, завдання для тестового контролю сприятимуть інтенсифікації індивідуальної роботи здобувачів ступеня вищої магістра в межах дисципліни «Наукові парадигми сучасної лінгвістики».

Кухар Н.І. Наукові парадигми сучасної лінгвістики. Навчально-методичний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти магістра філологічних спеціальностей. Вінниця. 2026. 148 с.

© Кухар Н.І., 2026

ЗМІСТ

1. ***Інформаційний пакет*** освітнього компонента «НАУКОВІ ПАРАДИГМИ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ» 4

2. ***Теоретичний блок. Тези лекцій***
   Чинний загальнолінгвістичний комплекс ідей 9
   Внутрішня і зовнішня структура мови. Теорія мовних рівнів 19
   Глобальні методології як основа розвитку лінгвістики 32
   Порівняльно-історична парадигма лінгвістики 45

3. ***Плани практичних занять. Тематика лінгвістичних проєктів. Завдання для самостійної роботи***
   Практичне заняття 1. Чинний загальнолінгвістичний комплекс ідей 59
   Практичне заняття 2. Внутрішня і зовнішня структура мови. Теорія мовних рівнів 64
   Практичне заняття 3. Глобальні методології як основа розвитку лінгвістики 69
   Практичне заняття 4. Порівняльно-історична парадигма лінгвістики 72
   Практичне заняття 5. Актуальні питання функціонування слов'янських мов 76
   Практичне заняття 6. Структуралізм у мовознавстві 82
   Практичне заняття 7. Лінгвістика XXI століття 87
   Практичне заняття 8. Парадигмальний простір сучасної лінгвоукраїністики 91
   Практичне заняття 9. Напрями прикладної лінгвістики 99
   Практичне заняття 10. Сучасні тенденції та перспективи розвитку лінгвістики 105

4. ***Завдання для тестового контролю*** 111

5. ***Фрагменти першоджерел для обов'язкового опрацювання*** 117

6. ***Програми колоквіумів*** 129

7. ***Термінологічний реєстр*** 135

8. ***Рекомендована література*** 140

9. ***Додатки. Приклади лінгвістичних проєктів*** 143

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПАКЕТ ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА «НАУКОВІ ПАРАДИГМИ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ»

Освітній компонент «Наукові парадигми сучасної лінгвістики» як складова освітньої програми підготовки фахівців ступеня вищої освіти магістра філологічних спеціальностей зорієнтований на формування в майбутнього філолога вміння використовувати здобутки сучасної лінгвістики у професійній діяльності. Мовознавство XXI століття характеризує взаємодія багатьох парадигм наукового знання і різноманітних підходів до вивчення мовного феномену. Сучасні дослідники прагнуть виокремити найбільш вагомі парадигми лінгвістичних досліджень, формуючи методології та методики аналізу й доповнюючи інструментарій наукового пошуку. Під час вивчення «Наукових парадигм сучасної лінгвістики» мовні одиниці, аналізовані в межах кількох лінгвістичних напрямів, постають в усіх сучасних інтерпретаціях. ***Предметом*** вивчення освітнього компонента є головні напрями мовознавства з огляду на сучасний парадигмальний простір гуманітарного знання.

Мета вивчення «Наукових парадигм сучасної лінгвістики» – розширення, поглиблення й узагальнення відомостей про традиційні лінгвістичні школи, категоріально-поняттєвий апарат яких є відносно усталеним, і нові галузі, що сформувалися впродовж останніх десятиліть.

Завдання: ознайомити здобувачів вищої освіти з головними напрямами сучасної лінгвістики, найважливішими ідеями і проблемами мовознавства; окреслити методологічні засади сучасного мовознавства, пізнавальні настанови, принципи і процедури дослідницької діяльності; навчити студентів аналізувати ключові проблеми та дискусійні питання лінгвістичних дисциплін у сучасній науковій парадигмі; проаналізувати досягнення українського мовознавства, його методологічну основу, науково-методичне спрямування та зв'язок із практикою шкільного вивчення української мови; сформувати професійно-педагогічні навички та вміння, які необхідні

магістрам для наукової роботи.

У процесі вивчення «Наукових парадигм сучасної лінгвістики» передбачено формування таких ***загальних компетентностей***: *Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу. Здатність до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел; використання інформаційних і комунікаційних технологій, зокрема для вирішення стандартних завдань професійної діяльності. Здатність проводити дослідження на належному рівні* та ***фахових компетентностей***: *Здатність вільно орієнтуватися в різних лінгвістичних напрямах і школах. Здатність критично осмислювати історичні надбання та новітні досягнення філологічної науки. Здатність здійснювати науковий аналіз і структурування мовного / мовленнєвого матеріалу з урахуванням класичних і новітніх методологічних принципів. Здатність застосовувати поглиблені знання з обраної філологічної спеціалізації для вирішення професійних завдань. Здатність ефективно й компетентно брати участь у різних формах наукової комунікації (конференції, круглі столи, дискусії, наукові публікації) в галузі середньої освіти.*

Результати навчання за освітньо-професійною програмою: *Застосовувати сучасні методики і технології, зокрема інформаційні, для успішного й ефективного здійснення професійної діяльності та забезпечення якості дослідження в філологічній галузі. Аналізувати, порівнювати і класифікувати різні напрями і школи в лінгвістиці. Характеризувати теоретичні засади (концепції, категорії, принципи, основні поняття тощо) та прикладні аспекти обраної філології.*

Вихідні предметні компетенції, необхідні для успішного засвоєння навчального змісту освітнього компонента «Наукові парадигми сучасної лінгвістики»: знання освітніх компонентів «Вступ до мовознавства», «Загальне мовознавство», «Сучасна українська літературна мова», «Філософія», «Психологія», «Основи наукових досліджень».

Програма навчальної дисципліни

РОЗДІЛ 1. Структура мови. Глобальні методології як основа розвитку лінгвістики

ТЕМА 1. Чинний загальнолінгвістичний комплекс ідей

Інформаційний обсяг теми. Дисципліна «Наукові парадигми сучасної лінгвістики», її мета, завдання, предмет і місце в системі навчальних лінгвістичних дисциплін. Поняття знаковості мови, системності та ієрархічності мовної діяльності, протиставлення логічного (синхронії) та історичного (діахронії), мовленнєвого спілкування та пізнання, зовнішнього та внутрішнього мовлення.

Система лінгвістичних теорій як зміст теоретичного мовознавства. Глобальні лінгвістичні концепції В. Гумбольдта, І. Бодуена де Куртене, Ф. де Соссюра, Е. Косеріу, Л. Єльмслева, Дж. Пірса, Ч. Моріса, Н. Хомського. Загальна структура лінгвістичних знань: галузі мовознавства, рівнева класифікація, метатеоретична концепція К. Тищенка. Дослідницькі прийоми парадигмального простору сучасної лінгвістики (О.Селіванова).

Розвиток нових лінгвістичних дисциплін: соціолінгвістики, психолінгвістики, лінгвосеміотики, лінгвістики окремих рівнів мовної структури. Неогумбольдтіанські ідеї та семантична філософія мови. Теорія мови Л. Вайсгербера.

ТЕМА 2. Внутрішня і зовнішня структура мови. Теорія мовних рівнів

Інформаційний обсяг теми. Мова як система систем (підсистем); її відкритість і динамізм. Основні і проміжні рівні мовної системи. Теорія ізоморфізму та ієрархії мовних рівнів. Типи відношень між мовними одиницями. Лексико-семантична система мови. Семантична структура слова. Лексична типологія мов. Проблема метафори. Семасіологія, проблема семантичної валентності та сполучуваності. Сучасні граматичні теорії, проблема частиномовної класифікації, когнітивний аспект синтаксису. Герменевтика. Герменевтичні техніки.

ТЕМА 3. Глобальні методології як основа розвитку лінгвістики

Інформаційний обсяг теми. Філософський метод пізнання і методи часткових наук. Глобальні методології як основа розвитку лінгвістики: феноменологічна (філософія Платона, Аристотеля, схоластика, теорія духу народу В. Гумбольдта, концепція М. Гайдеггера), позитивістська (античні матеріалісти, середньовічні номіналісти, теорія емпіризму, біхевіоризму), раціоналістська (теорія Р. Декарта, екзистенціалізм, аналітична філософія логічного аналізу мови Р. Карнапа, Л. Вітгенштейна), функціональна (теорія Д. Дьюі, Л.Виготського, І. Лакатоса).

Вихідні прийоми наукового аналізу мовного матеріалу. Основні поняття

лінгвометодології: методологія, парадигма, епістема. Зовнішня і внутрішня лінгвістична інтерпретація мовних фактів. Загальні методи дослідження: спостереження, індукція, дедукція, гіпотеза, аналіз, синтез, таксономія, порівняння, формалізація, ідеалізація, експеримент, фальсифікація, моделювання. Проблема класифікації лінгвістичних методів. Одиниці мови та одиниці лінгвістичного аналізу; основні методи описового вивчення мови – компонентний і контекстний аналіз. Порівняльний метод.

РОЗДІЛ 2. Головні наукові парадигми лінгвістики

ТЕМА 1. Порівняльно-історична парадигма лінгвістики

Інформаційний обсяг теми. Порівняльно-генетичний метод. Прийоми встановлення генетичної тотожності. Реконструкція праформ. Абсолютна і відносна хронологія. Прийоми і принципи етимологічного аналізу. Санскрит та європейські мови. Проблема походження мови у працях філософів та мовознавців ХУІІ – ХІХ ст. «Порівняльна граматика» індоєвропейських мов Ф. Боппа. Виникнення германістики і славістики. Порівняльно-історична граматика і лінгвістична концепція А. Шлейхера. Філософія мови В. фон Гумбольдта. Принцип суперечності як метод опису мови. Мова як діяльність і національна свідомість; внутрішня і зовнішня форми мови. Морфологічна класифікація мов.

Розвиток компаративістики в другій половині ХІХ ст. Психологічний напрям у вітчизняному мовознавстві: загальнолінгвістична концепція О. О. Потебні та її філософські основи. Слов'янські мови. Ностратична гіпотеза. Порівняльна фонетика слов'янських мов Є. Тимченка. Загальнотеоретична проблематика лінгвістики у дослідженнях О. Мельничука, В. Німчука, О. Ткаченка. Українські славісти діаспори Ю. Шевельов і О. Горбач.

Сучасні напрями порівняльно-історичних досліджень мовної системи. Системне вивчення мовних фактів і явищ. Фонетичні і морфологічні відповідності між спорідненими мовами. Успадковані та набуті подібності (мовні родини і мовні союзи).

ТЕМА 2. Структуралізм у мовознавстві

Інформаційний обсяг теми. Системний характер мови. Система і норма. Структура мови. Лінгвістична концепція Ф. де Соссюра. Історичні й методологічні основи структуралізму. Празька лінгвістична школа. Функціональний підхід до вивчення мовних явищ. Вчення В. Матезіуса. Теорія мовних контактів і мовного союзу М. Трубецького. Копенгагенський структуралізм. Погляди на мову Л. Єльмслева. Л. Блумфільд як засновник дескриптивної лінгвістики. Методика дистрибутивного аналізу. Генеративна граматика Н. Хомського. Гіпотеза лінгвальної відносності Сепіра-Уорфа.

ТЕМА 3. Лінгвістика XXI століття

Інформаційний обсяг теми. Типологія мов як особливий розділ зіставного мовознавства. Структурно-змістова (контенсивна) і функціональна типологія. Типологія семасіологічна і ономасіологічна. Якісна і кількісна типологія. Ареальна типологія. Типологія мов і характеристика іноземної мови у зіставленні з рідною мовою. Поняття про мовний тип та тип мови. Різновиди типологічної класифікації мов. Рівні зіставного дослідження мов. Поняття ізоморфізму. Мовні універсалії. Історія дослідження семантичних універсалій. Історія типологічних досліджень у лінгвістиці. Історико-типологічні дослідження Л. Булаховського, О. Мельничука, Ю. Жлуктенка, О. Ткаченка. Метод мовних універсалій (Л. Щерба, Дж. Грінберг, В. Скалічка. Ч. Осгуд).

Проблема моделювання номінативних процесів. Когнітивний напрям сучасної лінгвістики. Міждисциплінарний напрям когнітивної науки. Когнітивна лінгвістика та психологія мисленнєвих процесів. Етапи наукового пошуку когнітивної лінгвістики.

Теорія мовленнєвої діяльності. Комунікативна лінгвістика. Об'єкт комунікації. Теорія комунікації та її зв'язок з іншими науками. Паралінгвістика. Особливості мовної комунікації. Складові теорії мовної комунікації: лінгвістика тексту, теорія мовленнєвих актів, прагматика. Дискурс як загальний продукт мовленнєвої діяльності. Три рівні мовленнєвого акту. Загальна комунікативна теорія. Компоненти комунікативної ситуації. Складники дискурсу. Проблема концепту в сучасній лінгвістиці. Політична лінгвістика.

ТЕМА 4. Напрями прикладної лінгвістики

Інформаційний обсяг теми. Актуальні проблеми прикладної лінгвістики. Взаємозв'язок прикладної лінгвістики з загальним мовознавством та іншими науками. Основні напрями прикладної лінгвістики. Методи прикладної лінгвістики. Технологія гіпертексту та її використання в інформаційних системах. Термінографія. Лінгвістична термінографія. Електронні словники у сучасній лінгвістиці. Онлайн словники, глосарії, енциклопедії та довідники. Пошукові системи. Теорія та практика інформаційно-пошукових систем. Особливості лінгвістичного пошуку в Internet. Сайти для перекладачів та лінгвістів. Корпусна лінгвістика.

Переклад як різновид мовної діяльності. Процес виконання перекладу. Різновиди перекладу. Поняття машинного перекладу. Онлайн системи машинного перекладу. Використання інформаційних ресурсів глобальної мережі Internet у роботі перекладача.

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК. ТЕЗИ ЛЕКЦІЙ

ЧИННИЙ ЗАГАЛЬНОЛІНГВІСТИЧНИЙ КОМПЛЕКС ІДЕЙ

Інформаційний обсяг теми. *Дисципліна «Наукові парадигми сучасної лінгвістики», її мета, завдання, предмет і місце в системі навчальних лінгвістичних дисциплін.*

Поняття знаковості мови, системності та ієрархічності мовної діяльності, протиставлення логічного (синхронії) та історичного (діахронії), мовленнєвого спілкування та пізнання, зовнішнього та внутрішнього мовлення.

Система лінгвістичних теорій як зміст теоретичного мовознавства. Глобальні лінгвістичні концепції В. Гумбольдта, І. Бодуена де Куртене, Ф. де Соссюра, Е. Косеріу, Л. Єльмслева, Дж. Пірса, Ч. Моріса, Н. Хомського. Неогумбольдтіанські ідеї та семантична філософія мови. Теорія мови Л. Вайсгербера.

Загальна структура лінгвістичних знань: галузі мовознавства, рівнева класифікація, метатеоретична концепція К. Тищенка. Дослідницькі прийоми парадигмального простору сучасної лінгвістики (О.Селіванова).

Розвиток нових лінгвістичних дисциплін: соціолінгвістики, психолінгвістики, лінгвосеміотики, лінгвістики окремих рівнів мовної структури.

Матеріал для вступної дискусії. «… чи ми є лише «серверами», які обслуговують те інтенціональне пере-бування-у-світі, пере-бування-перед, пере-бування-з, пере-бування-у тому, що безперервно відкривається -перед, -з, -для нас. Чи, може, ми є «генераторами», які генерують ще не відкриті ні в якійсь конвенціональній мові, ні у Мові людства у цілому абсолютно нові сенси, яких до того не було, навіть у тій майже мітологічній мегаМові людства, існування якої ми теоретично припустили. Ще раз конкретизуймо – чи ми користуємося Мовою як чимось «автономним» від нас, чи Мова користується нами для свого у-на-явлення у вигляді сенсів і світу, який безперервно відкривається -перед, -з, -для нас? Отож, нам йдеться про прояснення того, як функціонує нерозривний зв’язок людини і горизонту світу, який окреслює нам інтенціональний зв’язок між ними, забезпечуваний

Мовою» (Т. Возняк[1]. Коротке підсумування мого запитування про природу Мови. *Збруч. 05.01.2026*).

Тези лекції.

Дисципліна «Наукові парадигми сучасної лінгвістики», її мета, завдання, предмет і місце в системі навчальних лінгвістичних дисциплін. Історико-методологічні основи лінгвістичних парадигм

Сучасна наукова думка інтерпретує розвиток науки не як лінійне накопичення знань, а як зміну концептуальних моделей пізнання, або наукових парадигм. Термін ***парадигма*** ввів у науковий обіг американський філософ науки Томас Кун[2] у праці *«Структура наукових революцій»* (1962). У його потрактуванні парадигма – це сукупність теоретичних положень, методів, цінностей і наукових зразків, які поділяє певна наукова спільнота в конкретний історичний період. Наукове знання розвивається стрибкоподібно, за допомогою наукових революцій, будь-який критерій має сенс лише рамках певної парадигми, історично сформованої системи поглядів. Парадигма визначає: коло наукових проблем; методи дослідження; способи інтерпретації результатів; наукову мову опису об'єкта. Отже, парадигмальний підхід дозволяє розглядати науку як ***соціокультурний феномен,*** розвиток якого зумовлений не лише внутрішньою логікою знання, а й ширшим інтелектуальним та історичним контекстом.

Лінгвістична парадигма – усталена система поглядів на природу мови**,** її сутність, структуру, функції та методи вивчення. Кожна лінгвістична парадигма формує власне бачення, що таке мова (об'єкт дослідження), які її ключові властивості, які аспекти мовної реальності вважаються пріоритетними, які методи аналізу є науково релевантними. На відміну від природничих наук, де переважно домінує одна парадигма в певний період,

[1] Возняк Тарас Степанович (нар.1957) – український культуролог, політолог.

[2] Томас Семюел Кун (1922-1996) – американський історик і філософ науки. Стенфордська філософська енциклопедія називає Томаса Куна одним із найвпливовіших філософів науки XX століття, а його книга «Структура наукових революцій» є однією з найцитованіших наукових книг за всю історію науки.

сучасна лінгвістика має ***поліпарадигмальний характер*** – різні парадигми співіснують, взаємодіють, доповнюючи одна одну та пропонуючи багатовимірний опис мовного явища.

Поняття знаковості мови, системності та ієрархічності мовної діяльності, протиставлення логічного (синхронії) та історичного (діахронії), мовленнєвого спілкування та пізнання, зовнішнього та внутрішнього мовлення.

Мова має ***знакову природу***, тобто функціонує як система знаків, що слугують для передавання, збереження та осмислення інформації. Мовний знак, за класичним визначенням Ф. де Соссюра, є двобічною одиницею, що поєднує матеріальну, звукову або графічну форму та понятійний зміст. Важливою ознакою мовного знака є умовність: зв'язок між формою і значенням установлено за суспільною домовленістю. Своєрідність мови як знакової системи полягає в тому, що мова виникає природним шляхом, постійно розвивається, удосконалюється, тобто має динамічний характер. Вона здатна до саморегулювання, тоді як інші знакові системи є штучними і статичними. Саме цією специфічною ознакою зумовлена така особливість мовних знаків, як продуктивність. Знаки нерідко змінюють свої значення не під упливом екстралінгвальних чинників, а пов'язаних із ними інших мовних знаків. Мова, на відміну від інших знакових систем, є універсальним засобом спілкування, вона здатна маніфестувати будь-яку ділянку людського досвіду. Усі інші знакові системи в генетичному плані вторинні стосовно мови і мають обмежені виражальні можливості й обмежену сферу застосування.

Мова є ***цілісною, упорядкованою системою***, елементи якої перебувають у взаємозв'язку та взаємозалежності. Системність мови виявляється в тому, що жодна мовна одиниця не функціонує ізольовано, а реалізує свої значення та функції лише в межах певної структури. Усі одиниці мовної системи всі взаємодіють між собою, утворюючи єдиний мовний механізм, зміни в одному рівні зумовлюють зміни в інших, що засвідчує системний характер мови.

Мовна система має ***ієрархічну будову***, що передбачає підпорядкованість мовних одиниць різних рівнів. Найменші одиниці (фонеми) об'єднуються в морфеми, морфеми – у слова, слова – у словосполучення та речення, а речення – у зв'язні тексти. З позицій психолінгвістики ієрархічність мовної діяльності пов'язана з поетапною організацією породження та сприйняття мовлення: від задуму й внутрішнього планування до зовнішньої реалізації висловлювання.

Важливим методологічним принципом сучасної лінгвістики є розмежування ***синхронічного*** та ***діахронічного*** підходів до вивчення мови. Синхронічний аналіз передбачає розгляд внутрішніх зв'язків між елементами мовної системи, їхніх функцій та закономірностей взаємодії. Діахронія (історичний аспект) досліджує мову в процесі її розвитку, вивчає зміни мовних одиниць, еволюцію форм і значень, причини та наслідки мовних трансформацій.

Мовленнєве спілкування спрямоване на взаємодію між людьми, обмін інформацією, регулювання соціальних взаємин. У цьому випадку мова постає як соціальний феномен, орієнтований на адресата та конкретну комунікативну ситуацію. ***Зовнішнє мовлення*** – матеріалізована форма мовлення, що реалізується в усній або писемній формі та спрямована на інших учасників комунікації, підпорядковується нормам мовної системи і комунікативним законам. ***Внутрішнє мовлення*** є формою мовленнєвої діяльності, спрямованою на саму людину, воно характеризується згорнутістю, фрагментарністю, переважанням змісту над формою, відіграє ключову роль у процесах мислення, планування та саморегуляції. ***Пізнавальна функція мови*** пов'язана з формуванням, структуруванням і осмисленням знань.

Загальна структура лінгвістичних знань: галузі мовознавства, рівнева класифікація, метатеоретична концепція К. Тищенка. Дослідницькі прийоми парадигмального простору сучасної лінгвістики (О.Селіванова).

Усі мовознавчі дослідження розподіляють між двома підрозділами науки про мову – конкретним (частковим) і загальним мовознавством. Конкретне мовознавство вивчає окремі мови (україністика, полоністика, богемістика тощо) або групи споріднених мов (славістика, германістика, романістика тощо). Загальне мовознавство досліджує загальні особливості мови як людського засобу спілкування, а також структуру й закономірності функціонування всіх мов світу. Поза конкретним і загальним мовознавством виокремлюють прикладне мовознавство, яке опрацьовує методи розв'язання практичних завдань, пов'язаних із використанням мови, воно зорієнтоване на задоволення суспільних потреб.

У мовознавстві різні лінгвістичні дисципліни об'єднують у 4 групи: 1) дисципліни, які досліджують внутрішню будову мови (фонетика, лексикологія, граматика тощо); 2) історичні дисципліни, які аналізують розвиток структурних компонентів мови (історична фонетика, історична граматика тощо); 3) лінгвістичні дисципліни, які досліджують функціонування мови в різних аспектах (соціолінгвістика, психолінгвістика тощо); 4) прикладні дисципліни: лінгвостатистика, історія письма, інженерна лінгвістика тощо.

Мова є відкритою динамічною гетерогенною матеріальною функціональною системою, яка грунтується на парадигматичних, синтагматичних та ієрархічних відношеннях. Парадигматичні[3] відношення – відношення вибору, асоціації, пов'язані з подібністю й відмінністю позначувальних та позначуваних одиниць мови. Синтагматичні[4] відношення – відношення одиниць, розташованих лінійно; це здатність мовних елементів поєднуватися між собою. Ієрархічні відношення – відношення структурно простіших одиниць до складніших: фонеми до морфеми, морфеми до

[3] Парадигма (від грец. Παράδειγμα – «зразок», «приклад») – у широкому сенсі – будь-який клас лінгвістичних одиниць, протиставлених одна одній і в той же час об'єднаних за наявністю спільної ознаки, або спільних асоціацій.

[4] Синтагма (грец. Συντάγματος – «разом побудоване, з'єднане») – інтонаційно-смислова єдність, мінімальна інтонаційна одиниця мовлення, що виражає в контексті одне поняття і може складатися із одного слова, словосполучення і цілого речення.

лексеми, лексеми до речення.

Мовна система має складну структуру, у її складі можна виділити окремі системи (рівні). Рівні мови – це підсистеми мовної системи, кожну з яких характеризують сукупність відносно однорідних одиниць і набір правил, які регулюють їх використання і групування в різні класи і підкласи. Виділяють основні й проміжні рівні. До основних належать: фонологічний, морфологічний, лексико-семантичний, синтаксичний. Кожен із рівнів має свою основну одиницю: фонема, морфема, лексема, синтаксема. За О. С. Мельничуком, система – це сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів, а структура – це склад і внутрішня організація єдиного цілого.

На стику рівнів виникають проміжні рівні: морфонологічний (проміжний між фонологічним і морфологічним рівнями), словотвірний (проміжний між морфологічним і лексико-семантичним рівнями), фразеологічний (проміжний між лексико-семантичним і синтаксичним рівнями).

Наразі у мовознавстві сформовано дві концепції природи мовної структури: *субстанціональні* (онтологічні) теорії прагнуть розв'язати проблему структури мовлення, виходячи з комунікативних функцій мови і висуваючи на перший план лексико-граматичні класи слів; *операціональні* (структуралістські, методичні) теорії намагаються розв'язати проблему структури мови, висуваючи на перший план структурну функцію мови, ізоморфізм та ієрархію одиниць мови. Структуралістське розуміння мови ґрунтується на ототожненні таких понять, як структура, система і форма мови, перевага надається структурі, побудованій на відношеннях, субстанційні властивості мови розглядаються як релевантні одиниці, тобто виносяться за межі власне лінгвістичного вивчення.

У фонології розрізняють два рівні – сегментний і суперсегментний (просодичний). Сегментний рівень складається з одиниць, які виділяються на основі сегментації (звук (фонема), склад, фонетичне слово, синтагма, фраза),

а суперсегментний – з одиниць, які виділяються відносно сегментних одиниць (наголос, інтонація). Парадигматичні утворення в лексико-семантичній системі: лексико-семантичне поле, лексико-семантичні групи, лексико-семантичні категорії. Синтагматичні відношення – це лінійні, контекстні зв'язки слова, його сполучуваність, епідигматичні відношення – асоціативно-деривaційні зв'язки між словами за формою і за змістом.

Граматична система мови – це частина організації мови, представлена в її граматичних одиницях, граматичних формах і граматичних категоріях. Граматичне значення – узагальнене, абстрактне значення, властиве ряду слів, словоформ, синтаксичним конструкціям, яке має в мові своє регулярне, стандартне вираження. Ознаки граматичного значення: високий ступінь абстракції, необов'язкова співвіднесеність із позамовним референтом, регулярність, обов'язковість. Граматична категорія – система протиставлених одна одній граматичних величин, тобто граматичних форм з однорідним значенням.

Метатеоретична концепція К. Тищенка[5] грунтується на осмисленні мови як інструмента пізнання культури, історії та колективної свідомості. Визначальною рисою концепції є вихід за межі окремих мовознавчих парадигм, мова розглядається на перетині кількох вимірів: мовної системи, мовленнєвої діяльності, історичного розвитку та культурної пам'яті. У монографії «Метатеорія мовознавства» (Київ, 2007) виокремлено сім метаполів лінгвістичних знань: етнопрагматика мови, аксіопрагматика, ідіопрагматика, синтактика, синґніфіка, генетичне мовознавство, еволюційне мовознавство та суб'єктно зумовлені види лінгвістичних знань: галузі, концепції, методи, одиниці, закономірності.

Концепція парадигмального простору сучасної лінгвістики О. Селіванової[6] ґрунтується на ідеї множинності наукових парадигм, які

[5] Тищенко Костянтин Миколайович (1941-2023) – український мовознавець, перекладач, засновник Лінгвістичного навчального музею при Київському національному університеті імені Т. Шевченка.

[6] Селіванова Олена Олександрівна (нар. 1961) – українська мовознавиця, автор

взаємодіють в межах сучасного мовознавства. Сучасна лінгвістика перебуває в стані методологічного плюралізму, що зумовлює використання різноманітних дослідницьких прийомів. Одним із базових прийомів є парадигмальний аналіз, спрямований на виявлення теоретичних засад, об'єкта, предмета та методів кожної лінгвістичної парадигми. Цей підхід уможливлює розмежування структуралізму, генеративної, когнітивної, функціонально-комунікативної наукової парадигми. Важливим є інтерпретаційний прийом – пояснення мовних фактів з урахуванням когнітивних, прагматичних і соціокультурних чинників. Інтердисциплінарність через залучення методів психології, філософії, соціології, культурології тощо забезпечує адекватний опис складних мовних явищ, зокрема дискурсу, концептів, мовної свідомості. Прийом моделювання полягає у створенні абстрактних моделей мовних структур для виявлення закономірностей функціонування мови на різних рівнях.

ЛІНГВІСТИКА В ІМЕНАХ

Вільгельм фон Гумбольдт (1767-1835) – німецький філософ, філолог, державний діяч, один із засновників лінгвістики як науки. Сформулював концепцію мови як неперервного творчого процесу і внутрішньої форми мови як вираження індивідуального світобачення народу, визначив напрям розвитку всієї європейської гуманітарної думки своєї епохи. Лінгвістична теорія Вільгельма фон Гумбольдта формувалася під впливом німецької філософії кінця VIII – першої половини XIX ст. – ідей Іммануїла Канта, Йоганна Фіхте, Фрідріха Шеллінга, Георга Гегеля. Гумбольдт обгрунтував, що відносно пізнаваного мова виявляється суб'єктивною, а відносно людини – об'єктивною. Ідея про те, що в природі діють протилежні принципи, поєднання яких надає об'єктам динамічної полярності, була перенесена Гумбольдтом на мову: мова – живий організм, перебуваючи в постійному розвитку, він поєднує в собі полярні протилежності.

Учення Вільгельма фон Гумбольдта про духовне начало мови, про те,

---

термінологічної енциклопедії «Сучасна лінгвістика» (2006).

що мова є виявленням «духу народу», генетично пов’язане з творчим засвоєнням абсолютної ідеї «Феноменології духу» (1807) Георга Гегеля (1770-1831). Гегелівську діалектику, основою якої є теза про суперечності як життєву силу всього сущого, Гумбольдт застосував для визначення мови – матеріально-духовної енергетичної системи, органічного, природного цілого, складний синтез внутрішньої і зовнішньої форми. Синтез зовнішньої і внутрішньої мовної форми «поєднує щось таке, що не містилося в жодній з поєднаних частин як таких» і цей процес завершується лише тоді, «коли вся будова звукової форми міцно й миттєво зливається з внутрішнім формоутворенням (inner Gestaltung)», при цьому справжній «синтез виникає з одухотвореності, яка притаманна лише лише вищій енергійній силі».

У статті «Спроба аналізу мексиканської мови» Вільгельма Гумбольдт обгрунтував діалектичну природу порівняльно-історичного методу: кожна мова сукупно репрезентує людський дух, але ця презентація є однобічною, бо кожна мова представляє окремий національний дух і характер. Цілісна загальномовна панорама постає в порівнянні кількох мов, це також уможливлює детальніший аналіз окремої мови.

Сучасні лінгвісти з-поміж філософських узагальнень Гумбольдта виокремлюють такі: уявлення про світову мову (природну людську мову) як сутність, що саморозвивається, – організм (систему); уявлення про розвиток думки, згідно з яким думка з’являється з першою мовною дією й оформлюється у властивих їй категоріях (поняттях і уявленнях) у процесі формування продуктів мовних дій, тобто системи мови з її одиницями, класами, категоріями; уявлення про причини розвитку системи мови (мовного організму).

Фердинанд де Соссюр (1857-1913) – швейцарський лінгвіст, засновник структуралізму, основоположник сучасної лінгвістики, один із найвидатніших мовознавців XX століття. У праці «Записки про первинну систему голосних в індоєвропейських мовах» (видана 1879 р.) обгрунтував гіпотезу про існування в праіндоєвропейській мові особливих фонем, які не

збереглися в жодній відомій на той час мові, але вплинули на вимову сусідніх голосних. Соссюр назвав ці фонеми ларингалами (від грецького «глотка»). Уже після смерті Фердинанда де Соссюра виявилося, що у повторно відкритій хетській мові, одній з найдавніших відомих індоєвропейських мов, ще зберігався один із ларингалів. Серед найважливіших праць – «Курс загальної лінгвістики» (*Cours de linguistique générale*; виданий посмертно, 1916 року), перекладений багатьма мовами, який часто називають найважливішою лінгвістичною працею XX сторіччя. Найбільший вплив на лінгвістичну теорію мали три ідеї Соссюра: про розмежування мови та мовлення, мову як систему знаків та розрізнення синхронії й діахронії.

Лео Вайсгербер (1899-1985) – німецький мовознавець, фахівець із кельтології та загального мовознавства, найвидатніший представник неогумбольдтіанского напряму в мовознавстві. У чотиритомній праці «Про сили німецької мови» сформульовав основні положення лінгвофілософської концепції. Узявши за основу ідею Гумбольдта про мову як духовну силу народу, рушійну силу історії для розв'язання етнолінгвістичних проблем, Вайсгербер визначає мову як «уявний проміжний світ», утворений внаслідок взаємодії світу речей і світу свідомості. Співвіднесеність світу мови із зовнішнім світом мовознавець заперечує: мова сама створює навколишній світ, вона є картиною світу і водночас світоглядом народу. Кожна мова пов'язана з певним етносом, тому відмінність мов є відмінністю поглядів на світ, а представники різних етносів бачать світ по-різному. Завдання мовознаства – окреслити світогляд мови, для цього її потрібно вивчати як культуротворчий феномен. Водночас мова виступає як сила, що творить історію, бо «охоплює собою й духовно стимулює постійного носія історичного життя – народ». Мова є також тим засобом, за допомогою якого створюється «мисленнєвий проміжний світ». Існує стільки світів і стільки світобачень, скільки мов. Сферу значення слів не можна сплутувати зі сферою речей: семантика належить до духовного, «мисленнєвого проміжного

світу», за допомогою якого здійснюється людське пізнання.

Ноам Хомський (1928) – американський лінгвіст, філософ та аналітик, літератор, професор мовознавства Масачусетського технологічного інституту, засновник сучасної лінгвістики. Праця Ноама Хомського «Синтаксичні структури» (1957) вплинула на розвиток науки про мову в усьому світі, спричинивши «хомськіанську революцію» в мовознавстві. З часом теорія еволюціонувала, але її фундаментальне положення – про вроджений характер здатності говорити – залишалося незмінним. У трансформаційній (генеративній) граматиці висловлювання (послідовності слів) потрактовують як відповідники абстрактних «поверхневих структур», які пов'язані зі ще абстрактнішими «глибинними структурами». За допомогою скінченного набору граматичних правил і понять мовці можуть створити необмежену кількість речень. Здатність продукувати висловлювання – вроджена частина генетичної програми людей. Відмінності між мовами світу можуть бути пояснені в термінах параметричних установок мозку. Дитині для вивчення мови необхідно тільки вивчити лексичні одиниці і морфеми, а також визначити параметри на декількох виразних прикладах.

ВНУТРІШНЯ І ЗОВНІШНЯ СТРУКТУРА МОВИ. ТЕОРІЯ МОВНИХ РІВНІВ

Інформаційний обсяг теми. *Мова як система систем (підсистем); її відкритість і динамізм. Основні і проміжні рівні мовної системи. Теорія ізоморфізму та ієрархії мовних рівнів. Типи відношень між мовними одиницями. Лексико-семантична система мови. Семантична структура слова. Лексична типологія мов. Проблема метафори. Семасіологія, проблема семантичної валентності та сполучуваності. Сучасні граматичні теорії, проблема частиномовної класифікації, когнітивний аспект синтаксису. Герменевтика. Герменевтичні техніки.*

Матеріал для вступної дискусії. «Відокремлення мовної системи від конкретних виявів мови має істотне наукове значення і є обов'язковим етапом у процесі дослідження мови. Але таке розрізнення може бути доцільним лише за умови, коли чітко усвідомлюється відмінність між їх (мови і її конкретними виявами) онтологічними статусами, тобто коли в процесах мовлення, мовній діяльності вбачається реально існуюча конкретна мова, факти якої підлягають безпосередньому вивченню, а мовна система розуміється як наукова абстракція, результат ідеального препарування мовних фактів у свідомості дослідників мови. Класифікація і групування різноманітних конкретних фактів реально існуючої мови в абстрактній системі мови забезпечує зіставлення, якісну характеристику та узагальнення цих фактів і цим дає можливість наукового проникнення в характер конкретних процесів мовної діяльності, в конкретну суть мови. Таким чином, розгляд конкретних явищ мови на рівні реальних процесів мовлення набуває теоретичної послідовності і глибини на фоні наукової абстрактної системи мови, а наукове уявлення про мову як систему постійно уточнюється і вдосконалюється шляхом врахування все нових даних з конкретних виявів мовної діяльності» (О. С. Мельничук. *Українська мова. Енциклопедія. http://litopys.org.ua/ukrmova/um47.htm)*

Тези лекції.

Мова як система систем (підсистем); її відкритість і динамізм. Основні і проміжні рівні мовної системи. Теорія ізоморфізму та ієрархії мовних рівнів. Типи відношень між мовними одиницями.

У сучасному мовознавстві мова розглядається як складна, багаторівнева, ієрархічно організована система, що функціонує за власними внутрішніми законами та перебуває у постійній взаємодії з позамовною дійсністю. Визначальною рисою мовної організації є її ***системність***, яка виявляється у впорядкованості мовних одиниць, їхній взаємозумовленості та функціональній специфіці. Водночас мова – ***система систем (сукупність підсистем):*** фонологічної, морфологічної, лексичної, граматичної. Кожна з

підсистем є відносно автономною, проте вони перебувають у тісній взаємодії, наприклад, лексичне значення слова реалізується через морфологічні форми, а синтаксичні структури ґрунтуються на лексико-граматичних властивостях компонентів.

Однією з визначальних властивостей мовної системи є її ***відкритість:*** мова перебуває у складних взаємозв'язках із соціальним, культурним, когнітивним і комунікативним середовищами. Результатами такої взаємодії є поповнення лексичного складу, розширення семантики слів, формування граматичних інновацій і трансформація мовних норм. Відкритість мовної системи безпосередньо пов'язана з її ***динамічністю***. Мова перебуває у стані безперервного розвитку на всіх рівнях: на фонологічному – зміни фонемного складу, чергування тощо, на морфологічному – трансформації морфемної структури, на лексичному – неологізація, розширення / звуження семантики, архаїзація тощо, на граматичному – міжкатегоріальна транспозиція, трансформація конструкцій словосполучень і речень.

Мовний рівень – окремий ярус мовної системи, який об'єднує однотипні одиниці, пов'язані спільною функцією та однорідними відношеннями. Основні рівні мовної системи: *фонологічний* (основна одиниця *фонема* – найменша значуща одиниця мови, виконує словотворчу і формотворчу функції), *морфемний (морфологічний) рівень (морфема* – як мінімальна значуща частина слова), *лексичний* (*лексема* (слово), яка поєднує значення і форму, виконує номінативну функцію), *граматичний (словосполучення і речення).* Особливістю проміжних рівнів є те, що мовна одиниця одного рівня функціонує в іншому рівні. Фонологічна одиниця (фонема) виконує допоміжну морфологічну функцію у складі морфеми (рівень *морфонології).* Морфонологія у вузькому значенні вивчає варіювання фонем у морфах однієї морфеми, тобто чергування фонем: *друг – дружній, страх – страшити, сотня – сто, день – дня, веселий – весілля, черниця – чорний* тощо. Морфонологія у широкому значенні досліджує фонологічний склад морфем і способи їх розрізнення, видозміни морфем в процесах

формотворення і словотворення, тобто стикові зміни морфем.

Діахронічний *словотвір* вивчає способи утворення похідних слів у різні періоди розвитку мови та етимологічну словотвірну будову, а також історичні зміни словотвірної структури слів. Синхронічний словотвір вивчає систему словотвірних засобів, наявних у мові на певному етапі її розвитку, і структуру слів, що визначається її синхронними мотиваційними відношеннями з іншими словами. До основних теоретичних понять словотвору належать мотивація, словотвірна похідність, словотвірне правило, словотвірний тип, словотвірне значення.

Фразеологія як проміжний рівень мови знаходиться на стику лексико-семантичного і граматичного рівнів. Структура фразеологізму збігається зі структурою словосполучень або речень, а семантика – зі значенням лексичних одиниць. Одним із важливих завдань фразеології є дослідження її національно-мовної своєрідності, оскільки вона в кожній мові має унікальний план вираження і відображає національний колорит мови.

Теорія ізоморфізму мовних рівнів Єжи Куриловича[7] ґрунтується на положенні про структурну подібність організації різних ярусів мови. Незважаючи на різний характер одиниць, усі рівні демонструють спільні принципи: опозиційність, парадигматичну впорядкованість, синтагматичні властивості, функціональну диференціацію.

Відповідно до ***концепції ієрархії мовних рівнів*** Еміля Бенвеніста мовні одиниці планом вираження спираються на нижчий рівень, а планом змісту – входять до вищого рівня. Одиниці нижчого рівня слугують матеріалом для формування одиниць вищого: фонеми → морфеми, морфеми → слова, слова → синтаксичні структури.

Системність мови виявляється у складній природі *відношень між мовними одиницями***,** які забезпечують її організацію та функціонування.

Лексико-семантична система мови. Семантична структура слова.

[7] Курилович Єжи (1895-1978) – польський лінгвіст, професор Львівського (1926-1946), Вроцлавського та Краківського університетів.

Лексична типологія мов. Проблема метафори. Семасіологія, проблема семантичної валентності та сполучуваності. Лексико-семантична система мови є найбільшою, вона забезпечує номінацію об'єктів, явищ, процесів. «Слово – найменша самостійна і вільно відтворювана в мовленні відокремленооформлена значеннєва *одиниця мови,* яка співвідноситься з пізнаним і вичленуваним окремим елементом дійсності (предметом, явищем, ознакою, процесом, відношенням та ін.) і основною функцією якої є позначення, знакова репрезентація цього елемента – його називання, вказування на нього або його вираження. Слово – основна одиниця лексики і центральна структурно-семантична одиниця мови в цілому, оскільки різними своїми аспектами воно входить до різних структурних рівнів мови. Структура слова складається з двоярусної форми – фонетичної (певним чином організованої сукупності сегментних і суперсегментних елементів, що становлять його звукову оболонку) і граматичної форми та двох принципово відмінних типів мовного значення – лексичного значення і граматичного значення. Слово як сукупність усіх його форм і значень, як структурний елемент мови протиставляється як *лексема* його конкретним реалізаціям – словоформам, слововживанням і словозначенням (окремим значенням при полісемії) » (О. О. Тараненко[8]. *Українська мова. Енциклопедія. http://litopys.org.ua/ukrmova/um47.htm)*

На відміну від інших мовних рівнів, лексико-семантична система характеризується особливою відкритістю, рухливістю та залежить від соціальних, культурних, політичних чинників. У межах системи лексеми формують лексико-семантичні поля, групи тощо, які відображають мовну картину світу кожного етносу. Найбільшим парадигматичним об'єднанням є ***лексико-семантичне поле*** – сукупність лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну або функціональну подібність

[8] Тараненко Олександр Онисимович (нар. 1949) – український мовознавець, лексиколог, соціолінгвіст.

позначуваних явищ. Це слова, пов'язані з одним і тим самим фрагментом дійсності. Так, у лексико-семантичній системі кожної мови можна виділити *поле руху (переміщення), поле часу (темпоральне), поле погоди (метеорологічне), поле розумової діяльності (мислення), поле почуттів* тощо. Лексико-семантичні поля характеризуються зв'язком слів або їх окремих значень, системним характером цих зв'язків, що забезпечує безперервність смислового простору. Кожне поле – це своєрідна мозаїка слів, де кожне окреме слово має певне місце в лексико-семантичному просторі. Ця мозаїка не збігається в різних мовах, бо кожна мова по-своєму членує об'єктивний світ. Національна специфіка лексико-семантичних полів виявляється в кількості наявних у полі слів і в характері опозиції між компонентами поля. Семантичний простір по-різному членується в мовах, кількість клітин у межах лексико-семантичного поля не збігається, а тому й не збігаються значення слів-відповідників.

Лексико-семантична система перебуває у постійній динаміці: вона зберігає ядро загальновживаної лексики, а також активно поповнюється неологізмами, запозиченнями, термінами, семантичними дериватами.

Семантична структура слова охоплює охоплює денотативне, конотативне і сигніфікативне значення. Більшість слів є ***полісемічними,*** це наслідок когнітивних і комунікативних процесів уподібнення, узагальнення, перенесення значень. Семантична структура полісемантичного слова має ієрархічну будову: первинне (базове) значення та похідні (вторинні, переносні) значення. Важливою проблемою є співвідношення значення слова і контексту. Семантика актуалізується в конкретних мовленнєвих ситуаціях, що зумовлює варіативність інтерпретації та можливість семантичних зсувів.

Лексична типологія мов спрямована на виявлення універсальних і специфічних закономірностей організації лексичних систем у різних мовах. На відміну від морфологічної типології, лексична типологія зосереджується на способах номінації, структурі значень, лексико-семантичних полях і принципах категоризації дійсності.

Метафора є одним з основних механізмів семантичної деривації. У традиційному розумінні метафора – стилістичний засіб, проте сучасна лінгвістика розглядає її як *універсальний когнітивний механізм*, що забезпечує перенесення ознак з однієї концептуальної сфери на іншу. Метафоризація відіграє важливу роль у формуванні нових значень слів, збагаченні лексики та розвитку полісемії. Багато загальновживаних лексем мають метафоричне походження, яке з часом може втрачати образність і сприйматися як нейтральне значення. Метафоризуються слова, що позначають найбільш відомі поняття і предмети з найближчого оточення людини. Так, у різних мовах ці слова переважно складають одні і ті ж лексичні групи. Це назви частин людського тіла, споріднених зв'язків, тваринних і рослинних матеріалів, предметів одягу, предметів побуту, світил і явищ природи, їжі.

I. Тварина – людина:1) від назви тварини: орел, лев, корова, змія; 2) від дії, спрямованої на тварину: захомутати, заарканити; 3) від характеристики: хижий, жовторотий;4) від назв сукупності: стадо, табун; 5) від назв житла: гніздо, конура.

II. Рослина – людина:1) від назви: ягідка, дуб, лопух; 2) від стадії розвитку: цвісти, розквітати.

III. Нежива природа – людина: 1) від погоди: буря, мороз, година, шквал, спека; 2) від назв небесних тіл: сонце, зірка; 3) від пір року, частин дня: весна, осінь, ранок.

IV. Живі істоти – нежива природа, рослини:1) від частин тіла: ручка, ніжка, ніс; 2) від частини тіла живої істоти: горб, хребет, жила; 3) від фізичних дій, стану людини: шепотіти, співати, плакати; 4) від характеру, особливостей поведінки людини: жорстокий, підступний, віроломний.

V. Фізичні характеристики предметів і речовин, фізичні процеси – людина: 1) від дотикової характеристики: теплий, гарячий, холодний; 2) від просторової характеристики: глибокий, безмежний, рівний; 3) від звукової характеристики: голосний, дзвінкий, монотонний; 4) від горіння: горіти, палати, гаснути; 5) від кольору: чорний, сірий, яскравий.

VI. Живі істоти – інтелектуальний, соціальний або емоційний план, фізичний стан людини: 1) від фізичних дій або стану живої істоти: крутитися, спати, слабкий, дужий, кволий, здоровий, вмирати, задихатися, ковтати, ламати, боротися, давити, стискати, пронизувати; 2) від характеристики живої істоти: лютий, скупий, злий.

VII. Створені людиною предмети, речовини, матеріали – людина: 1) від механізму: робот, мотор, гвинтик, завести; 2) від предмета: бомба, лантух;

3) від знаряддя: бич, меч, лещата.

VIII. Міфічні істоти – людина: русалка, мавка, відьма, біс, сатана, яга.

IX. Просторові характеристики – часові характеристики, характеристики людини і суспільства за морально-етичними ознаками: 1) довгий, далекий, близький; 2) високий, широкий, вузький.

Майже всі європейські народи – від стародавніх греків і римлян до сучасних романських, німецьких і слов'янських – називають одну і ту ж маленьку пташку корольком. Деталі механізмів часто носять назви частин тіла (*ручка, лопата, палець, коліно),* самі ж пристосування, найчастіше дерев'яні, одержують найменування за тваринами (*журавель, козел, кішка)*. Назви тварин використовуються для характеристики людей, причому і тут спостерігаються зближення між мовами: лисиця майже в усіх мовах позначає хитруна, соловей – хорошого співака. Однак метафоричні найменування різних мов виявляють і значні розбіжності. Слова *дрізд, носоріг* в українській мові в переносному значенні не використовуються, у французькій мові фіксується метафоричне значення *дрізд* – «пройдисвіт», «неприємна людина», *носоріг* – «дурна людина». Французьке слово *орел (aigle)* метафорично позначає видатну людину – поета, полководця, в українській *орел* – хоробра людина *(хлопець-орел).*

Семасіологія вивчає значення мовних одиниць, насамперед слів, їхню семантичну структуру, розвиток і функціонування. Центральною проблемою семасіології є питання співвідношення мовної форми і змісту, а також механізми семантичних змін. Семасіологічний підхід передбачає рух від форми до значення, що відрізняє його від ономасіології, орієнтованої на процеси номінації. У межах семасіології досліджують полісемію, омонімію, синонімію, антонімію, а також семантичні поля й типи семантичної деривації. Однією з важливих проблем семасіології є *семантична валентність* – здатність мовної одиниці вступати у певні зв'язки з іншими одиницями. Валентність залежить від семантичної структури слова. *Сполучуваність (колокаційність)* є виявом валентності в мовленні, сполучуваність відображає усталеність або можливість поєднання слів у

конкретній мові. Порушення семантичної валентності спричиняє стилістичні ефекти.

Сучасні граматичні теорії, проблема частиномовної класифікації, когнітивний аспект синтаксису. У сучасному мовознавстві граматика розглядається як динамічний механізм організації мовної системи, тісно пов'язаний із когнітивними, комунікативними та прагматичними чинниками. ***Функціональна граматика*** розглядає граматичні категорії крізь призму їхніх комунікативних функцій, граматичні явища пояснюються з урахуванням їхьої ролі в передачі інформації, актуального членування речення, модальності, часово-аспектних відношень. ***Когнітивна граматика*** грунтується на положенні про нерозривний зв'язок граматичної структури з мисленням і концептуалізацією дійсності. «Сучасні коґнітивні підходи до аналізу семантики покликали до життя цілу низку коґнітивно-граматичних теорій та концепцій, початок яких слід шукати, поза всяким сумнівом, ще у «докоґнітивних» підходах. Такими коґнітивно-граматичними концепціями слід вважати: 1) відмінкову граматику; 2) лексивідмінкову граматику; 3) коґнітивну граматику (Дж. Лакофф, Х. Томпсон, Р. Лангакер); 4) теорію гештальтів у граматичному аспекті (Дж. Лакофф); 5) конструкційну граматику (Ч. Філмор). Відмінкові граматики у своїх основних вимірах ґрунтуються і розвивають ідеї рольової семантики речення, що оперують поняттям ролей. Такі ролі виконують референти імен у прототипових ситуаціях, відмінкова ж рамка становить структурну основу елементарного речення. Відмінкові граматики часто кваліфікуються не як власне-граматики, а як системи семантичних валентностей. Основне їх призначення полягає в описі внутрішньої семантики речення (див. праці Ч. Філлмора, У. Чейфа, Р. Джекендоффа, Р. Лангаккера). Лексивідмінкова граматика (обґрунтована в працях С. Старости) розвиває і поглиблює основні ідеї відмінкової граматики. Вона певною мірою може бути витлумачена як своєрідний компроміс між ґенеративною граматикою Н. Хомського та власне-відмінковою граматикою. У всіх своїх параметрах вона виходить із

концептуальних засад відмінкової рамки та маніпуляціях з пацієнсом тощо» (Загнітко[9] А.П. Теорія граматики і тексту: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2014. С. 82).

Одним із найбільш дискусійних питань сучасної граматики є ***частиномовна класифікація слів***. У традиційній граматиці для визначення частиномовної належності слів послуговувалися такими критеріями: семантичним, морфологічним, синтаксичним та словотворчим. Проте сучасні дослідники вказують на відносність та умовність такого поділу, бо значна кількість мовних одиниць має складнішу природу, поєднуючи ознаки різних частин мови (займенники, дієприкметники, дієприслівники в українській мові). До того ж, у різних мовах частини мови мають суттєві відмінності, що ставить під сумнів універсальність традиційної класифікації. З-поміж актуальних підходів до розв'язання цієї проблеми виокремлюють: *функціонально-семантичний* – частини мови визначаються через типові функції в мовленні; *когнітивний* – частини мови як відображення способів концептуалізації дійсності. Отже, частини мови – динамічні категорії**,** що залежні від мовної практики та когнітивних чинників.

У сучасній лінгвістиці синтаксис дедалі частіше аналізується з позицій когнітивної парадигми, що зумовлює переосмислення його предмета та методів дослідження. З позицій ***когнітивного синтаксису*** синтаксичні структури – це засоби структурування й репрезентації знань, речення – відображення певної ситуації або події у свідомості мовця. Вибір синтаксичної моделі залежить від того, який аспект ситуації мовець вважає комунікативно релевантним. Когнітивний аспект синтаксису тісно пов'язаний із теорією фреймів, сценаріїв, концептуальної метафори, що дозволяє пояснити варіативність синтаксичних структур і їхню залежність від способів концептуалізації досвіду.

[9] Загнітко Анатолій Панасович (нар.1954) – український мовознавець, спеціалізується на дослідженнях граматики та прикладної лінгвістики.

Сучасні граматичні теорії засвідчують, що граматика не може бути описана ізольовано від когнітичних процесів та комунікативних намірів мовця. У цьому контексті синтаксис є простором взаємодії формальних структур і смислів, де вибір граматичних засобів зумовлений не лише мовною нормою, а й прагматичними та когнітивними чинниками.

Герменевтика. Герменевтичні техніки. Одним із найбільш опрацьованих підходів до витлумачення феномену мови в ХХ столітті стала ***герменевтика*** (грец. Hermeneutikos – пояснювальний) – міжнаукова галузь гуманітарних досліджень і одночасно філософсько-методологічне вчення про інтерпретацію та розуміння тексту з використанням лише самого тексту. В основі лінгвофілософських концепцій М. Гайдеґґера[10] і Г.-Г. Гадамера[11] як найвиразніших представників цього напряму – дослідження законів взаємодії людей за допомогою конкретних категорій мови, найважливішою серед яких є текст. У монографії Ганса-Георга Гадамера «Істина і метод: Основи філософської герменевтики» та статті «Людина і мова» доведено, що будь-які зв'язки людини зі світом опосередковані мовою, світ себе виявляє в мові, мовний досвід світу абсолютний. Герменевтичне коло дослідник пояснює, як «нав'язування» мовцю традицій та «забобон» (вірувань, міфів тощо) мовною системою, сприймаючи текст, людина контактує з традицією через мову та «накидає» попередні смисли на новий текст.

ЛІНГВІСТИКА В ІМЕНАХ

Людвіг Вітгенштайн (1889-1951) – австро-англійський мовознавець, один із засновників аналітичної філософії. Загальновизнано, що Вітгенштайн здійснив дві революції в західній філософії: лінгвістичний поворот – «Логіко-філософський трактат» Людвіга Вітгенштейна надихнув Віденський гурток на створення програми логічного позитивізму; тези про природу й устрій мови, викладені у «Філософських дослідженнях», стали підгрунтям

[10] Гайдеґґер Мартін (1889-1976) – німецький філософ-екзистенціаліст та феноменолог, один із засновників герменевтики та сучасної лінгвістичної філософії.

[11] Гадамер Ганс-Георг (1900-2002) – німецький філософ, засновник філософської герменевтики.

британської лінгвістичної філософії (філософії буденної мови). «Логіко-філософський трактат» – сім афоризмів із розгалуженою системою коментарів. У «Трактаті» МОВА і СВІТ представлені як дзеркальна пара: мова відображає світ, тому що логічна структура мови ідентична онтологічній структурі світу, світ складається з фактів, а не з об'єктів. Факти можуть бути простими і складними. Об'єктами, вступаючи у взаємодію, утворюють факти. Об'єкти мають набір властивостей, які уможливлюють відношення між ними. Прості реченнями описують прості факти, тому саме речення, а не імена, є простими мовними одиницями. Складним фактам відповідають складні речення. Мова – це повний опис усього, що є у світі, тобто всіх фактів (і потенційних також), проте речення, що порушують закони логіки, є безглуздими. Останній афоризм: «Про що не можна говорити, про те потрібно мовчати».

Еміль Бенвеніст (1902-1976) – французький мовознавець, працював у галузі індоєвропеїстики, мовної типології, лексичної та граматичної семантики. У його працях поєднано ідеї структуралізму з порівняльно-історичними дослідженнями, хоча сам дослідник не визнавав належність до конкретної лінгвістичної школи. Структуру й розвиток мовної системи він розглядав в контексті духовної культури та культурних концептів, заклавши основи етнолінгвістичного та когнітивного напрямів у сучасній лінгвістиці. У нарисах «Проблеми загальної лінгвістики» (1966, 1974) схарактеризовано рівневу модель мови, суб'єктивність в мові, семантику особових займенників та дієслівних часів, визначено типологію відносного речення. Унесок Е. Бенвеніста в індоєвропеїстику – узагальнення закономірностей структури індоєвропейського кореня та опис індоєвропейського іменного словотвору. Крім цього, мовознавець вивчав вивченням іранські, індоарійські та анатолійські мови, реконструював соціальну систему індоєвропейців («Словник індоєвропейських соціальних термінів» (1970)).

Поль Мішель Фуко (1926-1984) – французький філософ, історик. 1966

року опублікував працю «Слова і речі» з критичними висновками щодо соціальних інститутів, гуманітарних наук. Концепції Фуко грунтуються на засадах трьох кантівських питань: *Що можна знати? Що варто робити? Що є людина?*

Основний об'єкт досліджень – вивчення неусвідомлюваного різних епох. У шістдесяті роки XX століття Фуко розробляє концепцію європейської науки на засадах «археології знання», у центрі якої «знання-мова». Усі відомі теорії науки і культури Фуко відносить до «доксології». У 70-ті його роботи присвячені темі «знання-насилля» і «знання-влада» (дослідження генеалогії сучасної влади і загалом заї-хідної цивілізації), «смерті людини» (*фр. «la mort de l'homme»)*, прогнозованої у «Словах і речах». У 80-х – у творчості філософа з'являється поняття «суб'єкта» («Піклування про себе»). Фуко визначає особливу онтологію сучасності, яка є результатом перехрещень таких онтологій: онтології суб'єкта щодо себе, онтології суб'єкта щодо інших та соціальних інститутів, онтологію суб'єкта щодо істини. Праці філософа надали нового поштовху для структуралістських досліджень Жака Деррида, Клода Леві-Строса, Ролана Барта.

Клод Леві-Строс (1908-2009) – французький антрополог, етнограф, соціолог і культуролог, дослідник систем міфології і фольклору. Метод структурної антропології, обгрунтований Леві-Стросом, полягає в дослідженні явищ культури для виявлення загальних систем елементів, що лежать в їх основі. Розуміння культури конкретної спільноти можливе через визначення того, як ця культура бачить світ, зокрема вплив на світогляд традицій, ритуалів тощо. Конкретна мова визначає суспільні ваємини, стимулює чи гальмує розвиток соціуму. Міф як прояв логічного мислення, обмеженого в знаннях про світ, і сакральне знання, на думку науковця, є змістом колективної свідомості. На основі узагальнення фактологічного матеріалу Леві-Строс кваліфікував первісне мислення як метафоричне сприйняття дійсності на чуттєвому рівні.

ГЛОБАЛЬНІ МЕТОДОЛОГІЇ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ЛІНГВІСТИКИ

Інформаційний обсяг теми. *Філософський метод пізнання і методи часткових наук. Глобальні методології як основа розвитку лінгвістики: феноменологічна (філософія Платона, Аристотеля, схоластика, теорія духу народу В. Гумбольдта, концепція М. Гайдеггера), позитивістська (античні матеріалісти, середньовічні номіналісти, теорія емпіризму, біхевіоризму), раціоналістська (теорія Р. Декарта, екзистенціалізм, аналітична філософія логічного аналізу мови Р. Карнапа, Л. Вітгенштейна), функціональна (теорія Д. Дьюі, Л.Виготського, І. Лакатоса).*

Вихідні прийоми наукового аналізу мовного матеріалу. Основні поняття лінгвометодології: методологія, парадигма, епістема. Зовнішня і внутрішня лінгвістична інтерпретація мовних фактів. Загальні методи дослідження: спостереження, індукція, дедукція, гіпотеза, аналіз, синтез, таксономія, порівняння, формалізація, ідеалізація, експеримент, фальсифікація, моделювання. Проблема класифікації лінгвістичних методів. Одиниці мови та одиниці лінгвістичного аналізу; основні методи описового вивчення мови – компонентний і контекстний аналіз. Порівняльний метод.

Матеріал для вступної дискусії. «Мова перебуває в центрі сучасних гуманітарних наук, розуміння сутності й природи живої людської мови, її духовно формувальної функції, усвідомлення неможливості елімінування мови із щоденного життя суспільства робить вкрай необхідним її філософське осмислення… Спостерігається лінгвістичний експансіонізм ідей, сформульованих у лінгвістиці, в такі науки, як психологія і філософія, логіка і теорія пізнання, нейрологія, когнітологія та інш. Дані про мову, отримані за межами лінгвістики, впливають на лінгвістичний аналіз, стають помітнішими активні інтегративно-диференційні процеси в лінгвістиці і культурі; інтенсифікуються контакти лінгвістики з іншими сферами знання й

духовної діяльності людини» (Ф. Бацевич[12]).

АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

Аналітична філософія

Два пов'язані між собою напрями у філософії: логічний позитивізм та, як його суттєво видозмінене продовження, – лінгвістична філософія (хронологічні межі – початок 20 -х – 60-ті роки XX ст.) Представники аналітичної філософії досліджують спосіб висловлювання думки, значення та смисли. Основою логічного позитивізму стали філософські праці Б. Рассела [13] «Наше знання зовнішнього світу» та «Філософія логічного атомізму». Першоелементами всього визнано різнорідні види буття – ознаки та відношення, вони доступні досліднику як нейтральні «факти» (концепція «нейтрального монізму»). Ідеї логічного позитивізму сформулював Л. Вітґенштейн («Логіко-філософський трактат», 1921), вони стали основою філософії Віденського гуртка (20-ті рр. XX ст.). «Лнгвістична філософія» як філософський напрям започаткована у 30-х роках XX ст., центр – Кембриджський та Оксфордський університети.

Біхевіоризм

Найпоширеніша течія у психологічній науці XX ст. Від англ. *Behavior* – «поведінка», один із напрямів психології, що пояснює поведінку людей (чи тварин) механічними, рефлексивними актами у відповідь на зовнішні подразники. Предметом психології представники біхевіоризму вважають поведінку, до якої вони зараховують усі реакції організму (й окремих його органів) на зовнішні впливи (подразники), які можна об'єктивно зафіксувати неозброєним оком або за допомогою приладів.

Гносеологія

Від грец. Γνώσις – «пізнання» і *λόγος* – «вчення, наука», теорія пізнання, розділ філософії, який вивчає проблеми природи пізнання і його можливостей, відношення знання до реальності, досліджує загальні передумови пізнання, виявляє умови його достовірності та істинності. Гносеологія як філософська дисципліна аналізує не індивідуальні механізми, які діють в психіці, що дозволяють тому або іншому суб'єктові дійти певного пізнавального результату, а загальні підстави, які дають можливість розглядати цей результат як знання, що виражає реальний, дійсний стан речей. Два основні напрями в теорії пізнання – матеріалізм та ідеалізм. Теорія пізнання тісно

[12] Бацевич Флорій Сергійович (нар. 1949) – український мовознавець, спеціалізується на комунікативній лінгвістиці та філософії мови.
[13] Рассел Бертран (1872-1970) – британський філософ, математик, логік, громадський діяч. Засновник філософії логічного аналізу і неопозитивізму.

позв'язана з епістемологією – теорією знання, його будови, структури, функціонування і розвитку.

Екзистенціалізм (філософія існування)

Від лат. exsistentia – «існування», напрям у філософії XX століття, що позиціонує і досліджує людину як унікальну духовну істоту, здатну до вибору власної долі. Основним проявом екзистенції є свобода – відповідальність за результат свого вибору. Основним положенням екзистенціалізму є постулат: екзистенція (існування) передує есенції (сутності). Ідеї екзистенціалізму обгрунтували данський філософ Серен К'єркегор та німецький філософ Фрідріх Ніцше. У XX ст. філософію існування досліджували німецькі (Мартін Гайдеґґер, Карл Ясперс[14]) та французькі (Альбер Камю[15], Жан-Поль Сартр[16]) науковці і письменники.

Емпіризм

Від грец. Ἐμπειρία – «досвід», напрям у теорії пізнання, що визнає чуттєвий досвід джерелом знань і стверджує, що всі знання ґрунтуються на досвіді, протистоїть раціоналізму та містицизму. При цьому, інша пізнавальна здатність людини – розум – розглядається в емпіризмі тільки як сполучення і перекомпонування того матеріалу, що даний нам у досвіді, а також як здатність, що в принципі нічого не додає до змісту нашого знання. Як цілісна концепція емпіризм сформувався в XVII-XVIII ст.

Історичний матеріалізм

Марксистська філософія історії; одна з 3-х основних складових частин філософії марксизму (діалектичний матеріалізм, історичний матеріалізм та науковий комунізм). Розглядає історію людства як діалектичну взаємодію продуктивних сил та виробничих відносин, як низку суспільно-економічних формацій, що приходять на зміну одна одній: первіснообщинний лад, рабовласницький лад, феодальний лад, капіталізм, комунізм. Усі формації, за винятком первіснообщинного ладу та комунізму, антагоністичні – побудовані на експлуатації. Інструментом переходу від одного ладу до іншого є класова боротьба між експлуатованими та експлуаторами.

Онтологія

Лат. *ontologia* – «суще, те, що існує» і грец. λόγος – «учення, наука», вчення

[14] Ясперс Карл (1883-1969) – німецький філософ, психіатр, основоположник екзистенціалізму.
[15] Камю Альбер (1913-1960) – французький письменник, філософ, лауреат Нобелівської премії з літератури (1957).
[16] Сартр Жан-Поль (1905-1980) – французький філософ, письменник, громадський діяч, лауреат Нобелівської премії з літератури (1964).

про буття, розділ філософії, у якому з'ясовуються фундаментальні проблеми існування, розвитку сутнісного, найважливішого. Філософське усвідомлення світу ґрунтується на узагальненому, абстрактному, теоретичному відображенні дійсності з допомогою найзагальніших понять, категорій, найдавніше поняття – «буття». Особливістю основ, витоків та першоначал буття є те, що вони існують об'єктивно, незалежно від людини і її свідомості. Частина дослідників розглядає найзагальніші принципи буття надчуттєвої, надраціональної інтуїції – «трансцендентальна онтологія» Е. Гуссерля[17], « «фундаментальна онтологія» М. Гайдеггера тощо.

Позитивізм

Від лат. *positivus* – «позитивний», парадигмальна гносео-методологічна установка, відповідно до якої позитивне знання може бути отримане як результат суто наукового (не філософського) пізнання. Концепція, запропонована Огюстом Контом[18] у 30-х роках XIX століття, визначає три етапи розвитку людського мислення: теологічний (релігійний), метафізичний (філософський) та позитивний (науковий). Програма початкового позитивізму зводилася до таких засад: пізнання необхідно звільнити від усякої філософської інтерпретації; вся традиційна філософія повинна бути скасована і змінена спеціальними науками (кожна наука сама собі філософія); у філософії необхідно прокласти третій шлях, який подолав би суперечність між матеріалізмом та ідеалізмом; вивчення людського суспільства теж можна і потрібно проводити науковими методами. Другий етап позитивізму (емпіріокритицизм) актуалізував проблему релятивності (тобто відносності) наукового знання: наука не забезпечує істинної картини реальності, а надає лише символи, знаки практики.

Третя форма позитивізму – неопозитивізм, має два різновиди: логічний (емпіричний) позитивізм і семантичний. Предметом філософії, на думку логічних позитивістів, повинна бути логіка науки, логіка мови, логічний аналіз речень, логічний синтаксис мови. Другий різновид неопозитивізму сприяв розвитку семантики. Усі соціальні колізії, на думку неопозитивістів, обумовлені недосконалістю мови та комунікації (Рудольф Карнап[19], Бертран Расселл, Людвіг Вітгенштейн).

Раціоналізм

Від лат. ratio «розум», філософський напрям, який визнає компетентність розуму (логічного ходу міркування) в пошуках правди. В історії філософії раціоналізм протиставляється емпіризму. Представники раціоналістичної школи:

[17] Гуссерль Едмунт (1859-1938) – німецький філософ, засновник феноменології.
[18] Конт Огюст (1798-1857) – французький філософ, соціолог, позитивіст.
[19] Карнап Рудольф (1891-1970) – німецько-американський філософ, позитивіст, член Віденського гуртка.

Бенедикт Спіноза[20], Рене Декарт,[21] Готфрід Лейбніц[22]. Загальновизнаною є концепція Іммануїла Канта[23] про апріорне знання, тобто ту частину знання людини, яку неможливо отримати з досвіду.

Феноменологія

Від грецьких слів phainómenon – «те, що з'являється» і logos – вчення. Напрям філософських досліджень початку XX-го століття, об'єктом вивчення якого є структури свідомості й явища, які в ній відбуваються. Цей розгляд повинен відбуватися з погляду «першої особи», але вивчаються явища не так, як вони постають перед моєю свідомістю, а перед будь-якою свідомістю. Засновник та найвизначніший представник феноменології – Едмунд Гуссерль.

Філософія мови

Розділ філософії, предметом якого є вивчення підстав і меж залежності пізнавального процесу від мови. Один із найвпливовіших напрямів у сучасній західній філософії, в центрі уваги якого уявлення про мову як ключ до розуміння мислення і знання. Філософія мови – це особливий стиль філософського мислення, пов'язаний з вивченням способів побудови теорій і принципів упорядкованості засобів вираження знань. Попередниками філософсько-лінгвістичного напряму були Аристотель[24], Іммануїл Кант , Жан-Жак Руссо [25], Вільгельм Гумбольдт та інші. Перехід від філософської класики до періоду філософії мови пов'язаний зі зміною об'єкта дослідження: на місце «ідей» приходять лінгвістична суть – пропозиції і терміни. Суб'єкт, що пізнає, часто відтісняється на периферію пізнавального процесу або взагалі усувається, і дискурс починає розглядатися як автономний. Сучасна філософія вважає в принципі проблематичним відволікатися від мовного аспекту філософських проблем.

Тези лекції.

«Дослідники виокремлюють чотири глобальних методології, які були

[20] Спіноза Бенедикт (1632-1677) – нідерландський філософ, політичний та релігійний мислитель.
[21] Декарт Рене (1596-1650) – французький філософ, фізик, математик, основоположник аналітичної геометрії.
[22] Лейбніц Готфрід (1646-1716) – німецький філософ, математик, фізик, мовознавець.
[23] Кант Іммануїл (1724-1804) – німецький філософ, засновник німецької класичної філософії.
[24] Аристотель (384 -322 роки до н.е.) – давньогрецький науковець-енциклопедист, філософ і логік, засновник класичної логіки.
[25] Руссо Жан-Жак (1712-1778) – франко-швейцарський філософ-просвітник, письменник, композитор.

використані як пізнавальне підґрунтя різних напрямів, течій, шкіл у процесі розвитку лінгвістики; кожна з них має спільність принципових онтологічних і гносеологічних постулатів щодо об'єкта і предмета мовознавства та його конкретних галузей… Специфіка кожної з окреслених методологій у мовознавстві позначається на розгляді проблем співвідношення мови та свідомості, системності мови, психологічного підґрунтя мовленнєвої діяльності, онтологічної та гносеологічної природи мовного знака, значення та смислу, мовних змін, мовної варіативності, зв'язків мови й суспільства, мови й мовлення (мовленнєвої діяльності), інтерактивної взаємодії у процесі комунікації, синергетичної природи мови, тексту й дискурсу тощо» (Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. С. 16).

Феноменологічна методологія (філософія Платона, Аристотеля, схоластика, теорія духу народу В. Гумбольдта, концепція М. Гайдеггера). Феноменологічна методологія належить до фундаментальних напрямів гуманітарного пізнання, зорієнтована на опис і осмислення феноменів, тобто явищ, даних людині в безпосередньому досвіді свідомості. На відміну від позитивістських підходів, що прагнуть пояснення явищ через зовнішні причинно-наслідкові зв’язки, феноменологія зосереджується на смисловій структурі буття, на способах, якими світ відкривається людині. Феноменологічна методологія ґрунтується на принципі пріоритету досвіду, інтенційності свідомості та визнанні активної ролі суб’єкта у формуванні смислів.

Філософія Платона[26] уміщує передумови аналізу феноменологічного мислення, насамперед у вченні про ідеї (ейдоси). Філософ розмежовує світ чуттєвих явищ і світ ідей, які виступають справжніми, незмінними сутностями. Платонівське розуміння знання як пригадування підкреслює

[26] Платон (427 - 347 роки до н.е.) – давньогрецький мислитель, один із основоположників європейської філософії.

активну роль свідомості у процесі пізнання. Пізнання є внутрішнім актом відкриття смислу,

Феномен для Аристотеля не протиставляється сутності, а є способом її виявлення, філософ вказує на єдність форми і змісту. Аристотелівське поняття форми має безпосереднє значення для феноменологічної методології, оскільки форма пізнається через опис і класифікацію явищ, через їх логічне й категоріальне осмислення.

Середньовічна схоластика[27] розвинула ідею раціонального аналізу буття, поєднаного з теологічною інтерпретацією світу. У межах схоластичної традиції формується вчення про універсалії, що має безпосередній стосунок до феноменологічної проблематики. Дискусії щодо статусу універсалій фактично стосуються питання: чи мають смисли онтологічну реальність**,** чи вони є продуктом свідомості. Схоластика виробляє метод точного аналізу, зорієнтований на виявлення внутрішньої структури понять і явищ.
Феноменологічний аспект схоластики виявляється також у прагненні зрозуміти буття через його смислову впорядкованість, де мова і мислення відіграють ключову роль у доступі до істини.

Особливий вплив на формування феноменологічної методології мала філософія мови Вільгельма фон Гумбольдта. Його концепція *мови як діяльності (energeia)* підкреслює динамічний, процесуальний характер мови. Гумбольдт увів поняття «духу народу», яке репрезентує колективну форму світосприйняття, закріплену в мові. Мова постає як феномен, у якому відображається специфічний спосіб бачення світу, притаманний певній культурі. Гумбольдтівський підхід можна вважати феноменологічним, оскільки він спрямований на виявлення того, як мова структурує людське мислення і досвід буття.

[27] Схоластика (від лат. *Schola* – школа) – філософський і педагогічний метод, синтез християнського (католицького) богослов'я та логіки Арістотеля, поєднання теологічно-догматичних основ із раціоналістичною методикою, увага до формально-логічних проблем.

Філософія Мартіна Гайдеггера є кульмінацією феноменологічної методології у XX столітті. У праці *«Буття і час»* феноменологія визначається як метод, що дозволяє «показати те, що показує себе саме з себе». Гайдеггер переносить феноменологічний аналіз із рівня свідомості на рівень екзистенційного буття людини, феномени потрактовано як способи відкритості буття в людському існуванні.

Феноменологічна методологія є результатом тривалого історико-філософського розвитку, вона поєднує античні уявлення про сутність, середньовічний понятєвий аналіз, гумбольдтіанську філософію мови та екзистенційну онтологію XX століття; зорієнтована на зміст і внутрішню структуру явищ, що робить її особливо продуктивною для сучасних мовознавчих досліджень.

Позитивістська методологія (античні матеріалісти, середньовічні номіналісти, теорія емпіризму, біхевіоризму). Позитивістська методологія є одним із ключових напрямів наукового пізнання, що ґрунтується на визнанні емпірично перевіреного факту як єдиного надійного джерела знання. Її вихідною установкою є орієнтація на досвід, спостереження, експеримент і кількісну фіксацію результатів. Позитивістський підхід спрямований на опис, класифікацію та пояснення фактів, установлення закономірних зв'язків між ними. Хоча позитивізм як лінгвофілософський напрям сформувався у XIX-XX століттях, його методологічні передумови простежуються від античного матеріалізму до сучасних емпіричних і поведінкових теорій.

Перші елементи позитивістської методології, на думку дослідників, закладені у філософії Демокріта[28] та Епікура[29]. Вони обгрунтували ідею матеріальної природи світу (атомна будова), яку можна раціонально пізнати. Античні матеріалісти заперечували міфологічні й теологічні пояснення і,

[28] Демокріт (приблизно 460 - 370 роки до н. е.) – давньогрецький філософ-матеріаліст, засновник атомістичної гіпотези пояснення світу, припускав існування нескінченної кількості неповторних світів.

[29] Епікур (341 – 270 роки до н.е.) – давньогрецький філософ-матеріаліст.

надаючи перевагу причинно-наслідковому аналізу та спостереженню за природними процесами. Важливою була ідея детермінізму: усі явища світу мають природні причини, що можуть бути відкриті через систематичне дослідження.

Середньовічні номіналісти заперечували універсалії, вважаючи їх лише назвами (nomina), що використовуються для позначення одиничних речей. Реальність визначають лише конкретні речі загальні поняття є інструментами мислення. Методологічним орієнтиром для позитивістської теорії став принцип «леза Оккама»[30]: робити мінімальну кількість припущень, заощаджувати пояснення та відмовлятися від метафізичних гіпотез. Його покладено в основу побудови наукових теорій та моделювання.

Класичний емпіризм суттєво вплинув на позитивістську методологію. Теза про те, що всі знання походять із досвіду, а людська свідомість спочатку є *tabula rasa*, обгрунтування індуктивного методу (узагальнення на основі множинних спостережень і експериментів) доповнили позитивістський підхід.

Одним із найпослідовніших проявів позитивістської методології у XX столітті став біхевіоризм, основним методологічним принципом якого є *«стимул – реакція»*. Мова з позицій біхевіоризму потрактована як набір навичок і реакцій, сформованих упродовж навчання.

Раціоналістська методологія (теорія Р. Декарта, екзистенціалізм, аналітична філософія логічного аналізу мови Р. Карнапа, Л. Вітгенштейна). Раціоналістська методологія ґрунтується на переконанні, що розум є головним і надійним джерелом пізнання, а істинне знання може бути досягнуте шляхом логічного мислення, дедукції, аналітичних процедур і раціонального обґрунтування. У методологічному вимірі раціоналізм

[30] Відомий з часів Аристотеля «принцип достатньої ґрунтовності». Одне з формулювань самого Вільяма з Оккама: «Numquam ponenda est pluralitas sine necessitate» (Різноманіття не варто припускати без необхідності). Альберт Ейнштейн сформулював принцип «леза Окками» так: «Все слід спрощувати доти, поки це можливо, але не більше того». Принцип ощадливості, або лезо Оккама – в латинському оригіналі гра слів: «зголити» також означає знайти істину, відокремити хибне припущення.

передбачає: орієнтацію на логічну впорядкованість знання, пошук універсальних принципів і засад пізнання, використання формальних методів аналізу; прагнення до об'єктивності, несуперечливості та доказовості. Раціоналістська традиція є неоднорідною й охоплює різні напрями – від класичного філософського раціоналізму XVII ст. до філософії мови, логічного аналізу та екзистенціального осмислення людського буття.

Рене Декарт є засновником класичного європейського раціоналізму та автором методологічної програми, яка суттєво вплинула на подальший розвиток науки й філософії. Центральною ідеєю його методології є пошук абсолютно достовірного знання, яке не залежить від чуттєвих ілюзій і суб'єктивних помилок. У «Міркуванні про метод» (1637) Декарт сформулював чотири основні правила раціонального пізнання: вважати істинним лише те, що є ясним і виразним для розуму; ділити складні проблеми на простіші елементи; рухатися в мисленні від простого до складного; здійснювати повні переліки й огляди, щоб уникнути пропусків. Ключовим методологічним прийомом Декарта є методичний сумнів, філософу належить вислів *Cogito, ergo sum* («Мислю, отже існую»). У лінгвістичному контексті декартівська методологія сприяла формуванню уявлень про мову як раціональну структуру, що підлягає аналізу, формалізації та систематизації.

Представники екзистенціалізму (Мартін Гайдеґґер, Жан-Поль Сартр) прагнули раціонально осмислити умови людського буття, використовуючи аналітичні й рефлексивні методи. Раціональність тут не зводиться до формальної логіки, а набуває характеру філософської рефлексії, спрямованої на розкриття смислів існування. Методологічні особливості екзистенціалізму: аналіз екзистенціальних структур (страх, вибір, відповідальність, автентичність), зосередження на свідомості та самосвідомості, прагнення до концептуального опису суб'єктивного досвіду. У мовознавчому вимірі екзистенціалізм підкреслює зв'язок мови з буттям людини, розглядає мовлення як спосіб самовираження і як форму осмислення

світу.

Аналітична філософія, сформована у XX столітті, стала одним із найпослідовніших проявів раціоналістської методології. Її представники вважали, що більшість філософських проблем виникає через нечіткість мови, а отже, можуть бути розв'язані шляхом логічного аналізу мовних висловлювань. Рудольф Карнап, один із лідерів логічного позитивізму, розробив методологію, спрямовану на формалізацію мови науки, усунення метафізичних тверджень як беззмістовних, чітке розмежування синтаксису, семантики й прагматики. Відповідно, істинність висловлювання визначається або його логічною формою, або можливістю його верифікації. У лінгвістиці ідеї аналітичної філософії вплинули на розвиток формальної семантики, логічної граматики й теорії мовних моделей.

Раціоналістська методологія Л. Вітгенштайна в першому періоді («Логіко-філософський трактат») потрактовує мову як логічну картину світу**.** Мова має чітку структуру, що відображає структуру реальності, а завдання філософії полягає в логічному поясненні висловлювань. У другому періоді («Філософські дослідження») Л. Вітгенштайн відмовляється від ідеї єдиної логічної мови й вводить поняття мовних ігор, підкреслюючи контекстуальність і практичний характер мовлення.

Функціональна методологія (теорія Д. Дьюі, Л.Виготського, І. Лакатоса) ґрунтується на розумінні знання, мислення, мови й наукових теорій як таких, що формуються і розвиваються у процесі діяльності. Функціоналізм зосереджується не стільки на структурі об'єкта, скільки на його призначенні, ролі та ефекті в системі взаємодій. У методологічному плані функціональний підхід передбачає: аналіз явищ у контексті їх використання, орієнтацію на процеси, динаміку та розвиток, зв'язок теорії з практикою, визнання історичної та соціокультурної зумовленості знання.

Функціональна методологія відіграла ключову роль у становленні прагматизму, психології, сучасної філософії науки та функціональної

лінгвістики. Джон Дьюї[31] розглядав пізнання як інструмент адаптації людини до середовища. У його концепції знання є засобом розв'язання проблемних ситуацій. Методологія Дьюї ґрунтується на таких положеннях: мислення виникає в ситуації утруднення, ідеї мають інструментальний характер, істина перевіряється практикою. Центральним поняттям у його методології є досвід – активна взаємодія суб'єкта зі світом. Пізнання є процесом безперервної реконструкції досвіду, де теоретичні положення виконують функцію орієнтації в дії. У лінгвістичній теорії ідеї Дьюї пов'язані з поглядами на мову як засіб комунікації та соціальної координації, інструмент мислення, механізм організації досвіду.

Лев Виготський[32] розробив культурно-історичну теорію розвитку психіки, яка стала однією з найвпливовіших функціональних методологій у гуманітарних науках. Основна ідея концепції полягає в тому, що вищі психічні функції людини формуються в процесі соціальної взаємодії та опосередковані культурними знаками, насамперед мовою. Мова виконує функцію організації мислення та саморегуляції**.** Перехід від зовнішнього мовлення до внутрішнього є прикладом функціональної трансформації психічних процесів. Особливе місце у його методології посідає поняття зони найближчого розвитку**,** яке демонструє функціональне розуміння навчання як чинника психічного розвитку. У психолінгвістиці ідеї Л. Виготського сприяли розвитку функціонально-комунікативних підходів до аналізу мовної системи та дослідженню взаємозв'язку мови, мислення і культури.

Імре Лакатос[33] запропонував функціональну інтерпретацію наукового знання в межах філософії науки. Його концепція науково-дослідних програм стала альтернативою логічному позитивізму. На думку Лакатоса, наука розвивається не через ізольовані теорії, а через дослідні програми, що мають

[31] Дьюї Джон (1859-1952) – американський філософ, психолог, реформатор освіти.
[32] Виготський Лев Семенович (1896-1934) – радянський психолог, основоположник та розробник когнітивної психології. Досліджував вищі психічні функції, мовленнєво-мисленнєві зв'язки.
[33]Лакатос (Лакатош) Імре (1922-1974) – англійський філософ науки, основна праця «Методологія дослідницьких програм».

«жорстке ядро», «захисний пояс» допоміжних гіпотез, позитивну та негативну евристику. Функціональність цієї методології полягає в тому, що наукові теорії оцінюються не лише з погляду істинності, а й за їхньою дослідницькою продуктивністю – здатністю породжувати нові проблеми та пояснення. Раціональність науки, за Лакатосом, має історично-динамічний характер і проявляється у функціонуванні теоретичних структур у науковій практиці. Для ця методологія важлива тим, що дозволяє оцінювати теорії як інструменти дослідження, враховує конкуренцію парадигм, поєднує логічний аналіз з історичним підходом.

ЛІНГВІСТИКА В ІМЕНАХ

Ян Нецислав Ігнаци (Іван Олександрович) Бодуен де Куртене (1845-1929) – польський та російський мовознавець, член Польської академії знань (з 1887), іноземний член Наукового товариства імені Т. Шевченка (з 1914). Вивчення фонетичних особливостей слов'янських мов та діалектів лінгвіст узагальнив у теорії фонем та фонетичних опозицій («Досвід фонетичних чергувань», 1895). Бодуен де Куртене вперше запровадив математичні моделі в лінгвістиці. Також він довів, що можна впливати на розвиток мови, а не лише пасивно фіксувати зміни, які відбуваються.

Ватрослав Ягич (1838-1923) – філолог-славіст, професор кафедри слов’янознавства Віденського університету, науковий керівник Івана Франка. Дійсний член Наукового товариства імені Т. Шевченка (з 1903). Досліджував давньоукраїнські пам'ятки («Галицьке Євангеліє 1144», «Іван Ужевич – граматик XXVII»), питання фонетики і морфології української мови ґрунтовно розглянув у рецензії на працю «Нарис звукової історії малоруського наріччя» Павла Житецького. Засновник першого міжнародного славістичного журналу («Архів слов'янської філології» («Archiv für slavische Philologie»), 1875-1920), редактор «Енциклопедії слов'янської філології» (Петербург, 1908-1929).

Вілем Матезіус (1882-1945) – чеський мовознавець, засновник Празького лінгвістичного осередку. Основні праці присвячені проблемам теорії мовознавства (синтаксис, морфологія, типологія мов, мовна норма, лінгвістика тексту, структурна лінгвістика), соціолінгвістики й англійської мови. Засновник функціональної лінгвістики.

Умберто Еко (1932-2016) – італійський письменник, філософ, лінгвіст, літературний критик, спеціаліст із семіотики і медієвіст, фахівець з історії середньовічної Європи. Світову славу Умбертові Еко принесла літературна діяльність, зокрема філософсько-детективний роман «Ім'я троянди» (1980). У художніх текстах автор використовує наукові матеріали. Умберто Еко, на думку критиків, є сучасним втіленням ідеалу італійського Відродження – «універсальної людини» (homo universale).

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНА ПАРАДИГМА ЛІНГВІСТИКИ

Інформаційний обсяг теми. *Порівняльно-генетичний метод. Прийоми встановлення генетичної тотожності. Реконструкція праформ. Абсолютна і відносна хронологія. Прийоми і принципи етимологічного аналізу. Санскрит і європейські мови. Проблема походження мови у працях філософів та мовознавців ХУІІ – ХІХ ст. «Порівняльна граматика» індоєвропейських мов Ф. Боппа. Виникнення германістики і славістики. Порівняльно-історична граматика і лінгвістична концепція А. Шлейхера. Філософія мови В. фон Гумбольдта. Принцип суперечності як метод опису мови. Мова як діяльність і національна свідомість; внутрішня і зовнішня форми мови. Морфологічна класифікація мов.*

Розвиток компаративістики в другій половині ХІХ ст. Психологічний напрям у вітчизняному мовознавстві: загальнолінгвістична концепція О. О. Потебні та її філософські основи. Слов'янські мови. Ностратична гіпотеза. Порівняльна фонетика слов'янських мов Є. Тимченка. Загальнотеоретична проблематика лінгвістики у дослідженнях О. Мельничука, В. Німчука, О. Ткаченка. Українські славісти діаспори

Ю. Шевельов і О. Горбач.

Сучасні напрями порівняльно-історичних досліджень мовної системи. Системне вивчення мовних фактів і явищ. Фонетичні і морфологічні відповідності між спорідненими мовами. Успадковані та набуті подібності (мовні родини і мовні союзи).

Матеріал для вступної дискусії. «Традиційний поділ слов'янських мов на три групи базується на очевидних географічних, а не лінгвістичних критеріях, хоча й під останні активно добиралося фонетичне підґрунтя. Цей, на сьогодні усталений, підхід чи не вперше запропонував В. Ягич. Ознайомившись із таким розподілом, М. Грушевський зауважив: «Ділячи слов'янство на язикові групи: західню, східню й полудневу, він дивиться на цей поділ не з генетичного погляду, а з становища сучасної статики». Саме під цей статичний підхід пізніше були дібрані лінгвістичні параметри, в першу чергу, фонетичні, що, власне, не було особливо складною справою, бо між близькоспорідненими мовами завжди виявиться ряд рис, що їх об'єднують, й виникає спокуса надати цим рисам характеру абсолютного критерію, залишивши поза увагою ті факти, що споріднюють із мовами інших груп. «Порівняння з іншими слов'янськими мовами, – писав Ю. Шевельов, – могло б наштовхнути на єретичні думки, але порівнювано українську мову тільки з російською (іноді з причіпкою білоруської), вириваючи з контексту інослов'янських і сусідніх мов» (О. Царук[34])

Тези лекції

Порівняльно-генетичний метод. Прийоми встановлення генетичної тотожності. Реконструкція праформ. Абсолютна і відносна хронологія. Прийоми і принципи етимологічного аналізу. Санскрит і європейські мови. Лінгвістичний компаративізм, або компаративна лінгвістика – напрям

[34] Царук Олександр Васильович (1961-1999) – український мовознавець, автор монографії «Українська мова серед інших слов'янських мов. Етнологічні та граматичні параметри» (1998), в якій обгрунтував розподіл слов'янських мов на антську та словенську підгрупи.

мовознавства, завданням якого є реконструкція походження мов від прамов, визначення і опис типологічних рис мов світу, мовних універсалій, установлення еволюційних змін і закономірностей розвитку споріднених мов шляхом їхнього порівняння на різних етапах. Головним принципом порівняльно-історичного мовознавства є порівняння, яке реалізується: 1) в аспекті діахронії однієї мови; 2) на синхронічному зрізі двох і більше мов; 3) при аналізі еволюції кількох мов.

Об’єктом порівняльно-історичного мовознавства є сім'ї та групи споріднених, тобто генетично пов'язаних мов. Мета – встановити регулярні, закономірні відповідності між спорідненими мовами і описати їх еволюцію в часі і просторі на основі доказу спільності їх походження з однієї мови-основи (або прамови). Порівняльно-історичний метод є основним інструментом дослідження при відтворенні моделей прамовних станів окремих родин і груп споріднених мов світу, їхнього подальшого розвитку та членування на самостійні мови, а також використовується для побудови порівняльно-історичних описів мов, які генетично споріднені. Головними прийомами методу є зовнішня і внутрішня реконструкції. Перша залучає матеріали споріднених мов, друга співвідносить явища однієї мови, представлені на різних етапах її розвитку. Крім того, застосовуються методики лінгвогеографії, лінгвостатистики.

Основні теоретичні постулати порівняльно-історичного мовознавства: 1) порівняння мов виявляє їх спорідненість, тобто походження від одного джерела – мови-основи (прамови); 2) за рівнем спорідненості мови об'єднуються в сім'ї, групи і підгрупи; 3) відмінності споріднених мов можуть бути пояснені тільки безперервним розвитком; 4) зміни звуків у споріднених мовах мають чіткий закономірний характер, через що корені та флексії є стійкими впродовж тисячоліть, що дає можливість встановити (реконструювати) архетипи. Головне завдання цього методу – відкриття законів, за якими розвивалися споріднені мови в минулому. За його допомогою можна реконструювати (відтворити) звуки, слова, словоформи і

значення. Наприклад, порівняння східнослов'янських форм слова *город* із польською *grod (ogrod*), болгарською *град*, литовською *gardas,* німецькою *Garten*, англійською *garden* уможливило реконструкцію індоєвропейської форми цього слова **gordi* (враховано фонетичні закони, тобто закономірні зміни звуків, які відбулися в різних мовах після розпаду індоєвропейської прамови).

Прийом відносної хронології полягає у встановленні не точного часу появи мовних явищ, а лише послідовності цих явищ у часі (яке з них виникло раніше, а яке пізніше). Наприклад, в українській та інших слов'янських мовах є результати трьох палаталізацій задньоязикових *[ґ], [к], [х],* тобто переходу цих звуків у певних умовах у звуки *[ж], [ч], [ш]* і *[з'], [ц'], [с'].* Яка з цих палаталізацій виникла раніше, встановлено на основі того, що форма кличного відмінка *отьче* не могла виникнути з початкової форми *отьць*, бо переходу *[ц] – [ч]* немає; у час створення кличної форми *отьче* в називному відмінку повинен був бути звук [к] *(*отьк)*, а це означає, що форма *отьць* (перехід *[к] – [ц]*) з'явилася після форми *отьче* (переходу *[к] – [ч]*).

Абсолютна хронологія – визначення часу мовного явища в межах століть і десятиліть на підставі письмових джерел. Так, проаналізувавши давні пам'ятки, П. Г. Житецький[35] виокремлює перехід *ě – і* в «малоруському наріччі та в новгородському говорі» і висновкує, що цей фонетичний закон «народився на самому початку історичного життя слов'яноруських племен», тобто в період виникнення давньої писемності.

Етимологічний аналіз – це реконструкція первісної форми і значення слова, а також відновлення його історичних зв'язків з іншими словами тієї ж чи споріднених мов. Принципи етимологічного аналізу: 1) *принцип системності історичних змін:* мова змінюється не хаотично, наприклад,

[35] Житецький Павло Гнатович (1836-1911) – основоположник українського мовознавства, дослідник історії української мови, автор першої праці з історичної фонетики «Нарис звукової історії малоруського наріччя» (1876).

фонетичні переходи відбуваються за суворими законами (закон Грімма для германських мов чи закони монофтонгізації в праслов'янській); 2) *принцип єдності форми і значення*; *принцип урахування реалій* – зв'язок мовних одиниць з історією і культурою народу-носія. Основні прийоми етимологічного аналізу: порівняльно-історичний метод, словотвірний аналіз, семантична типологія

Відкриття європейцями ***санскриту*** (давньоіндійської літературної мови) наприкінці XVIII ст. стало фундаментом для створення наукової етимології та порівняльно-історичного мовознавства. Санскрит належить до індо-іранської гілки індоєвропейської мовної сім'ї, вплинув на мови північної Індії (гінді, урду, бенґалі, маратхі, кашмірська мова, пенджабі, непальська й навіть ромська). Це стародавня літературна мова, вік її ранніх пам’яток – приблизно три з половиною тисячі років (поступається лише хеттській мові). Санскрит – мова певної культури, у ранній античний час його використовували жерці, мовою соціальної еліти та влади, а також літератури санкрит став у пізній античний час (IV-VI ст. н. е.). Санскрит уразив дослідників очевидною спорідненістю з грецькою, латиною, германськими, слов'янськими та балтійськими мовами. Він зберіг надзвичайно архаїчну фонетичну систему та граматичну структуру, що дозволило доповнити гіпотезу про індоєвропейську прамову.

Проблема походження мови у працях філософів та мовознавців XVII – XIX ст. «Порівняльна граматика» індоєвропейських мов Ф. Боппа. Виникнення германістики і славістики. Порівняльно-історична граматика і лінгвістична концепція А. Шлейхера. Філософія мови В. фон Гумбольдта. Принцип суперечності як метод опису мови. Мова як діяльність і національна свідомість; внутрішня і зовнішня форми мови. Морфологічна класифікація мов. Лінгвістичний компаративізм XIX століття поєднав: 1) історико-генетичний напрям (порівняльно-історичне мовознавство, компаративістика у вузькому сенсі), що обов'язково враховує при порівнянні мов фактор часу, а також найчастіше

і фактор простору; 2) типологічний напрям, що частково ігнорує фактор часу і простору, в якому існують мови. Генетичний і типологічний підходи поднувалися в пошуках окремих мовознавців, у діяльності ж інших або акцентувалося тільки порівняння для з'ясування загальних і розпізнавальних ознак мов, або увага зосереджувалася на пошуку шляхів походження та розвитку мов.

Історичний коментар: **Фрідріх фон Шлегель**: перший досвід типологічної класифікації мов; впроваджує поняття флективних мов (на матеріалі санскриту, грецької та латинської), що протиставлені мовам, які відмінні від них за своєю граматичною організацією; формулює поняття «історичного родовідного дерева», що відображає історію виникнення конкретної мови.

Август фон Шлегель: уводить розрізнення мов, позбавлених граматичної структури (в пізнішій термінології аморфних, або ізолюючих), мов афіксальних і мов флективних; впроваджує терміни синтетизм і аналітізм, із зазначенням руху європейських мов від синтетичного типу до аналітичного.

Франц Бопп: увів у лінгвістичний обіг поняття звукового закону і термін «індоєвропейські мови» (його попередники вживали термін індогерманські мови); встановив принцип відповідності у граматичній структурі та мовних одиницях; вибрав і систематизував генетично споріднені елементи в морфологічній структурі індоєвропейських мов; створив систему морфологічних відповідностей; установлюючи праформи, пояснював явища однієї мови за допомогою фактів іншої.

Расмус Раск: розумів мову як явище природи, як організм, який можна вивчати за допомогою методів природничих наук; застосовував для порівняння мов прийоми класифікації рослин; фактично вперше створив вихідний перелік мов, що входять до індоєвропейської спільності (але без використання цієї назви). Йому належить думка про циклічний розвиток мов (не по колу, а по спіралі) – від кореневоізолюючого (аналітичного) типу через афіксальні типи і знову до кореневоізолюючого типу. Обгрунтував поняття «регулярних фонетичних відповідностей»: звукові зміни в морфемах мають закономірний характер, через що фонетичні відповідники у споріднених мовах є регулярними. Усі індоєвропейські мови, на думку Раска, походять від мертвої і незафіксованої фракійської мови, сліди якої зберегла давньогрецька мова.

Якоб Грімм: створив першу порівняльно-історичну граматику германської групи всередині індоєвропейських мов; уперше поєднав компаративну та історичну методики дослідження мов.

Вільгельм фон Гумбольд : усі мови світу поділив на чотири морфологічних типи: 1) мови аморфні (кореневі, ізольовані); 2) аглютинативні; 3) інкорпоруючі (полісинтетичні); 4) флективні (фузійні).

Становлення германістики та славістики як самостійних наукових дисциплін відбулося в першій половині XIX століття. Цей процес був зумовлений двома чинниками: обгрунтуванням та апробацією порівняльно-історичного методу в лінгвістиці та епохою романтизму в культурі, яка стимулювала інтерес до національних витоків, фольклору та давньої писемності європейських народів. Германістика як наука народилася в Німеччині, її «батьки-засновники» – Якоб та Вільгельм Грімм. Основна праця братів Грімм – «Німецький словник»[36], це фактично порівняльно-історичний словник германських мов.

Славістика формувалася на засадах компаративістики, але мала специфіку: слов'янські народи на той час перебували у складі різних імперій (Османської, Австрійської, Російської), тому вивчення мови було тісно пов'язане з процесом національного відродження. Основи славістики заклав Йосеф Добровський (1753-1829) – чеський лінгвіст, працював над порівняльними дослідженнями слов’янських мов, досліджував історію кирилиці та латиниці. Засновник наукової славістики Павел Йозеф Шафарик (1795-1861) – поет, історик, мовознавець, етнограф – 1826 року опублікував «Історію слов'янських мов і літератур для всіх говірок». Франц Міклошич (1813-1891) – основоположник порівняльно-історичного вивчення граматики слов’янських мов («Порівняльна граматика слов’янських мов» у чотирьох томах, 1852-1875 рр.) Олександр Опанасович Потебня (1835-1891) – «автор багатьох фундаментальних праць, які стали етапними в українській і загальнослов’янській гуманітарній науці. Зробив посутній внесок у різні розділи науки про мову – загальне мовознавство, психолінгвістику,

[36] Прусська академія наук створила робочу групу дослідників, яка завершила роботу над словником до 1960 року, тобто тільки через 120 років після її початку. Робота щодо поліпшення словника триває в Берлінській академії наук і нині: над словником працює група з 13 дослідників під керівництвом професора К. Унґера. Наразі словник налічує 33 томи і близько 600 000 словникових статей.

етимологію, історичну граматику та діалектологію східнослов'янських мов, порівняльно-історичне мовознавство».[37]

Слов'янські мови. Ностратична гіпотеза. Сучасна славістика розглядає генезис і функціонування слов'янських мов як у макроконтексті світового мовного простору, так і крізь призму фундаментальних досліджень часткових мовознавств. Слов'янські мови належать до індоєвропейської мовної родини, проте макрокомпаративістика XX століття, зокрема праці Г. Педерсена [38] та В. Ілліч-Світича [39], зосередилась на ностратичній гіпотезі (від лат. «*nostrās*» – «наш земляк»). Згідно з цією теорією, індоєвропейська, уральська, алтайська, картвельська, дравідійська та афразійська мовні родини походять від одного надглибокого предка – ностратичної прамови (існувала приблизно 15-13 тис. років до н.е.).

Основним аргументом опонентів цієї теорії було те, що на такій великій часовій глибині методи порівняльно-історичного мовознавства (що виходять з даних про дивергенції мов у межах багато в чому спрощеної моделі «родовідного дерева») не можуть бути застосовані. У кожному окремому випадку дослідник намагається встановити лексичні чи граматичні відповідники або встановлює навіть обмежений набір фонологічних відповідностей (пов'язаних із ларингалами), пропонуючи власні версії щодо відхилення окремих ностратичних припущень. Наприклад, це стосується ностратичної основи «жир / жирний» і / або «здоровий», виведеної з індоєвропейського кореня зі значенням «бути живим» (англ. «be alive») і уральського кореня зі значенням «жир, жирний» (англ. «grease, greasy, fat»), які В. М. Іллич-Світич пов'язує між собою, припускаючи, що вони утворені на основі відповідників слов'янських і кельтських мов, де поєднано обидва

[37] Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні Національної академії наук України https://www.inmo.org.ua/oleksandr-potebnya.html

[38] Педерсен Гольгер (1867-1953) – данський мовознавець, вперше використав термін «ностратична» для позначення сімей мов, близькоспоріднених з індоєвропейськими.

[39] Ілліч-Світич Владислав Маркович (1934-1966) – радянський мовознавець, обгрунтував ностратичну теорію спорідненості індоєвропейських, картвельських, семіто-хамітських (афразійських), дравідійських, уральських та алтайських мов, упорядкував порівняльну фонетику і порівняльний словник спільних мовних коренів.

значення.

Порівняльна фонетика слов'янських мов Є. Тимченка. Євген Костянтинович Тимченко (1866-1948) – український лінгвіст, представник порівняльно-історичного мовознавства, перекладач, поліглот. Засновник Української академії наук, професор Київського університету. Голова Комісії для складання історичного словника української мови (1919-1930), член Комісії для впорядкування українського правопису (1925-1928).

Г. Наєнко, дослідивши методичні засади, специфіку метатексту, варіативність термінів, інтертекстуальність та особливості авторського правопису фундаментальної праці Є. Тимченка «Курс історії українського язика. Вступ. Фонетика», наголошує: «Зміст підручника відповідав тому періоду становлення історико-мовного дискурсу, коли ще не виокремлювали й не викладали як окремі дисципліни діалектологію, історію літературної мови, фонетику й фонологію, історію системи української мови, етимологію. Саме тому він містить підрозділи, що нині формують різні змістові блоки діахронічних і синхронічних студій: порівняльне вивчення слов'янських мов, історія української мови, діалектологія, фонетика й фонологія, історія мовознавства, джерелознавство» [Наєнко, Г. (2018). Підручник Євгена Тимченка «Курс історії українського язика» та становлення історико-мовного дискурсу першої третини XX століття. *Українське мовознавство*, 1(48), 76-92. https://doi.org/10.17721/um/48].

Загальнотеоретична проблематика у дослідженнях О. Мельничука, В. Німчука, О. Ткаченка. Олександр Савич Мельничук (1921-1997) – академік Академії наук України, видатний теоретик мовознавства, автор праць із загального та індоєвропейського мовознавства, славістики. Новим було бачення О.С.Мельничука філософських проблем мовознавства: мова і мислення, система і структура мови, мова як знакова система. Багато уваги приділив дослідник питанням розвитку мови, розглядаючи їх крізь призму системності, він доходить таких висновків: 1) мова еволюціонує поступово (не стрибкоподібно), не порушуючи рівноваги системи; 2) якщо мовні зміни

приводять до посилення системності, то мова прогресує, а якщо до послаблення – регресує; 3) прогрес мови – це зростання її можливостей виражати новий зміст; 4) причини мовних змін можуть бути свідомими (пов'язані з розвитком соціуму) і несвідомими (які мають психолінгвістичну природу); 5) потужним чинником мовного розвитку є мислення, при цьому роль мислення на різних етапах розвитку мови є неоднаковою: «…У процесі історичної взаємодії між мисленням і структурою мови загальний вплив мислення на мовну структуру поступово посилюється, у той час як зворотний вплив структури мови на мислення відповідно послаблюється».

Науковець виокремив основні принципи порівняльно-історичного дослідження мов: необов'язковість встановлення відповідності між голосними в коренях слів; встановлення відповідностей не між ізольованими приголосними, а між групами приголосних; встановлення відповідностей із допущенням можливості метатези приголосних кореня; встановлення відповідностей між формами з різними інфіксами й формами без них; встановлення семантичних паралелей із урахуванням можливості розходження значень. О.С.Мельничук детально простежив еволюцію речення в слов'янських мовах від найдавніших часів (монографія «Розвиток структури слов'янського речення»), а в академічному підручнику «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» дав грунтовний опис синтагматичного членування українського речення.

Василь Васильович Німчук (1933-2017) – український мовознавець, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу історії та граматики Інституту української мови Національної академії наук України, директор Інституту української мови НАН України (1998-2008), член-кореспондент НАН України. Дослідник історії української мови, діалектолог, ономаст. Підготував до друку пам'ятки української мови «Лексис…» (1964) і «Грамматіку словенску» (1980) Лаврентія Зизанія, «Лексикон словенороський» Памво Беринди (1961), «Синоніму славенороскую» (1964), «Лексикон латинський» Єпіфанія Славинецького та «Лексикон словено-

латинський» Єпіфанія Славинецького й Арсенія Корецького-Сатановського (обидві – 1973), «Граматику слов'янську…» Мелетія Смотрицького (1979). П. Білоусенко зауважує: «Серед виданих пам’яток – тексти всеслов’янського значення, зокрема перше факсимільне видання “Київських глаголичних листків” (1983р.)… Монографія В.В. Німчука стала своєрідною реакцією на працю відомого австрійського славіста академіка Й.Гамма, у якій автор намагався заперечити цю пам’ятку як оригінальний рукопис X – поч. XI ст. і довести порівняно нове її походження. В.В. Німчук дослідив Київські листки глибоко і всебічно: детально висвітив історію рукопису за новими матеріалами, знайденими в архіві Київської духовної академії, історію вивчення пам’ятки, подав новий палеографічний аналіз рукопису, мовний аналіз самого тексту, особливо його лексики з новими паралелями. При цьому було застосовано освітлення тексту ультрафіолетовим та ультрачервоним промінням, що разом з іншими даними дало змогу дослідникові зробити дуже важливий висновок про те, що у Київських листках “немає жодних елементів палімпсесту”, “обстеження пергамену, аналіз чорнил, вивчення лінгвістичних особливостей Київських листків, – резюмував автор, – у сукупності свідчить про те, що в розпорядженні славістів одна з найдавніших автентичних пам’яток слов’янської писемності”. Такі ґрунтовні висновки, оперті на високу кваліфікацію автора та його глибоке наукове сумління, важко зігнорувати, спростувати чи заперечити» [Білоусенко П. В. В. Німчук – учений, наставник, організатор науки. *Волинь-Житомирщина.* 2003. Випуск 10.С.9-10].

Орест Борисович Ткаченко (1925-2021) – український мовознавець, завідувач відділу мов України Інституту мовознавства НАН України (1992-1996 рр.), завідувач відділу загального мовознавства Інституту (1997-2014 рр.). Фахівець у галузі порівняльно-історичного та історико-типологічного вивчення слов’янських мов, фінно-угорського й загального мовознавства, етимології, історії української мови та мовознавства, соціолінгвістики, інтерлінгвістики, теорії мовних контактів і субстрату.

О.Б.Ткаченко застосував зіставно-історичний метод для вивчення подібностей між спорідненими та неспорідненими мовами. У монографії «Українська мова і мовне життя світу» (2004) науковець дослідив генетичні зв'язки, історичний розвиток і проблеми функціювання української мови в контексті глобалізаційних процесів.

ЛІНГВІСТИКА В ІМЕНАХ

Агатангел Юхимович Кримський (1871-1942) – видатний український мовознавець, сходознавець, славіст, літературознавець, фольклорист. Закінчив Колегію Павла Ґалаґана в Києві (1889), Лазаревський інститут східних мов у Москві (1892), був у науковому відрядженні в Лівані та Сирії, де вивчав мови, культуру й історію країн Близького Сходу. Співорганізатор Академії наук України, її секретар (1918–1928). Директор Інституту української наукової мови (1921–1929). Упродовж 1920-х років очолював різні комісії ВУАН: Комісію словника української живої мови, Комісію історії української мови, Діалектологічну комісію, Орфографічну комісію.

Один із провідних лінгвістів і засновників сходознавства в Україні. Автор фундаментальних досліджень з арабістики, семітології, тюркології, іраністики, славістики. Написав понад 1000 наукових праць (монографій, підручників, статей) з історії літератур, мов, фольклору, етнографії, мистецтва, релігії народів Близького та Середнього Сходу, Кавказу, Західної Європи. Активно досліджував українську мову: її походження, історію, діалекти, правопис, розвиток і нормалізацію літературної мови. Автор підручників, редактор перекладних словників та багатьох наукових збірників.

Юрій Володимирович Шевельов (Шнейдер, Шерех, Григорій Шевчук) (1908-2002) – відомий учений-славіст, критик-літературознавець, історик, президент Української Вільної Академії Наук (1959-1961; 1981-1986), професор Гарвардського й Колумбійського університетів, член

Американського лінгвістичного товариства, Польського інституту мистецтв і науки в США, почесний доктор Альбертського, Лундського, Харківського університетів та Києво-Могилянської академії. Основні праці: «Граматика української мови» (1934), «Головні правила українського правопису» (1946), «Нарис сучасної української літературної мови» (1951), «Синтаксис сучасної української літературної мови. Просте речення» (1951), «Передісторія слов'янської мови: історична фонологія загальнослов'янської мови» (1965), «Галичина в формуванні нової української літературної мови» (1975), «Історична фонологія української мови» (1979), «Українська мова в першій половині двадцятого століття: 1900-1941. Стан і статус» (1987). В «Історичній фонології української мови» проаналізовано розвиток фонологічної системи української мови від праслов'янської епохи до другої половини XX ст. за матеріалами діалектних і текстуальних даних, з інтерпретацією міжмовних закономірностей. У праці «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). Стан і статус» виокремлено та схарактеризовано соціолінгвістичні чинники розвитку мови.

Павло Юхимович Гриценко (1950) – український мовознавець-діалектолог, лінгвогеограф, доктор філологічних наук (1991 р.), професор (1993 р.), завідувач відділу діалектології, директор Інституту української мови Національної Академії Наук України (2008-2026 рр.). Досліджує українську діалектну мову, проблеми взаємодії діалектів і літературної мови, відношень між слов'янськими діалектними мовами. Ініціював вивчення говірок Чорнобильської зони (керівник проєкту і співавтор видань «Говірки Чорнобильської зони: Тексти» (1996), «Говірки Чорнобильської зони. Системний опис» (1999), створення «Українського діалектного фонофонду» (співавтор видання «Український діалектний фонофонд» (2004). Керує підготовкою бази «Словника українських діалектів». Автор монографій «Моделювання системи діалектної лексики» (1984), «Ареальне варіювання лексики» (1990). Співавтор низки випусків і член редколегії «Общеславянского лингвистического атласа» (1994-2008), співавтор і член

редколегії видання «Українська мова. Енциклопедія» (1-3 вид., 2000-2007). Член міжнародних комісій при Міжнародному комітеті славістів (комісії Загальнослов'янського лінгвістичного атласу, етнолінгвістики, слов'янської діалектології), член українського комітету славістів.

Міхаель Мозер (1969) – австрійський філолог, славіст, дослідник української мови. Професор мовознавства Інституту славістики Віденського університету, Українського Вільного Університету в Мюнхені та Католицького університету ім. Петра Пазманя в Будапешті та Пілішчабі. Президент Міжнародної асоціації україністів. У збірці наукових статей «Причинки до історії української мови» Харків, 2008. 832 с. (2-ге вид.: Харків, 2009; 3-тє вид.: Вінниця: Нова Книга, 2011) науковець доводить, що «Східнослов'янський мовний простір був неоднорідним ще за часів слов'янської спільності. При цьому аж ніяк не вільно виходити з уявлення, ніби російська мова є продовженням стовбура, а білоруська та українська являють собою відгалуження від нього» (с. 43).

Матеріал для підсумкової дискусії.

«Слово «мова» в мовленні сучасних людей (усному, писемному, друкованому) має широкий спектр значень. Воно охоплює людську мову, мову Творця, ангельську мову, природну мову, штучну мову, мову тварин, мову рослин, мову природи, мову мистецтва (наприклад, танцю, живопису, скульптури тощо), мову жестів, мову науки, або метамову (наприклад, філософії, фізики, хімії, лінгвістики та інш.) Часто можна почути про мову очей, мову рук, мову парфумів, мову закоханих, мову квітів, мову образів, мову символів тощо. У цих випадках слово «мова» вживається у переносному (метафоричному) значенні. Первісним і основним його змістом є природна людська мова – засіб щоденного спілкування людей» (Ф.С.Бацевич).

ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1.

ЧИННИЙ ЗАГАЛЬНОЛІНГВІСТИЧНИЙ КОМПЛЕКС ІДЕЙ

Питання для обговорення.

1. Загальна структура лінгвістичних знань: галузі мовознавства, рівнева класифікація, метатеоретична концепція К. Тищенка. Дослідницькі прийоми парадигмального простору сучасної лінгвістики (О.Селіванова).
2. Поняття знаковості мови, системності та ієрархічності мовної діяльності, протиставлення логічного (синхронії) та історичного (діахронії).
3. Лінгвістичні концепції В. Гумбольдта, Е. Косеріу, Л. Єльмслева, Дж. Пірса.
4. Антропоцентризм як загальна тенденція сучасних лінгвістичних досліджень.

Завдання.

1. Порівняйте дефініції лінгвістичної парадигми, запропоновані відомими мовознавцями. Прокоментуйте.
2. Підготуйте список актуальних джерел до теми «Штучний інтелект і лінгвістика» з короткими анотаціями.

ЗАХИСТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ПРОЄКТУ. «Типологія мов та мовні універсалії».

Форма виконання ІНДЗ – інформаційний науково-пошуковий проєкт.

Мета – пошук відомостей в сучасних наукових джерелах, систематизація та узагальнення матеріалу. Етапи виконання – збір інформації, опрацювання зібраного матеріалу, підготовка мультимедійної презентації, захист інформаційного науково-пошукового проєкту. Обсяг мультимедійної презентації **– 10 слайдів.**

Загальні вимоги: Логічність структури та її відповідність темі

проєкту. Використання сучасних наукових джерел. Системність і повнота у розкритті теми. Аргументованість висновків. Дотримання принципів академічної доброчесності. Якість оформлення[40].

Оцінювання ІНДЗ – 30 балів. Розподіл балів: збір матеріалів – 0-10 балів, опрацювання зібраного матеріалу – 0-10 балів, захист інформаційного науково-пошукового проєкту – 0-10 балів.

На виконання ІНДЗ відведено **10 годин** самостійної роботи.

САМОСТІЙНА РОБОТА. ЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

Завдання. Прочитайте фрагменти інтерв'ю мовознавиці Орисі Демської. Підготуйтеся до обговорення проблемних питань:

1. Як впливає використання рідної мови на формуванні національної ідентичності та чому просто «розмовляти мовою» є ключовим для її збереження?
2. У чому полягають основні виклики стандартизації українського правопису?
3. Як мовна політика впливає на актуальну розмовну практику в Україні?
4. Які етичні та психологічні труднощі виникають під час зміцнення позицій української мови в багатомовному середовищі, де російська та інші мови історично присутні?
5. Наскільки міф про «нейтральну» чи «аполітичну» мову є проблемним у контексті України, чи можлива така мова взагалі?
6. Які виклики стоять перед освітою щодо формування мовної компетентності, якщо умовою функціонування державної мови є її повсякденне використання?
7. Як глобалізаційні процеси, зокрема домінування англійської в науці та ІТ, впливають на статус рідної мови, як узгодити такий вплив з мовною

[40] Приклади лінгвістичних проєктів уміщено в «ДОДАТКУ».

політикою?

8. Чи повинна мовна політика враховувати психологічні аспекти мовного вибору та мовної поведінки, які саме психологічні фактори можуть впливати на рішення людини спілкуватися рідною мовою в різних соціальних контекстах?

«На землі існує набагато більше народів, ніж мов. Багато держав не мають своєї автентичної мови. Скажімо, американці говорять англійською. І новозеландці також говорять англійською, хоча в Новій Зеландії є корінні мешканці, аборигени, які мають власні мови. А ми – українці – маємо автентичну мову! І це робить нас сильнішими порівняно з народами, які її не мають.

Можливо, ми зараз не такі сильні, як Америка, але їй 300 років, а ми тут уже 1000. І чи витримає Америка тисячоліття – ще питання... Тому, коли ми вже маємо свою мову, то це наш ресурс, і наша відповідальність полягає у тому, щоб її посилювати. Бо вона посилює нас. Передовсім тим, що робить нас унікальними, особливими на землі. Мова робить нас нами… [ ].

Це загальносвітове явище, яке можна назвати чужим словом «тренд» або нашим – «нурт». І всі мови світу засвідчують, що ми йдемо до дуже великого спрощення. І всі мови пручаються. Сильні мови – більше, слабші – менше. Але ми нікуди не дінемося. Спрощення триватиме до моменту, поки ми – носії мови – відчуємо, що вже крапка, далі не можна спрощувати. Але явище спрощення завжди буде. Бо нам лише здається, що всі пишуть однаково, а це не так. Молоді люди, вочевидь, пишуть брутально, вживають різну лексику, і гарну, і негарну, бо така природа молодої людини, яка ще не усвідомила відповідальності за кожне слово, що з'являється з віком. І зрозуміло, що у 70 років вона зважатиме на коми, бо знатиме, що якщо їх не там поставити, інші можуть виявити, що вона неграмотна. Тобто, відповідальність за те, як ми пишемо, говоримо, з'являється з віком. А зараз час молоді, вона відважніша, активніша, її форми комунікації: рілси, сторіз, тіктоки, тому перед нами пролітає багато різних текстів без ком чи крапок. До речі, я останнім часом дуже люблю речення без крапок… [ ].

Я взагалі за синергію. Українські мовознавці традиційного виховання, традиційних переконань, справді виступають за українізацію. І мають на це право, волю і мудрість. А є представники модерного, або вже навіть метамодерного часу. І, скажімо, я, як метамодерніст, вважаю, що всьому своє місце. Це, як отрута, десь вона смертельна, а десь – лікувальна. Якщо ми

повністю відмовимося на рівні спілкування, коли живою мовою розмовляємо, від будь-чого іноземного, у нас не виникне імунітету. Ми не матимемо вправності й розуміння, що пускати у високу літературну мову, а що не пускати. Якщо ми на рівні живого мовлення вживаємо «кол», «чекін», «чіл» чи «вайб», ми ж розуміємо, що це низький рівень спілкування. І коли виходимо на трибуну чи повертаємося до літературного, наукового тексту – наша мова стає зовсім інакшою. Тому що ми побачили на звичайному комунікаційному рівні, що це не дуже гарно, не зовсім відповідає природі чистоти та гостроти мислення. Це певний білий шум. Але щоб ідентифікувати це як білий шум, він мусить бути. І тоді ми побачимо, чи опиняться ці слова з часом у літературному стандарті, чи ні. Якщо стандарт високої мови прийняв «гугл», то можливо прийме і «вайб», а можливо, не прийме. Але для цього нам треба з ним попрацювати, почути, проговорити, зрозуміти його. Тобто будь-які іншомовні слова потрібні нам, як вакцина, яка виробить у нас імунітет до того, чого нам не треба, і пропустить те, що нам потрібно … [ ].

Насамперед ще треба розібратися – це суржик чи говірка? Я не діалектолог, тому не казатиму чогось однозначно. Означу рамку: для того, щоб чітко сказати, суржик це чи не суржик, ми повинні мати польові дослідження, записи говірок довкола сіл, міст, записи мови самого села чи міста, чи то вашого Кропивницького, чи того мого Бориславa, чи то Одеси, Полтави або Харкова. І після цього ми маємо робити аналіз, це суржик, діалекти чи міська або сільська говірка з російськими вкрапленнями. Бо сказати, що це все суржик – теж не зовсім добре. Це перше.

Друге: суржик виникає внаслідок того, що певна велика група людей переходить з однієї мови на іншу, це ще Скрипник на початку ХХ століття в одній із своїх доповідей сказав, що багато людей перенавчаються з російської на українську або з української на російську, і виникає щось таке на суржик схоже, ні зерно, ні полова. Зараз ми маємо інші тренди, мовна історія трошечки перевернулася, часто трапляється, що дідусь із бабусею ще українськомовні, батьки російськомовні (бо потрапили під радянську школу), а діти вже українськомовні. І часто стається так, що діти батьків учать. Тому є залишки російської в українській мові. Але в інший спосіб із мови на мову не переходять. Суржик – це певний перехідний період, проте якщо ми на нього не звертатимемо уваги, він може зафіксуватися. Тому потрібно пропонувати українські читанки, українське кіно, театр, і тоді ми в якийсь момент вийдемо на українську мову… в якій все одно будуть сліди суржику і росіянізмів! Вони нікуди не подінуться, бо мова – жива. Це нормально. А

далі – вже робота філологів, учителів, телебачення, кіно, наше з вами інтерв'ю тощо.

Суржик – не найкращий прояв мови, але ж ми маємо таке поняття як піджин (англ. pidgin) – загальна назва мов перехідного періоду (які виникли в екстремальній ситуації міжетнічних контактів за гострої потреби досягти порозуміння). Ми маємо креольські мови – теж перехідні. Маємо, зрештою, французьку мову, яка виникла з галльських говірок і вульгарної латини …[ ].

– Знаєте, від того, що моя мама не виграла на конкурсі краси першого місця, я не стала любити її менше. Вона моя мама, і я її люблю. Це справді дуже цікаво, у нас мова солов'їна, калинова, красива, тільки економічно непривабливa. Як красою милуватися, то українською, а як бізнес робити, то англійською. До того ж ми поставили мову як пам'ятник – борони Боже помилку зробити. І це сприймається так: нащо мені взагалі українською говорити, де мене сварять за кожну кому, і чого обирати мову, яку мучили? Я можу вибрати якусь, яку не мучили. Тому наше завдання, щоб мова відповідала природі речей, а не стандартові. Зрозуміло, якщо ми складаємо іспит для того, щоб отримати оцінку в школі чи університеті, тоді має бути стандарт. Жива мова має право на свій прояв, варіативність, барви. Як на мене, мові треба дати шанс на те, щоб вона відбулася так, як вона хоче, а не за стандартами, які ми їй визначили.

З іншого боку, це вічний конфлікт між досягненим станом і розвитком, між стабільністю і змінністю норми. Природа норми в тому, що вона, з одного боку, дуже стала, а з іншого, – змінна. Я скажу так, ідеальна мова – латина, бо вона мертва, і нею ніхто не говорить, або говорять лише дуже вчені люди … [ ].

Суперечки – це прекрасно! Тому що, як, здається, казав Сократ, діалог – основа розумної спільноти. Ми з вами ще трошки застали часи, коли не можна було нікому нічого сказати чи опонувати: як по телевізору сказали, так і має бути. А зараз – одні щось запропонували, інші розкритикували, запропонували щось своє. Відбувся великий український дискусійний клуб у фейсбуці. Це ж навчання! Ми не могли вийти з тоталітарної спільноти й одразу навчитися сократівського діалогу, розумієте? У нас зараз відкрите суспільство, яке може дозволити собі не погоджуватися. Так, ми сперечаємося, сваримося, але краще ми будемо сваритися на сторінках фейсбуку, ніж у концтаборах мовчати. Важливо не перейти межі між діалогом і розбратом.

І тому, коли відомі мовознавці з висоти свого доробку кажуть, що їм щось не подобається, це ж найкраще, що суспільство собі могло заслужити. Добре також, що є молоді люди, які починають цей шлях, і, очевидно, щось

роблять не зовсім так, як би робили ми – старше покоління. Але інакше не буде прогресу, не буде розвитку, буде повторення, як у природному житті традиційної спільноти: о шостій устав, корову подоїв, обід, вечеря, зима, весна, літо, осінь, зима, весна, літо, осінь – замкнене коло. А так ми, українці, можемо собі дозволити жити і в традиційному, і в модерному, і в постмодерному, і в метамодерному суспільстві. У цьому різноманітті, у цих різних проявах – наша сила. (**Орися Демська. Найважливіше, що людина повинна зробити для рідної мови, – просто нею розмовляти.** ***Укрінформ. 21.02.2026.*** **https://share.google/28TC1t9F9by26K6vb)**

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 2.
ВНУТРІШНЯ І ЗОВНІШНЯ СТРУКТУРА МОВИ. ТЕОРІЯ МОВНИХ РІВНІВ

Питання для обговорення.

1. Основні і проміжні рівні мовної системи.
2. Теорія ізоморфізму та ієрархії мовних рівнів.
3. Типи відношень між мовними одиницями.
4. Лексична типологія мов.
5. Сучасні граматичні теорії.

Завдання.

1. На конкретних прикладах із різних мов доведіть співіснування універсальних та ідіоетнічних (національно-специфічних) явищ.

2. Підготуйте список актуальних джерел до теми «Лексико-семантична система сучасної української мови» з короткими анотаціями.

ЗАХИСТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ПРОЄКТУ «Проблема метафори в сучасній лінгвістичній теорії».

САМОСТІЙНА РОБОТА. ЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

Завдання. Прочитайте фрагменти статті Ольги Петренко -

Цеунової. Підготуйтеся до обговорення проблемних питань:

1. Як зміна гуманітарного тезаурусу впливає на самоусвідомлення суспільства та формування національної ідентичності? Визначте механізми впливу термінології на колективні уявлення про минуле і майбутнє.
2. Які ідеологічні нашарування містять традиційні поняття, зокрема «первіснообщинний лад», наскільки вони релевантні для сучасної гуманістики?
3. У чому полягають проблеми й наслідки вживання термінів «Київська Русь» або «Русь» у контексті історичної науки та політики пам’яті?
4. Як і чому поняття «Великі географічні відкриття» потребує переосмислення з огляду на колоніальний і глобальний контексти? – оцінка термінології в історичній географії.
5. Які наслідки має старий гуманітарний термінологічний апарат, зокрема радянські концепти, для розвитку сучасних гуманітарних дисциплін в Україні? Прокоментуйте вплив історичних ідеологем на академічну практику.
6. Чи є термін «національно-визвольна боротьба» адекватним для опису подій XVII - початку XX століття? Якщо ні, то якими мають бути альтернативні поняття?
7. Як зміна тезаурусу в гуманітарних науках відображає переходи між культурними епохами, наприклад, модернізмом, постмодернізмом, масовою культурою?
8. Як поняття «популярна культура» та «масова культура» змінюють сучасне розуміння культури у гуманітарних науках? Прокоментуйте трансформації культурологічних понять у сучасному дискурсі.

«На першому курсі Могилянки наш викладач історії Ігор Тесленко казав: «Забудьте те, чого вас навчили в школі». Йшлося передусім про понятійний апарат. Нам пощастило – в той час на першому курсі бакалаврату

було обов'язковим викладання всіх базових гуманітарних дисциплін, і це дуже розширювало погляд на свій фах. Згодом як редакторка історичних текстів я не раз стикалася з рудиментами старого термінологічного апарату, який ми ще вчили в школі і який нас просили забути в університеті.

Мова не просто відображає, а формує суспільні уявлення. Реформування гуманітарного тезауруса – це не лише інтелектуальна вправа, а й соціальна потреба. Суспільство, його самоусвідомлення, бачення минулого і прагнення майбутнього формуються через концепти, які ми використовуємо. Стара термінологія, сформована в іншому ідеологічному контексті, стає бар'єром на шляху осмислення нових викликів.

Формаційна теорія була запропонована Марксом, прийнята радянськими ідеологами й відтоді так і не зникла з лексикону українських науковців – від авторів підручників до академіків. Це лише одна з можливих теорій, далеко не найвдаліша, вона спирається на принцип стадіальності й прогресизму й має внутрішні суперечності, як-то ідея про первісний комунізм у печерних людей (така-от діалектика). Тут може бути місце для жарту про палку-копалку, але зупинімося на тому, що від історичного матеріалізму та інших радянських жаргонізмів годиться нарешті звільнитися.

З поняттям **феодалізму** дещо складніше. Вадим Чепіженко розглядає «юридичний», «марксистський», «соціологічний» та «деконструктивістський» підходи до визначення «феодалізму». Вживання понять «феодальний лад», «буржуазні відносини» завжди потребує коментаря. А коли йдеться про періодизацію, видається доречнішим спиратися на культурно-історичні епохи, у цьому випадку – раннє, високе й пізнє Середньовіччя. До цієї-таки категорії належать такі оцінкові судження як «золотоординський **гніт**», «литовсько-польське **визискування**», «національне й соціально-економічне **поневолення** України» тощо. Вони є продуктом народницької, а згодом і радянської історіографії, проте їх і досі можна побачити в популярних, навчальних і академічних викладах історії.

Русь. Тут немає одностайності. Вибір оніма залежить від мети й аудиторії. Але з певністю можна сказати: не Давня руська держава, бо це відсилає до «древнерусской народности» і «колиски трьох братніх народів» – творінь імперських придворних ідеологів Погодіна і Соболевського та їхніх радянських послідовників. Також останнім часом уже є консенсус не вживати Київська Русь, бо це відсилає до уявлення про два утворення – Південну й Північну Русь, існування яких спростовано.

Данило Галицький – теж неправильно. Або князь Данило Романович, або галицький князь Данило Романович, або ж після 1254 року – король Данило.

Події 1240-х років ще чекають адекватного переосмислення, однак принаймні щодо етноніма є згода: на Русь прийшли **монголи**, а не монголо-татари, татаро-монголи чи татари.

Літературна мова й мова літератури. З мовою ситуація подібна: вивчення української мови мало б включати не лише «нормотиповий варіант», а все багатство комунікативних ситуацій, у яких мовлення реалізує себе цілковито по-різному. А поки доводиться пояснювати, що редагування – це не дистиляція до стану стерильності, а збереження й посилення авторського стилю, де це необхідно.

Популярна й непопулярна культура. Генезу уявлення про те, що культура – це завжди щось високе й елітарне, можна шукати в Античності з її страхом варварів, у ренесансних ідеалах, у просвітницьких уявленнях про піднесене, у романтичному плеканні людського духу, у модерністському ескапізмі до вежі зі слонової кістки. У ХХ столітті маса здобула голос, і «культура мас» – кіно, музика, телебачення – стала дуже помітною. Хоча існувала й доти в різних формах і проявах. Зрештою постмодерні теорії розмили межу між елітарною й популярною культурою. Сучасний погляд передбачає, що культура охоплює все, створене людиною: від ритуалів і вірувань до мемів і вуличної моди. Філософ Тарас Лютий зауважує, що «популярна культура» розглядається як неофіційна, неелітарна, позаяк виникає знизу, на grassroots level, а її творцями є бунтівники, підлеглі класи, простолюд або ж носії усної традиції». І додає, що «масова це не зовсім популярна культура, як їх зазвичай ототожнюють у англосаксонському світі. Маскульт виникає вже після індустріалізації й урбанізації, коли занепадає народна/традиційна (популярна) культура. Велика Британія стала чи не першою країною світу, де сформувалася масова культура, умовою розвитку якої була капіталістична ринкова економіка. Урбанізація спричинила великий перерозподіл мешканців, які почали осідати у великих містах». Що ж до впливовості, дослідник історії мистецтва Богдан Шумилович вважає: будь-що може бути сучасним мистецтвом, однак важливо те, як ми дивимось і реагуємо – тож здебільшого поп-культура нині має більшу силу, ніж сучасне мистецтво.

Незмінність традиції. Сьогодні дедалі більше людей цікавляться «спадщиною» й конструюють власні уявлення про себе як індивідів і спільноту та цій основі. «Традицію» часто сприймають як фіксовану, автентичну й незмінну. Звісно, хибно. Адже традиції постійно змінюються, адаптуються до нових умов і часто «винаходяться» у відповідь на сучасні потреби. Як зазначає письменник і перекладач Остап Українець, «є згрубша два методи взаємодіяти з культурою і традицією свого минулого. Один із них

– це те, що Рейнджер і Гобсбаум називають «найдавнішою давниною модерну». Працює вона десь так – у минулому, яке ми вважаємо «своїм» є феномен, важливий для підтвердження тези «ми тут автохтони»… Факт існування культурного явища в минулому робить нас ретроактивно причетними до нього, оскільки це явище ми використовуємо для побудови сучасної ідентичности. Ми захоплюємось традицією минулого, оскільки відчуваємо, що вона в певний спосіб мала нас «породити», привести нас до того культурного та ідентичнісного стану, в якому перебуваємо зараз.

… Другий вимір традиції стоїть на повторенні і оновленні. Не давайте збити себе з пантелику людям, котрі пишуть що «традиція опирається новому», бо це брехня. Традиція просто перетворює «нове» на «вічне» і органічно поводиться так, ніби кожне новаторство було в ній завжди. В сучасному суспільстві це відчуття багатократно поглиблюється – так різдвяні павуки, котрим в українській традиції приблизно 100-150 років, легко уявляються «тисячолітніми».

Так само проблемним є й поняття **ідентичності**, яким часто надуживають не заглиблюючись. Роджерс Брубейкер і Фредерік Купер вважають, що «ідентичність» означає занадто багато (коли розуміється в широкому значенні), занадто мало (коли розуміється у вузькому сенсі), або взагалі нічого (через свою двозначність). Якщо ідентичність усюди, то її немає ніде. Чи існують довготривалі колективні ідентичності на сталому рівні? Як розрізнити ідентичність та ідентифікацію? Чи дійсно члени спільноти мають певну ідентичність і набір рис, чи це ми їх так категоризуємо через дискурс?

Цей атавізм, яким завершую добірку, мені довелося знову почути зовсім нещодавно. Від нього віє духом уже згаданого позитивізму, з вірою у прогрес і переконаністю, що людство розвивається лінійно, рухаючись до дедалі більшої раціональності й вичерпніших знань. На це вже відповів німецький філософ і теоретик історії Вільгельм Дільтай, запропонувавши поділ на науки про природу і науки про дух. Перші базуються на експерименті й обчисленні, прагнуть пізнати й пояснити світ і претендують на об’єктивність. У других людина пізнає саму себе. А без цього не може обійтися жодна галузь – включно зі штучним інтелектом і найпередовішими технологіями творення й нищення. Так, є певні дискусії щодо термінології та методології в гуманітарних і суспільних галузях. Бо це настільки тонка матерія, де людина є і суб’єктом, і об’єктом водночас» (**Ольга Павленко-Цеунова. Зміна тезаурусу в гуманітаристиці.** ***Український тиждень. 14.01. 2025.*** **https://tyzhden.ua/zmina-tezaurusa-v-humanitarystytsi/)**

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 3.
ГЛОБАЛЬНІ МЕТОДОЛОГІЇ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ЛІНГВІСТИКИ

Питання для обговорення.

1. Загальна характеристика феноменологічної методології.
2. Позитивістська теорія в лінгвістичних концепціях.
3. Специфіка філософського підходу раціоналістів.
4. Основні поняття лінгвометодології: методологія, парадигма, епістема.
5. Проблема класифікації лінгвістичних методів.

Завдання.

1. Схарактеризуйте вияви експансіонізму в лінгвістиці.
2. Користуючись рекомендованою літературою, підготуйте тезовий план повідомлення «Чому антропоцентризм є загальною тенденцією сучасного лінгвістичного пізнання?»

ЗАХИСТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ПРОЄКТУ «Основні методи описового вивчення мови – компонентний і контекстний аналіз».

САМОСТІЙНА РОБОТА. ЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

Завдання. Прочитайте допис Марії Молдавчук та фрагмент статті Олени Панухтик. Підготуйте а) тези виступу на засіданні проблемної групи на тему «Штучний інтелект в освітньому процесі: переваги та недоліки», б) конспект вступного уроку з української мови з використанням ШІ. Визначте недоліки в матеріалах, згенерованих ШІ.

«Інститут розвитку людини імені Макса Планка в Берліні виявив: після запуску ChatGPT значно зросло використання слів, які характерні для мовлення цього чат-бота. У дослідженні йдеться про різке зростання таких слів, як «заглиблюватися», «осягнути», «хвалитися», «швидкий» та «прискіпливий» – не лише у текстах, а й у розмовному мовленні.

Спочатку дослідники проаналізували мільйони сторінок електронних листів, наукових текстів та новин, які були «відшліфовані» ChatGPT. Потім вони порівняли їх з 360 000 відео на YouTube і 771 000 подкастів до та після запуску ChatGPT. За 18 місяців спостерігалося помітне зростання вживання слів, які часто використовує ШІ – не лише у контенті, а й у повсякденних розмовах.

Автори дослідження зазначають, що люди завжди переймають популярні слова й фрази – з медіа, серіалів чи попкультури. Проте дослідники попереджають, що ШІ навчений на людських текстах, він створює шаблонні слова, які потім переймають люди. Це відкриває новий напрям для когнітивної науки – вивчення того, як мовлення ШІ вплітається в людське мислення. Окремо зазначається, що різні ШІ-системи – наприклад, ChatGPT, Gemini чи Claude – мають різні стилі мовлення, тож вплив може варіюватися залежно від платформ» (**Марія Молдавчук. *vctr.media.* 22 липня 2025, ChatGPT змінює мову людей: як ШІ почав впливати на наше повсякденне мовлення – дослідження. https://vctr.media/ua/chatgpt-zminyuye-movu-lyudej-yak-shi-pochav-vplyvaty-na-nashe-povsyakdenne-movlennya-doslidzhennya-283897/**).

«ШІ в освіті – це революційний спосіб допомоги студентам у навчанні та наукових дослідженнях, який змінює процес отримання ними знань, доступу до інформації та навчальних ресурсів, допомагає раціонально використовувати час і долати простір, дозволяє навчатися у власному темпі, надає можливість отримання зауважень щодо слабких сторін, але водночас має чимало невивчених проблемних аспектів. Відповідно, варто зупинитися на виокремленні та детальному аналізі ключових переваг і негативних сторін використання ШІ в освіті й наукових пошуках здобувачів вищої школи. До основних переваг застосування технологій штучного інтелекту належать: 1. Системи штучного інтелекту вміють адаптовуватися до навчальних потреб кожного здобувача та цілей відповідно до їх сильних і слабких сторін, успішності й поведінки, продукуючи тим самим персоналізоване навчання на варіативній основі. 2. Технології штучного інтелекту можуть аналізувати та спостерігати за поточним стилем навчання і наявними здібностями студента, а також надавати налаштований шаблон вмісту їх підтримки. 3. Системи

штучного інтелекту дозволяють оцінювати не лише закриті відповіді у тестовому форматі, але й описові. 4. Завдяки штучному інтелекту здобувачі освіти не соромляться робити помилки, що є невіддільною частиною їхнього навчання, оскільки потім отримують зворотний зв'язок у реальному часі для внесення необхідних виправлень. 5. Штучний інтелект може надавати студентам доступ до освіти відповідно до їхніх потреб, наприклад, шляхом читання змісту особі з вадами зору або ж використовуючи голосовий зв'язок для глухих і слабочуючих студентів. 6. Технології штучного інтелекту можуть підтримувати оцифрування контенту, полегшуючи тим самим вилучення і використання потрібної інформації. 7. Делегування ШІ рутини (створення чернеток лекцій, завдань, систем для автоматизації оцінювання робіт, експрес-відповіді на поширені запитання, загальні відповіді на питання щодо написання, наприклад, курсового проєкту), надає змогу пришвидшити й розвантажити роботу викладачів. 8. Використання викладачами ЗВО переваг штучного інтелекту сприяє розширенню аудиторії для отримання знань без географічних обмежень і створенню нового іміджу освітянина.

Поряд із цими перевагами, існує низка серйозних проблем, які суперечать якісному та стабільному застосовуванню технологій: питання конфіденційності й безпеки даних; зниження когнітивних здібностей як серед студентства, так і серед викладачів; ризик надмірного повсякденного використання технологій (ШІ слід розглядати лише як доповнення до навчальних матеріалів, розроблених викладачем); відсутність посилань на джерела інформації; упередження в даних і алгоритмах; зазіхання на інтелектуальну власність і авторське право; ризик отримання неправдивої інформації, оскільки ШІ часто генерує текст, наповнений «водою»; шахрайство в навчанні, що призведе до значного зниження рівня знань і навичок цілих поколінь; адаптація системи освіти: штучний інтелект є серйозним викликом для освітнього й наукового простору, якщо система не зможе швидко пристосуватися до реальності.

Враховуючи зазначені переваги та проблеми процесу імплементації технологій штучного інтелекту в освітню складову та науково-дослідну діяльність здобувачів вищої освіти, вважаємо, що така трансформація є важливою компонентою переходу до нового типу освітнього процесу з інтеграцією різних галузей науки, реформуванням організації науки й пізнавального процесу в ній, що передбачає володіння практичними навичками опрацювання інформації з використанням технологій ШІ, користування електронними бібліотеками та наукометричними базами, засобами аналізу даних досліджень, застосування досвіду ефективної роботи з електронними документами іншомовного походження тощо.

Сьогодні в процесі наукового пізнання студентами відбувається виключення людського мислення, дослідження протікає ніби в автоматичному режимі або ж взагалі без безпосередньої його участі – відбувається радикальна трансформація характеристик обізнаності, умінь і мислення здобувача вищої освіти, а також експериментальної бази наукових досліджень. Практичне застосування технологій штучного інтелекту допомагає здобувачам освіти зекономити час, який є вкрай необхідним для збирання важливих повідомлень, що швидко стимулює його творчу результативність, евристичність пошуку, поетапну та загальну продуктивність праці. Адекватне, етичне й розумне використання технологій штучного інтелекту здобувачами вищої освіти в освітньому процесі й наукових пошуках провокує появу іншого світу з новим освітнім ландшафтом, алгоритмами розвитку цивілізації, а також новими індивідуальними, соціальними й наукоємними технологіями. Сучасна реальність студента вже є неможливою без щоденного застосування ШІ, оскільки пропоновані технології мають вже зовсім не другорядну роль, а несуть важливе концептуальне й методологічне значення» (**Панухник О. Штучний інтелект в освітньому процесі та наукових дослідженнях здобувачів вищої освіти: відповідальні межі вмісту ШІ.** ***Галицький економічний вісник, № 4 (83) 2023*****. С.206-208. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.04**).

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 4.

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНА ПАРАДИГМА ЛІНГВІСТИКИ

Питання для обговорення.

1. Порівняльно-генетичний метод. Виникнення германістики і славістики.
2. Психологічний напрям у вітчизняному мовознавстві: загальнолінгвістична концепція О. О. Потебні та її філософські основи.
3. Успадковані та набуті подібності (мовні родини і мовні союзи).
4. Сучасні напрями порівняльно-історичних досліджень мовної системи.
5. Проблема класифікації слов’янських мов.

Завдання.

1. На конкретних прикладах проілюструйте основні досягнення сучасної слов'янської філології в зарубіжних країнах.
2. Користуючись рекомендованою літературою, визначте актуальні завдання сучасної слов'янської філології та перспективи її розвитку.

ЗАХИСТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ПРОЄКТУ «Спорідненість східнослов'янських мов: від ідеології до сучасного потрактування».

САМОСТІЙНА РОБОТА. ЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

Завдання. Прочитайте допис Віталія Портникова. Підготуйтеся до обговорення проблемних питань:

1. Чи може діяльність однієї людини врятувати мову від зникнення, чи для цього необхідні системні суспільні та державні механізми підтримки?
2. Яку роль відіграє мовна ідентичність у формуванні культурної та історичної пам'яті невеликих спільнот?
3. Чому малі мови опиняються під загрозою зникнення в умовах модерної держави та глобалізації?
4. Наскільки важливою є літературна творчість для відродження або підтримки життєздатності малих мов?
5. Чи можна порівнювати культурну місію автора, який пише мовою невеликої спільноти, із роллю класиків національних літератур?
6. Які соціальні та політичні умови сприяють збереженню мовних меншин, а які прискорюють їхню асиміляцію?
7. Чи може відродження малої мови стати формою культурного спротиву домінантній культурі або політичній владі?
8. У чому полягає символічне значення історії Вілямовиць для сучасних дискусій про мовну політику в Європі?

9. Чи є збереження малих мов передусім культурною цінністю, чи також обов’язком держави?
10. Які паралелі можна провести між ситуацією щодо малих мов у Європі та історією розвитку й утвердження української мови?

«Можу подякувати польському президентові Каролю Навроцькому. Цей несподіваний для багатьох переможець недавніх президентських виборів у сусідній країні намагається виглядати головним захисником польськості й саме тому заветував закон, спрямований на захист мікроскопічної вілямівської мови – дивовижного феномена, що склався у польському містечку Вілямовиці, що в Сілезії. Ця мова утворилася внаслідок дивовижного коктейлю з мов переселенців до Вілямовиць з різних країн середньовічної Європи – схожа на німецьку, вона також має лексику десятка інших мов. Ну і, звісно, сьогодні нею володіють тільки кілька десятків мешканців Вілямовиць, а для молодих людей вона швидше родзинка їхньої давно вже польської ідентичності – ну насправді, яке ще маленьке місто в Європі може похвалитися власною мовою?

Навроцький, звісно, закон про захист цієї мови заветував, щоб вона не заважала розвиватися польській. Ну і завдяки цьому чудернацькому вето я про вілямівську мову й дізнався – і це справді неймовірно, що мовою маленького містечка створювалася навіть література, що про цей культурний феномен пишуть дисертації і знімають фільми, а першого вілямівського письменника Флоріана Бєсіка, який написав поему на мотив «Божественної комедії» і розмістив мешканців рідного міста в різних колах раю і пекла, дослідники навіть називають «Данте з Вілямовиць». І, звісно, я не дуже здивувався, коли дізнався, що до Навроцького припинити існування вілямівської мови намагалися польські комуністи – як це завжди буває з культурою, коли нею займаються комуністи, досягли нечуваних результатів і значно скоротили кількість носіїв цієї маленької мови. Ну, звісно, не українцям розповідати, що буває з мовою, коли нею починають цікавитися справжні інтернаціоналісти – просто українців, на щастя, були мільйони в самій Україні, а от мешканцям маленьких Вілямовиць відверто не пощастило.

І мені здавалося, що я знаю про культурні досягнення польських комуністів все – як вони боролися з українцями і білорусами, як виганяли з Польщі останніх євреїв, як змогли перетворити на мертву мазурську мову і марґіналізували кашубську. Але виявилося, що їм і Вілямовиці спокою не

давали – дякую, пане президенте, за інформацію! І тут може виникнути питання: чому?

А тому, що авторитаризм завжди тяжіє до одноманітності, навіть коли прикривається демагогією про дружбу народів. І ми навіть тепер, коли вже давно не живемо ані в комуністичній державі, ані в імперії, інстинктивно тримаємося за «норму». Ми нехтуємо діалектами самої української мови – хоча, здається, цілком природно, що українською в Хусті, Львові, Чернівцях, Лубнах і Харкові мають говорити по-різному, бо й розвивалася там мова своїм шляхом, та ще й у складі різних держав та імперій. Нікому в Мюнхені навіть на думку не спаде говорити німецькою так, як говорять німецькою в Берліні, але ми – ми всі маємо бути однаковими.

Рівно так, багато хто хотів би, щоб представники різних народів, що живуть на українській землі, «просто» перейшли б з однієї «мови міжнаціонального спілкування» на іншу. Звісно, знання кожним громадянином української – запорука виживання держави. Але я б особисто хотів, щоб наші співвітчизники мали можливість перейти з російської на свої власні мови й мати можливість опанувати українську. Тим більше, що на землі України живуть представники народів, які створили свою самобутню цивілізацію саме тут. А в багатьох цю цивілізацію відбирає війна. Це і кримські татари, світ яких опинився під російською окупацією одинадцять років тому. І приазовські греки, чия цивілізація під окупацією вже четвертий рік. І якщо Росія затримається на окупованих землях – ми втратимо те, що завжди було частиною українського культурного надбання. І мовного також.
Гірке самоусвідомлення цього мало б примушувати нас зберігати те, що у нас є – і румунську, і болгарську, і словацьку, і гагаузську – тим більше, що мова йде про людей, які сюди не приїхали, а завжди були поруч.

Я міг би, звісно, написати «і їдиш», але от у фільмі про вілямовську мову почув розповіді молодих людей про те, як їхні бабусі переходили на цю мову тоді, коли хотіли щось сімейне «приховати» від онуків. От у такій атмосфері і моє дитинство проходило. І наявність цілої єврейської держави, що спілкується івритом, все одно не компенсує мені втрати мови, якою спілкувалося кілька генерацій людей у моєму роду – тобто справжньої рідної мови.

Можливо, саме тому я й бажаю, щоб ніхто в Україні не зазнав такої гнітючої втрати» (**Віталій Портников. Данте з Вілямовиць.** ***Збруч. 26.10.2025*****).**

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 5.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

Питання для обговорення.

1. Східнослов'янські мови і діалекти.
2. Наукові центри східнослов'янської філології.
3. Західнослов'янські літературні мови і діалекти.
4. Географія й основні досягнення сучасної західнослов'янської філології.
5. Південнослов'янські літературні мови і діалекти.
6. Розвиток південнослов'янської філології в XXI ст.

Завдання.

1. Випишіть з книги Орисі Демської «Українська мова. Подорож із Бад-Емса до Страсбурга» (Харків, 2024) цитати для вступних уроків української мови у 8-11 класах ЗЗСО.
2. Визначте дискусійні питання статті *О. Друль. Мовні віддалі між слов'янським діалектами. ЗБРУЧ. 28.10. 2025.*
3. **ЗАХИСТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ПРОЄКТУ** «Географія й основні досягнення сучасної слов'янської філології в зарубіжних країнах».

САМОСТІЙНА РОБОТА. ЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

Завдання. Прочитайте фрагменти інтерв'ю професора Віктора Мойсієнка

«У Варшавському університеті вийшла книга про українську мову в XI–XIV століттях: «Спочатку було слово. Від мовного узусу – до літературної норми (Нарис історії української літературної мови)». Це монографія історика української мови, доктора філологічних наук, професора Житомирського університету, члена-кореспондента Національної академії

наук України, а нині ще й старшого лейтенанта ЗСУ Віктора Мойсієнка, і польської дослідниці Йоанни Ґетки.

– Пане Мойсієнко, вас називають одним із найфаховіших дослідників давньої української мови. Ви зараз перебуваєте на війні, у лавах ЗСУ. Звісно, не до нових праць на фронті, але ідей, мабуть, не бракує?

– Це актуальне для мене питання, бо я, безумовно, цим живу. Хоча, зрозуміло, під час служби не напишеш книжок. Ці ідеї народжувалися кількістю тих давніх рукописів, над якими працював і зі своїми колегами у проєкті «Повертаємо Україну в культурну спадщину»**,** який організувала і веде Ганна Горобець, у видавництві якої видано більше 10 писемних пам'яток XI-XIV століть, кілька Євангелій XVI століття, уривок книги Євангеліє XI століття, яке руська – українська – княгиня Анна повезла із собою, коли виходила заміж за французького короля.Оригінали цих книг зберігаються по всьому світу. Більшість, саме найдавніших, вивезли в Росію, тобто вони були вкрадені в України. До війни я багато збудував планів у голові на основі тих студій, які пройшов. І далі є бажання працювати над дослідженнями.

– Зрозуміло, що ваша монографія у співавторстві з Йоанною Ґеткою у Варшавському університеті буде проігнорована російськими та проросійськими науковцями. До яких висновків ви прийшли у дослідженні? Згідно з дослідженнями пам'яток XI століття, якою була мова Києва тоді?

– У нашій праці на тисячах прикладах продемонстровано тяглість української фонетики від XI століття до сьогодення. Мене десь назвали «кілером російською пропаганди» і це дуже правильно. Звісно, цю книгу ігноруватимуть у Росії, як і книги Юрія Шевельова. У Росії не згадуватимуть, бо у них немає аргументів, щоб чомусь заперечити. У нашій праці на близько тисячі прикладів продемонстровано тяглість української мовної структури від XI століття до сьогодення. Ця монографія двомовна, польською і українською мовами. Є електронний і друкований варіанти. Ми прийшли до висновку, що теренах Руси до XI століття, коли писемна історія почала фіксуватися, можна було виділити на основі писемних пам'яток: дві мови – руська українська, зароджена у столиці Руси Києві, і – друга північна, новгородська, теж слов'янська, вони протиставлялися.

Десь пізніше через століття-друге, в кінці XIII-XIV століття можна говорити про білоруську мову. Я не кажу, що її раніше не було. Наголошую на цьому. Підкреслю, що на основі писемних пам'яток не можна підібрати риси, щоб на 100% було доведено, що це білорус переписував. Можливо, на

теренах Полоччини, Смоленщини була говірка. Смоленськ – я не обмовився, бо це до Московії, сучасної Росії, не має жодного стосунку, це терени, де формувалася білоруська народність, пізніше була білоруська нація і мова. Найдавніша мовна спадщина смолян жодного стосунку до російської писемности не має. Можна говорити, що московська редакція церковнослов'янської мови звучить у XV столітті. А до цього часу підтвердити чи заперечити, чи писали вони чи ні – немає підстав. Через те й було придумано цей великий знаменитий міт – *«єдінство і общность, что до XIV вєка в Суздалі, Рязані і Кієве, Черніговє, Псковє дрєвнєруская народность разгаваріла, в прінціпе, на одном язике, отлічая білі, какіе то есть асобенності»*. Але в цей час старомосковський ізвод або московська редакція церковнослов'янської мови, існував у цей період (від XV століття) і був пов'язаний з роботою над виправленням богослужбових текстів і поширенням книжкової традиції в Московському царстві. Наша монографія і вбиває осиновий кіл в ідею «общности і єдінства», повністю розвінчує цей міт

Але ж при цьому, попри те, що ці відмінності були настільки разючі, московські вчені визнавали, що є сербська редакція церковнослов'янської мови, моравська, чеська редакції церковнослов'янської мови, болгарська, македонська. Там одна-дві риси, особливості, які попали в церковнослов'янські тексти і збігаються із сербською чи іншою, і російські науковці визнають що так, була мова, не заперечують існування, як і окремої редакції. А от те, що всі пам'ятки, фактично, були перші привезені у Київ і переписані русинами-українцями, в XI столітті, які внесли не одну-дві, а 101-102 риси, підкреслюю, які започаткували цю норму, яку в Москві назвали *«общеревнеруской»* або, щоб усім було зрозуміло – *«общеруская норма»*. І коли так назвали, то українці і білоруси взагалі виявились ніби непричетні до цієї редакції. Хоча це через наш, русько-український, Київ все йшло. Путіна російські пропагандисти переконали у тому, що треба продовжувати дослідження історії української мови і видавати її, як російську…

У Росії не зупинилось видання «Словаря XI-XVII веков». У Росії не зупинилось видання «Древнєруского язика XI-XIV веков». Ба більше, за час війни вийшли наступні томи. Це про те, Путіна хтось переконав, що «надо не только строить танкі і самольоти», але й не забувати «язик». Путін знає, що основний маркер ідентичності – це мова. По мові і розпізнають і «надо асвабадіть».

У пам'ятках XVI, XVII, XVIII століть є чимало доказів, які дозволяють, так би мовити, усвідомити українську мовну минувщину в ці часи. Однак з

пам’ятками більш раннього періоду ситуація геть інша. На величезний обсяг писемності Руси XI-XIII століть, на кожну пам’ятку, написану в цей час у Києві, на Галичині, на Волині, є сотні досліджень російських учених. Ми почали досліджувати ознаки, які в подальшому стали нормою української літературної мови і поодиноко засвідчені вже від XI століття. У найдавніший писемний період на теренах східнослов’янського світу можна виділити дві мовні структури: українську або русько-українську (це південь Русі, тобто наші землі) і новгородську. Мабуть, була і білоруська, але писемно не була представлена до кінця XIV століття. Писемна історія української мови починається від середини XI століття. У Московії до XIV століття взагалі нічого не було написаноТо була тоді руська-українська і новгородська мови. Ці риси виявляємо у писемних пам’ятках київських, галицьких, володимирських (Волинь), чернігівських XI–XII століть і вони зіставляються з нормою української літературної мови. Так і у новгородських.

Наша монографія показує, що вже в XI столітті говіркова мова була українська. Звісно, українська у XVI і XXI століттях відрізняється, це притаманне всім мовам, але ми протягли цю тяглість від XI до XIV століття. А далі потрібно протягти до сьогодення. Тоді і буде цільна картина історії української літературної мови. Така ідея у час війни не покидає мене.

– Якою є ситуація зі «Словником давньої української мови XI-XIV століть»?

– Словник бродив в головах, але так і не народився. Це неможливо зреалізувати без державної підтримки. Це надзвичайно тривалий проєкт. 15 років і це лише укладання картотек, перш, аніж з’явиться на світ перший том. Для прикладу, «Словник української мови XVI – першої половини XVII століття», то перший том вийшов у 1994 році. Левко Полюга **і** Дмитро Гринчишин починали робити, а зараз продовжують їхні учні у надскладних умовах (словник почав виходити у Львові в Інституті українознавства). Це неймовірний словник і надзвичайно потрібний. Це лише XVI – перша половина XVII століть. Зараз буде виходити том лише на літеру М і це вже 2025 рік. Тобто, 30 років було потрібно, щоб тільки половина словника була опублікована. Працівники щодня розписують картки, вивіряють факти і це дуже трудомістка праця. «Словарь XI-XVII веков», що видається в Росії, базується переважно на українських і новгородських пам’ятках. До XIV століття покликання на московські пам’ятки взагалі відсутні. А «Словарь древнерусского язика XI-XIV веков», який активно видається Російською академією наук, за винятком кількох грамот з теренів Московії, взагалі не містить покликань на джерела московської писемності. Усі приклади

наведені з українських, новгородських і, частково, білоруських писемних джерел.

– В Україні в 2017 році видано «Словник української мови VI століття» мовознавцем Іваном Ющуком. У ньому зібрано понад 13 тисяч слів української мови слов'янського походження, які повністю або частково звучанням і значенням збігаються зі словами верхньолужицької, чеської, словенської, сербської й хорватської мов, території яких не межують з Україною. Чи це означає, що ці слова є переконливим свідченням про побут, звичаї й життєві турботи далеких предків українців?

– Якщо хорват, серб будуть говорити про витоки писемності і мови від XI-XII століть, і будуть називати писемні пам’ятки, бо там засвідчені ці риси – для мене це зрозуміло і ясно. Македонець і болгарин вказують на ці особливості, які потім увійшли до літературної мови болгар і для мене це зрозуміло. Поляк і чех – це теж мені зрозуміло. Такий словник має право написати будь-який представник слов’янського народу, російського в тому числі, бо там знайдуть спорідненість, лексику, яка буде для білоруської, української, словацької, хорватської десь спільна і буде називатися словником VI століття. Треба відстоювати те очевидне, що в нас є, – писемні пам’ятки, написані у Києві в XI столітті, які Росія на весь світ розпихає і називає, що «ето общерусскоє»...

Тому, якщо будуть такий словник брати до рук славісти з Німеччини, Франції, США, Японії, то, м’яко кажучи, будуть здивовані, чому словник VI століття і чому тільки української мови. Французи, які займаються слов’янськими мовами, зокрема східнослов’янськими, матимуть масу запитань, чому тільки українська мова і як це довести…

– У монографії ви базуєтесь на найдавніших пам'ятках церковнослов’янської писемності з українських земель, вони там місять риси, які, власне, виокремлюють українську мову. У монографії на основі аналізу сотень прикладів мовних рис із пам’яток української писемности XI–XIV століть запропоновано зовсім інше бачення й оцінку мовного минулого Русі. А які саме ці риси?

– Для прикладу, поява «і» на місці «ятя» уже є в писемних пам’ятках від XI століття. Оскільки це була зона півночі України, сучасне північноукраїнське наріччя української мови, Київ і поляни, найімовірніше, туди тяжіли, то дуже часто вони помилялися в напрямку, коли йшли такі слова – «мєра», вони чули на місці давнього «ять» після «м» в корені, можливо, дифтонг, який вимовлявся на зразок «і»-«е». Тому вони писали в одних випадках «і», в інших – «е». Такі приклади є в найдавніших пам'ятках

XI століття – «віра» через «і», а не через «ять». Поплутування «и»-«ы». Наприклад, давні звуки, які в праслов'янській мові чітко протиставлялися і розрізнялися у таких словах як «ліхо» або «риба», на українському ґрунті в XI столітті, очевидно, збіглись. І вимовлялися абсолютно однаково. Тому наші писці їх плутали: годыны, мъногашьди; плутання написань «е»-«і»: властилинъ, жевот. Після шиплячого на місці колишнього «е» українці дуже рано почали вимовляти лабіалізований звук, який пізніше став нормою і перетворився в «о»: жона, чоловѣка. Позначення м'якости, передовсім «л, н», збереження початкового «и» у префіксальних похідних від идти: приити, відпадіння початкового «и»: мѣти, ерѣй. В XI столітті ми вже маємо «чоловік». У пізніших пам'ятках з'являється написання «чому». В українській писемности від XI століття засвідчено випадки написання «ро-ло» відповідно до давніх «ort-olt»: (робота, розбійник, розум, розгадати) Повноголосся найпослідовніше виявлене саме в українських пам'ятках, хоч і властиве й білоруській мові та новгородському ідіому, а з часом стали нормою української мови. Для найдавніших текстів XI століття характерна тенденція до усунення нагромадження приголосних.

Дослідження пам'яток, які були на українських землях в XI–XIV століттях, дає всі підстави для висновку, що у церковнослов'янській мові маємо ті ж риси, які відображені у збережених донині свідченнях, написаних рідною мовою предків теперішніх українців, наприклад, на стінах собору Софії Київської. І в основі норм української літературної мови лежить багато таких особливостей, як із оригінальних світських пам'яток, так і переписуваних церковнослов'янською мовою української редакції…

Не існувало єдиної спільної східнослов'янської писемності як однорідного явища. Церковнослов'янська мова була зрозумілою для руського-українських писців і, певною мірою, допускала відображення особливостей рідної мови. Ми показали, що ніякої церковнослов'янської мови «русской» редакції в XI–XIII століть не було. Була церковнослов'янська мова руської, київської або української редакції. А це розбиває російський міт, який Кремль намагається поширити на весь світ, про «общность і єдінство трієдіного народа».

Ми захищаємо свою землю, спадщину, мову, культуру, історію. Тому нинішня війна Росії проти України не просто за територію, це війна значно глибша – Росія намагається поглинути українську культурно-мовну спадщину XI-XIV століть. Бо, зрозуміло, якщо Росія не контролюватиме Київ, то перестане існувати, зникне як імперія, це буде Московія. І це, зрештою, починає розуміти світ.

Розмовляти українською мовою, думати нею не тільки на роботі, але й вдома – це найкращий захист для української мови. Хочеш захистити українську мову – говори українською мовою» (**Галина Терещук. «Хочеш захистити Україну, говори українською – професор і військовий Віктор Мойсієнко».** *Радіо Свобода. 18.10.2025. https://www.radiosvoboda.org/a/mova-ukraina-rus-pysemnist/33562601.html).*

Виконайте завдання:

1. Визначте основні проблеми, порушені в інтерв'ю, і сформулюйте його провідну ідею.
2. Проаналізуйте аргументи, які наводить професор В. Мойсієнко на підтвердження самобутності української мови та її історичного розвитку.
3. Прокоментуйте, як співвідносяться в інтерв'ю питання історії української мови, національної ідентичності та сучасної мовної політики.
4. Обгрунтуйте власне ставлення до тези «Хочеш захистити Україну, говори українською».
5. Запропонуйте способи використання матеріалів інтерв'ю в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти для формування мовної свідомості, національно-культурної ідентичності та критичного мислення учнів.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 6.
СТРУКТУРАЛІЗМ У МОВОЗНАВСТВІ

Питання для обговорення.

1. Лінгвістична концепція Ф. де Соссюра. Історичні й методологічні основи структуралізму.
2. Празька лінгвістична школа. Функціональний підхід до вивчення мовних явищ. Концепція В. Матезіуса.
3. Л. Блумфільд як засновник дескриптивної лінгвістики. Методика

дистрибутивного аналізу.

4. Генеративна граматика Н. Хомського.

Завдання.

1. Користуючись рекомендованою літературою, визначте переваги структурного підходу до опису мови.
2. Підготуйте тезовий план (1 стаття на вибір): Дарчук Н. П. Традиційна лінгвістика – структурна лінгвістика – комп'ютерна лінгвістика – триєдина сутність. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Літературознавство, мовознавство, фольклористика»*, № 1(26), 2016. С. 24-27. Карпіловська Є. А. Здобутки академічної структурної та математичної лінгвістики у моделюванні українського слова. *Українська мова: наук.-теор. журн.,* 2019 № 1. С.18-35. Мельничук О. Д. Роль структуралізму в контексті лінгвістичного осмислення. *Південний архів (філологічні науки).* 2023. Випуск 93. С.36-41. Ясакова Н. Перспективи української лінгвостилістики: від структуралізму до когнітивної та корпусної лінгвістики, дискурс-аналізу й постколоніальної проблематики. *Граматичні читання – XIII: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції 15–16 травня 2025 року* / Донецький нац. ун-т імені Василя Стуса; наук. ред. А. Загнітко. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2025. С.111-114.

   ЗАХИСТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ПРОЄКТУ «Динаміка поглядів на структурну лінгвістику від її зародження до сьогодення». (рекомендована література: Купріянов Є. В. Структурна лінгвістика в теорії та практиці: навчальний посібник / Є. В. Купріянов, Н. С. Угольнікова, О. М. Юрченко. Харків: НТУ «ХПІ», 2024. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / перекл. з франц. А. Корнійчук, Т. Тищенко. Київ: Основи, 1998. Просяник О. П. Фердинанд де

Соссюр: деміфологізація концепції: монографія. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2018).

САМОСТІЙНА РОБОТА. ЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

Завдання. Прочитайте допис Василя Махна «Просте, спрощене, примітивне»

«Прикметно, що поет Пабло Неруда розвернув свій погляд від величних суспільних і особистих подій до простих речей, видавши в 1954 році збірку *Odas elementales.* У цій книжці вірші присвячено *весні, зимі, велосипеду, цибулі, ночі, одягу, постелі, кораблям, потягам, Волту Вітмену* тощо – перетворилися на поетичну метафору предметів та речей, що оточують нас. Неруді на час виходу книжки виповнилося п'ятдесят, і він, припускаю, спробував багатий на події життєвий досвід перетворити на поетичний. Писати про прості речі непросто. Бо можна збитися на манівці спрощеності, тобто не побачити, для прикладу, в цибулі її універсальності, пов'язаної з різними контекстами: від гастрономічних до *голої прозорості Афродіти*. Їсти Нерудину цибулю не можна, її можна лише читати і споглядати. Мова, тобто поезія, перетворює звичайні речі на дивовижні образи. І що прикметно – мова поета про цибулю не проста, а тим паче не спрощена і не примітивна.

Вибудована мною градація *просте, спрощене, примітивне* – більше з розряду оціночної позиції щодо певних предметів чи подій. Іншим словами – з якого боку на це все подивитися. З власного досвіду скажу таке: кожної весни поруч з моїм двориком – мабуть, в якомусь земляному сховку – знаходиться гніздо джмелів. До такого висновку приходжу тому, що з настанням тепла чую їхнє волохате гудіння. І тоді сходжу з веранди і, намагаючись стати непомітним, придивляюся. Їхнє життя просте. От літають собі, гудуть, шукають цвіт, випивають нектар і повертаються до свого гнізда. Мабуть, таке бачення одночасно і просте, і спрощене, бо я не бачу лінії польоту, не дивлюся очима джмеля на світ, не відчуваю солоду нектару, що гніздиться в сотнях тисяч квіток. І навіть якщо силою уяви я стану джемелем, все одно моє розуміння його існування буде спрощеним. А примітивне – то вкладеться у збайдужіле визначення: ну, літають собі, ну, гудуть, а мені що до того?

Переконаний, що просте – в деталях. Космос також створено з елементарних частинок. Таке знання схиляє до думки про важливе смислове

їх наповнення. Якщо світ розпочався зі Слова, то названі нами предмети – це варіанти того первоначального Слова, роздріблені на прості речі й переназвані мовами світу. Мабуть, у багатьох з нас – хоча, можливо, я помиляюся – наростає нав'язливе відчуття спрощеності у всьому. Просте переходить у стан спрощеності та прямує до примітивності. Примітивізм, скажімо в малярстві, – це також цілий універсум таких, як Никифор чи Марія Примаченко. Їхні лінії, орнаменти, кольори у своїй формальній організації виглядають більш складними, аніж реалістичне чи гіперреалістичне малярство. І все ж інтернетна революція, а тепер штучний інтелект, при усіх їхніх прогресивних і поступальних перевагах для людства, витворюють силове поле спрощеності, можна сказати доступності та легкості в комунікації, швидкості спілкування, відчутті всеприсутності й захованості за аватаркою або фейсбучним псевдом. Особа стає публічною і водночас анонімною. Злива віршів, що публікуються у мережах, розмиває ієрархію, слово девальвується, примітивізм возводиться в ранг естетичного канону. Будь-хто одним потиском клавіші enter включається в нестримний інформаційний потік й стає автором тексту чи режисером короткого відео. Така вседоступна можливість, де ніхто не обмежений нічим, звісно, вітається, – але, як каже нам народна діалектика: *палиця має два кінці.*

Література припинила ґенерувати великі ідеї. З великими ідеями нам незручно. Якщо нам хочеться справжніх подорожей, то ми читаємо «Одіссею». Якщо зудару добра і зла – то «Дон Кіхота». Якщо високої напруги почуттів – то «Ромео і Джульєтту». Світ переживає певний етап спрощення і потребує спрощеного слова, бо ж високі ідеї – архаїка. Література, що збудована за іншими принципами – тобто в тривалих розмислах, непоспіху, делікатному поводженні зі словом, складних питаннях і мовчазних відповідях – не встигає за тим, що летить зі швидкістю світла. Прості, тобто наріжні питання людського буття та їх взаємозалежності від космосу й предметів переходять в розряд спрощеності, а відтак й примітивності. І як би хто не падкав над цим, здається, що зупинити це не вдасться. З одного боку, про це свідчить статистика читачів у світі, тобто кількість книжок прочитаних за рік, а з іншого – статистика читацьких уподобань. Ні перше, ні друге не викликає у мене особливого оптимізму. Розжована спрощеність смертельна для мистецтва, повернення до односкладних речень-вигуків і мінімалістичних наскельних малюнків, можливо, цікава тенденція, але тривожна.

Одного разу я опинився в Мексиці, у невеликому містечку, розрахованому принаджувати туристів, хоча звичне життя без поспіху протікало вуличками. Їздили авта, вуличні продавці кокосів товклися під

палючим сонцем, працював місцевий ринок, буяли кольори місцевої природи. Я заїхав туди ні з того ні з сього. Побродив ринком, купив кокос, втоливши ним спрагу. Надходила обідня пора і потрібно було десь перекусити, тому, йдучи вздовж суцільної стіни одноповерхових будинків, видивлявся за ресторанчиками. І от в одному кварталі привернула мою увагу дивна крамниця. Спочатку видалося, що там торгують усіляким мотлохом. В пеналі простору проглядалися нефарбовані стіни з дощовими патьоками, а на кривих полицях та по підлозі розкладено книги. Старі видання. Так, це була книгарня вживаних книг. Увійшовши всередину, я довго не міг дочекатися власника. Він, очевидно, вовтузився в глибині, звідки було чутно металеве побрязкування. Я вирішив тим часом роздивитися, що на полицях. Чимало книг та імен мені зовсім невідомих. Нарешті я зачепився поглядом за одну полицю, на якій будь-як, тобто *хочете шукайте самі*, були розкладені твори художньої літератури. Звісно, іспанською. Роман В.С. Найпола в зеленому коленкорі з надгризеним угорі корінцем, оповідання О'Генрі, кілька книжок Беніто Переса Кальдоса, роман Генріка Сєнкевіча та ще Алєхо Карпентьєр, Умберто Еко, Карлос Фуентес, кілька видань Ґабріеля Ґарсії Маркеса та Жосе Сарамаґу. Ніщо не передбачало, тобто вигляд цієї книгарні, що туристи чи місцеві завітають сюди. Надто неприваблиле напозір приміщення, надто старі книжки, надто багато іспанської мови. І от у цьому примітивному приміщенні, що жодним чином не пристосоване для продажу книжок, з перехнябленими шафами та полицями, облущеною підлогою, можна віднайти деякі твори високої літератури, перемежованої виданнями невідомих мені мексиканських письменників. І мене накрила тепла хвиля щастя. У цьому забутому Богом містечку, принаймні у цій книгарні, пульсує слово, навіть якщо більшість мешканців й не здогадується про це.

Що далі? Насправді, більшість вимагає простої мови, щоби зрозуміти написане. Поезія і проза, в ідеалі, змагають до складних структур мислення, розлогих оповідей про буття і непростих формальних побудов. На цьому будується сучасний (може, вічний) конфлікт мови і попиту, оскільки комерційна складова приглушує естетику, скеровуючи до спрощених текстів, бо така настанова більшості читачів. Такі часи. Мужність письменника – не підкоритися цьому, хоча не добачати таких тенденцій також було б свого роду короткозорістю.

Письменник як ніхто потребує читача. Не тільки покупця своїх книжок, але рівного співрозмовника. Ось чому і письменник – перед вибором, і читач – перед вибором, бо що просте, що спрощене, а що примітивне розрізнити вдається небагатьом.

А про складне – я ж нічичирк (**Василь Махно. «Просте, спрощене, примітивне».** ***Збруч.17.10.2026)***

Виконайте завдання:

1. Сформулюйте головну тезу публікації, визначте авторську позицію щодо впливу сучасних комунікаційних технологій на культуру слова.
2. Як, на думку автора, слово перетворює звичайні предмети та явища на художні образи? Поясніть цю думку на прикладі художнього тексту.
3. Визначте, як цифровізація суспільства впливає на мовну комунікацію. Які з названих письменником тенденцій, на вашу думку, найбільше впливають на сучасне мовлення?
4. Чи сприяє використання ШІ розвитку мовної компетентності, чи може призводити до спрощення мислення та стандартизації висловлення? Наведіть аргументи й приклади на підтвердження своєї позиції.
5. Проаналізуйте проблему знецінення слова в сучасному інформаційному просторі. Як масове продукування й поширення текстів впливає на критерії якості мовлення, авторитет автора та сприйняття літератури?
6. Чи погоджуєтеся ви з думкою письменника про розмивання ієрархії в культурному просторі? Обґрунтуйте свою позицію.
7. Знайдіть у тексті приклади метафор, антитез, оцінної лексики, риторичних запитань або розмовних висловів. Поясніть їхню роль у розгортанні авторської аргументації.
8. Прокоментуйте вислів Василя Махна: «Письменник як ніхто потребує читача. Не тільки покупця своїх книжок, але рівного співрозмовника». Яку роль у діалозі автора й читача відіграють мовна компетентність, критичне мислення та читацький досвід?

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 7.
ЛІНГВІСТИКА XXI СТОЛІТТЯ

Питання для обговорення.

1. Типологія мов як особливий розділ зіставного мовознавства. Поняття про мовний тип та тип мови.
2. Різновиди типологічної класифікації мов.
3. Когнітивний напрям сучасної лінгвістики. Міждисциплінарний напрям когнітивної науки. Когнітивна лінгвістика та психологія мисленнєвих процесів.
4. Комунікативна лінгвістика. Об'єкт комунікації. Теорія комунікації та її зв'язок з іншими науками.
5. Складові теорії мовної комунікації: лінгвістика тексту, теорія мовленнєвих актів, прагматика.

Завдання.

1. Використавши рекомендовані джерела, порівняйте ключові концепти української культури з аналогічними концептами інших культур (на вибір).

2. Підготуйте список актуальних джерел до теми «Проблема моделювання номінативних процесів».

ЗАХИСТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ПРОЄКТУ «Дискурс як об'єкт лінгвістичного аналізу. Типи дискурсу».

САМОСТІЙНА РОБОТА. ЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

Завдання. Прочитайте допис Радомира Мокрика «Постколоніальні травми. Багатьом людям просто байдуже, ось і все»

«Стоячи в черзі з потяга в Перемишлі, я скролив в телефоні. На очі потрапив цілком адекватний пост українського посольства в Празі. До річниці Чорнобиля. Окрім всього іншого – писали, що треба переходити з написання «Чернобиль» на «Чорнобиль». Мовляв, дерусифікувати. Загалом же, слушна ідея.

От тільки я думав про інше. Бо я стояв посеред натовпу співвітчизників на межі кордону з ЄС – і абсолютна більшість людей тут розмовляла російською. Абсолютна більшість**.** Говорили про пільги й соціальні виплати, про майбутні концерти та спортивні змагання. І про вивчення мов говорили.

Щоправда, про англійську чи іспанську. І про це все мої співвітчизники в своїй абсолютній більшості говорили російською мовою.

Для мене це питання. Про що це свідчить? Мабуть, усім цим людям байдуже, як їх ідентифікуватимуьб на наступному етапі їхньої подорожі. Українцями чи росіянами. Навіть більше – їм, вочевидь, байдуже, що її передусім ідентифікуватимуть як росіян.

Ну, це логічно, адже вони розмовляють російською. А трагікомічні конструкти на кшталт «*київської російської*» чи «*харківської російської*» можна залишити хіба для внутрішньої аудиторії. Ну, справді. Я якось давно для себе вивів просту формулу. Особливо після лютого 2022 року – кожен українець і українка – подобається йому / їй це чи ні – є такими собі амбасадорами. Вони передусім репрезентують спільноту. Він – не Іван і не Петро. Вона – не Марія і не Катерина. Вони – передусім українці**.** Так їх сприймають. Ба більше, велетенська частина українців зараз закордоном (і отримують різні «бонуси») саме тому, що вони належать до «*загроженої спільноти*». Вони українці, яких хочуть вбити росіяни.

І ця ситуація автоматично – знов таки, подобається тобі це чи ні – накладає на тебе відповідальність. Бо твоя поведінка формує уявлення про всю спільноту.

Мабуть, час називати речі своїми іменами – значній частині людей на цю відповідальність цілковито байдуже. Люди, які вирішили отримати якісь свої невеличку вигоди, але жодним чином не взяти на себе відповідальність за ту спільноту, за приналежність до якої вони ці вигоди отримали.

Очевидно, тут справа не в якихось «психологічних диверсіях». Мова про банальну людську байдужість і лінь. Бо, підходячи з суворими мірками, зазвичай за цим стоїть просто небажання докласти зусиль і попрацювати над собою.І заради цього людина готова розмірковувати про «*київську російську», «російська не належить росіянам»* та іншу дурню. А по суті – це просто небажання сісти й попрацювати над собою.Бо й так зручно.

І це насправді велика проблема. Бо в кращому разі ми маємо просто нерозуміння зі сторони наших західних друзів. В гіршому – ми маємо (як мінімум в очах багатьох іноземців, які не вдаються в тонкощі нашої історії) наочні свідчення що, можливо, російська пропаганда не так вже й бреше? Про «*один народ*», про «*історічєскую общность*» тощо. Бо, подобається це комусь чи ні, але мова залишається чи не найбільш яскравим маркером ідентичності.

Складається парадоксальна ситуація. Маса всіляких добрих ініціатив – усіх цих конференцій, текстів, лекцій, книжок і відео, які намагаються донести до західної аудиторії наші колоніальні травми – все це захлинається

в потоці наших співвітчизників, який щодня перетинає західний кордон і відтворює один з головних стовпів російських стереотипів про українців.

«*Слухай, чому так багато українців говорять російською?*».

«*Ну розумієш – це століття русифікації…*» Валуєв. Бад-Емс. Тридцяті. Освіта. Брежнєв. Іван Дзюба. Олекса Тихий. Василь Стус…

«*Ок, але зараз вже п'ятий рік, як ви кажете – повномасштабної війни – чому досі, за ці п'ять років нічого не змінилось?*».

«…»

І якщо бути чесним, то всі ці розмислювання про постколоніальні травми мені самому вже видаються все менш переконливими. Бо відповідь, здається, набагато простіша. Багатьом людям просто байдуже, ось і все (**Мокрик Радомир. Постколоніальні травми. Багатьом людям просто байдуже, ось і все. *Еспресо. 18 травня 2026. https://espreso.tv/poglyad-postkolonialni-travmi-bagatom-lyudyam-prosto-bayduzhe-os-i-vse#goog_rewarded*)**

Виконайте завдання:

1. Сформулюйте основну проблему, порушену автором, і схарактеризуйте її суспільну значущість у контексті російсько-української війни.

2. Проаналізуйте історичний контекст мовної проблеми. Яку роль у тексті відіграють згадки про Валуєвський циркуляр, Емський указ, радянську русифікацію та українських дисидентів. Поясніть, як автор поєднує історичні причини поширення російської мови із сучасною мовною поведінкою українців.

3. Як Радомир Мокрик пояснює взаємозв'язок між мовою, національною ідентичністю та відповідальністю особистості перед спільнотою?

4. З'ясуйте роль мовного чинника у формуванні національної ідентичності. Проаналізуйте тезу автора про мову як один із найвиразніших маркерів ідентичності. Чи достатньо мовної поведінки для визначення національної належності людини? Обґрунтуйте відповідь.

5. Визначте взаємозв’язок мови та міжнародного образу України. Як мовна поведінка українців за кордоном може впливати на сприйняття України іноземцями? Визначте можливості й межі такого впливу.

6. Схарактеризуйте текст як зразок сучасного суспільного дискурсу. Визначте його комунікативну мету, цільову аудиторію, провідні смисли та способи взаємодії автора з читачем. З’ясуйте, які мовні засоби надають тексту полемічності.

7. Підготуйте тези для дискусії «Чи можна ототожнювати мову повсякденного спілкування з національною ідентичністю?».

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 8.
ПАРАДИГМАЛЬНИЙ ПРОСТІР
СУЧАСНОЇ ЛІНГВОУКРАЇНІСТИКИ

Питання для обговорення.

1. Загальнотеоретична проблематика лінгвістики у дослідженнях О. Селіванової, К. Тищенка.
2. Граматичні школи в Україні: багатовекторність наукових пошуків.
3. Українська мова як об’єкт лінгвістики тексту й дискурсології.
4. Психолінгвістичний аспект дослідження української мови.
5. Етнолінгвістична парадигма дослідження української мови.

Завдання.

1. Підготуйте анотації: *Маленко О., Борисов В. Українське мовознавство як науковий дискурс: історія, теорія, практика. Харків, 2021. Лексика українських мас-медіа: монографія / за ред. М. Навальної. Переяслав-Хмельницький : «Видавництво КСВ», 2019. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця: Твори, 2020. Шевченко Л. І., Сизонов Д. Ю. Теорія медіалінгвістики: підручник; за ред. Л. І. Шевченко. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2021.*

Шарманова Н. М. Етнолінгвістика: навчальний посібник для студентів факультету української філології; за ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг: НПП АСТЕРІКС, 2015.

2. Які здобутки науковців кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського? Назвіть її представників та основні наукові студії.

ЗАХИСТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ПРОЄКТУ «Українська мова в сучасному медіадискурсі».

САМОСТІЙНА РОБОТА. ІСТОРІЯ ЛІНГВІСТИКИ

Завдання. Опрацюйте фрагмент статті Богатько В., Завальнюк І., Кухар Н. Проблеми граматичної системи сучасної української мови в науковій спадщині професора Петра Дудика (до 95-річчя від дня народження). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство).* 2021. Вип. 32. С. 16-29.

«Пропонова наукова розвідка продовжує низку досліджень, присвячених граматичним концепціям подільських лінгвістів. Рецепція наукової спадщини професора Петра Дудика вмотивована потребою аналізу, систематизації й популяризації здобутків українського мовознавства в сучасному європейському науковому дискурсі. Нашу розвідку присвячено розгляду внеску українського лінгвіста в теорію загального мовознавства на матеріалі його підручників для вищої школи «Вступ до мовознавства», «Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення. Еквіваленти речення)», «Стилістика української мови», досліджень професором Петром Дудиком граматичного ладу української мови в аспекті функціонування синтаксичних одиниць…

Звернення мовознавця до синтаксичних проблем української мови вмотивоване, з одного боку, національною традицією, що бере початок із праць О.Потебні та його послідовників: Д.Овсянико-Куликовського, Є.Тимченка, В.Сімовича, І.Огієнка, О.Курило, М.Сулими, М.Гладкого, головною ознакою яких є увага до живого мовлення, з іншого боку – аргументованістю позицій західноєвропейських граматистів, насамперед представників психологічної і структуралістської шкіл. Ставши

послідовником Л.Булаховського, Петро Дудик у наукових розвідках поєднав не лише вітчизняну синтаксичну концепцію, а й результати досліджень Ш.Баллі, Ф.де Соссюра, у такий спосіб популяризувавши їх у середовищі вітчизняних науковців як альтернативні до логістичних теорій російських мовознавців.У червні 1973 року Петро Семенович захистив дисертацію в Інституті мовознавства імені О.О.Потебні, здобувши науковий ступінь доктора філологічних наук, а в грудні 1974 йому присвоєно вчене звання професора. Докторську дисертацію «Синтаксис сучасного розмовного українського літературного мовлення» після захисту опубліковано як монографію.

Відповідний період історії українського мовознавства (друга половина XX ст.) був позначений домінуванням російської лінгвістичної школи і, незважаючи на високий рівень підручників для вищої школи О. Реформатського, В. Кодухова, Ю. Маслова тощо, вони не могли забезпечити якісну підготовку українського філолога. Отже, з цих позицій, а також з огляду на змістове наповнення, навчальне видання «Вступ до мовознавства» Петра Дудика у співавторстві із Сергієм Дорошенком варто кваліфікуватияк новаторське й унікальне. Цей підручник став першим в українському мовознавстві, у якому чітко структуровано мовну систему відповідно до концепції Празького лінгвістичного осередку, уведено поняття мовний рівень (ярус). Перша частина підручника «Мова, її природа, походження й розвиток» містить розлогі витлумачення понять «мова», «мовлення», «мислення»; огляд основних гіпотез походження мови; опис зовнішніх та внутрішніх чинників мовного розвитку.

У другому розділі цього навчального видання «Структура мови» подано загальну характеристику системно-структурної організації мови (чотири основних і три проміжних мовних рівні). Автори аргументовано доводять, що системний характер мови випливає із самої її суспільної природи: якби мова не становила системи, структурні елементи якої взаємопов’язані і взаємозумовлені, то вона не могла б служити засобом спілкування. Третю частину «Лексикологія» присвячено лексичному рівневі мовної системи, зокрема розглянуто проблеми кваліфікації слова як одиниці мови, основні функції слова (номінативну, узагальнювальну тощо), семантичну структуру лексеми. У підручнику закцентовано на значущості слова як основної мовної одиниці, яка слугує не лише позначенням певних об’єктів, ознак і дій, а й засобом вираження понять, що перебувають в основі лексичного значення і через які слова відображають об’єктивну дійсність.

Найбільш докладно автори проаналізували граматичну систему як центральну складову мови, бо «...лише сукупність усіх структурних

елементів мови (її фонетичної системи, словникового складу і граматичної будови) у їх єдності становлять мову» [с.123-124]. Граматична будова мови охоплює граматичні значення, способи і засоби їхнього вираження, правила словозміни і словотворення, поєднання словоформ у словосполучення, а словоформ і словосполучень – у речення, одиниці граматичної системи − словоформи, словотвірні моделі, словосполучення, речення. Синтаксична будова мови представлена складною взаємодією трьох одиниць: словосполучення, речення, складного синтаксичного цілого, причому словосполучення як особлива одиниця мовної системи становить, на думку Петра Дудика, «перехідну ланку від лексики і морфології до синтаксису» [с.169]. Мовознавці докладно аналізують лінгвістичну природу словосполучення, акцентуючи на дискусійних питаннях у тогочасних граматичних концепціях: 1) чи існує словосполучення поза реченням, уяке воно входить як конструктивний елемент поряд з окремим словом, чи вичленовується з готового речення; 2) чи існують предикативні словосполучення; 3) як кваліфікувати сурядні сполучення [с.172].

Речення як особлива мовна одиниця з огляду на її багатоаспектну природу потрактовано так: «...граматично оформлена за законами певної мови цілісна одиниця мовлення, що є основним засобом формування, вираження і повідомлення думки» [с.175]. Диференційними ознаками її є предикативність, модальність, інтонаційна, семантична й граматична завершеність. Як специфічну синтаксичну одиницю кваліфікують автори й складне синтаксичне ціле – замкнуту групу тісно взаємозв’язаних як за своїм змістом, так і синтаксичними засобами речень, які виражають повніший порівняно з окремим реченням розвиток думки, причому використовують синонімічні терміни на позначення цієї одиниці: надфразна єдність, зв’язний текст, текст, контекст, прозова строфа. Ще одним дискусійним поняттям граматикиє синтагма – «інтонаційно оформлена семантико-синтаксична одиниця мови, яка виділяється із складу речення відповідно з відображуваною у висловленні дійсністю і вираженим до неї ставленням мовця» [с.180].

Завершує розгляд системно-структурної організації мови підрозділ «Взаємодія різних структурних рівнів мови». Мовознавці констатують, що зміни в одному зі структурних рівнів мови «неминуче тягнуть за собою зміни в іншому, сусідньому структурному рівні, що пояснюється взаємозв’язаністю різних структурних рівнів між собою, які разом узяті й становлять єдину систему мови» [с.182]. Цю тезу проілюстровано процесами накладання й усічення морфем, спрощенням як результатами взаємодії фонетичного й морфологічного структурних рівнів мови.

Отже, у підручнику «Вступ до мовознавства» Петра Дудика і Сергія Дорошенка зреалізовано вичерпний опис системи мови й мовної структури загалом, виявлено особливості конкретних мовних систем, насамперед сучасної української мови. Цінність і важливість цієї наукової праці визначена ще й тим, що вона вмістила загальну інформацію про сучасні європейські мови, стислі відомості про визначних лінгвістів і частково стала альтернативою відсутньому на той час словнику лінгвістичної термінології…

Професор Петро Дудик об'єктом перших наукових розвідок обрав малодосліджені синтаксичні одиниці – неповні й еліптичні речення. У фундаментальній праці «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» (1972), за загальною редакцією акад. І.К.Білодіда, мовознавцю належать розділи: Односкладні речення. Неповні речення. Еквіваленти речень. Приєднувальні конструкції. Наступного року науковець опублікував монографію «Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення. Еквіваленти речення)», у якій дослідив особливості розмовного мовлення українців другої половини XX ст., схарактеризував його структурні й функціонально-стилістичні параметри.

Автор опрацювавзразки живого мовлення, зафіксовані в 383 населених пунктах Полтавської, Дніпропетровської, Кіровоградської, Київської, Черкаської, Харківської, Сумської і Миколаївської областей. Монографія містить чотири розділи: 1. Лінгвістична проблематика розмовного мовлення. 2. Повне двоскладне й односкладне речення. Синтаксичне оформлення його окремих складників. 3. Структура неповного речення і явища розмовної економії. Приєднувальні конструкції. 4. Синтаксис еквівалентів речення у розмовному мовленні.

Наукова гіпотеза стосовно особливого статусу розмовного мовлення в лінгвістичній системі обґрунтована в першому розділі праці такими тезами: розмовне мовлення є функціональним різновидом мови, засобами його об'єктивації Петро Дудик уважає такі одиниці, як моделі речення, еквіваленти речення, словосполучення, члени речення, порядок слів у фразі, наголошуючи на особливій ознаці цих одиниць − інтонаційному оформленні, долученні жестів і міміки. «Завдяки інтонації, міміці і жестам усне мовлення, на відміну від писемного, в будь-якому стилі здебільшого буває менш наповненим лексично й граматично, менш упорядковане синтаксично» [с.24].

У другому розділі монографії проаналізовано речення як центральний об'єкт синтаксису мови й мовлення. Автор полемізує з позицією зарубіжних граматистів, які, услід за копенгагенськими структуралістами, зараховують речення до мовленнєвої сфери, а слово визнають одиницею мови. Визнаючи речення одиницею розмовного мовлення, професор Петро Дудик

виокремлює структурний і комунікативний аспекти синтаксису розмовного мовлення й характеризує компоненти структурно-комунікативної базової моделі речення. Зупинимось докладніше на таких ознаках синтаксичної організації речення, як двоскладність / односкладність. …Автор відмежовує односкладні речення від неповних і визнає рівноправність односкладних і двоскладних речень: «Поза віссю «двоскладність-односкладність» не існує ніякого синтаксичного утворення, яке б сприймалося на рівні речення... Причина цього криється в самому характері думки, яка становить основний зміст речення. Ця думка є двочленним судженням, проте не однаковим, або логічним судженням (у випадку наявності двоскладної структури речення) або логіко-психологічним судженням (при наявній односкладності речення)» [с.64].

У монографії на багатому ілюстративному матеріалі проаналізовано специфіку функціонування в розмовному мовленні односкладних й двоскладних речень з означеним суб'єктом, засоби вираження категорії неозначеності й безособовості. Варто звернути увагу на інноваційний підхід до витлумачення деяких граматичних категорій, зокрема – синтаксичного статусу стійких сполучень слів. Визнаючи той факт, що зафіксувати обсяг індивідуального фразеологічного словника неможливо, автор звернувся до можливостей анкетування за відповідною програмою і встановив моделі фразеологічних одиниць розмовного мовлення.

Досліджуючи граматичну систему, професор Петро Дудик насамперед характеризує ідіоетнічні особливості української мови: займенникові конструкції з формою воно, його, собі, сам, самий, саме, специфічні форми присудка двоскладного речення і предикативної основи односкладного речення. Ці міркування є свідченням національно-свідомої позиції мовознавця щодо унікальних рис української мови в умовах панівної ідеології про «злиття мов в соціалістичному суспільстві». Автор визнає, що займенникові конструкції з формою воно, його, собі, сам, самий, саме, специфічні форми присудка двоскладного речення і предикативної основи речення односкладного є типовими явищами, надзвичайно поширеними в розмовному мовленні, «...цілком органічні для нього і структурно-різнотипні. ...Повний опис їх поки що відсутній» [с.95]. Наприклад, особливості функціонування займенникових форм сам, самий, саме, самі, зокрема узгодженняз субстантивами, конотативні нашарування, можливості трансформацій, фразеологізація, стилістичне навантаження, на матеріалі полтавських говірок засвідчують комунікативну цінність й унікальність таких синтаксичних конструкцій.

Динаміку розмовного мовлення автор пов’язує з використанням аналітичних форм головних компонентів речення, наголошуючи на їхній стилістичній вагомості й морфологічнійрозмаїтості. До таких одиниць належать ускладнені присудки / головні члени односкладного речення з різним формально-граматичним наповненням на зразок: учись, учись – здасться; а він візьми та й скажи йому; давай пішки, певніше буде; гляди, не скажи; сама знаю вже. Екстралінгвальними чинниками зумовлена активність використання в розмовному мовленні неповних речень, приєднувальних конструкцій і еквівалентів речень.

Зауважимо, що саме професор Петро Дудик став першим дослідником неповних речень української мови як одного з виявів реченнєвої категорії на матеріалі усного мовлення, виокремивши комунікативні передумови вживання таких речень (зовнішньо- і внутрішньосинтаксичні). Синхронний аналіз неповних конструкцій не завадив звернутися також до невербальних засобів комунікації (підрозділ «Неповні речення в структурі діалога»), виділити групи питальних неповних конструкцій (5 видів), речень-відповідей (8 видів). Неповнота речення вмотивована тенденцією до економії мовленнєвих зусиль.

Особливо виразним репрезентантом неповних речень є еліптичні конструкції, які автор кваліфікує як «... речення, специфікою структури яких є відсутність дієслівного присудка, що не встановлюється з контексту чи ситуації. Такі речення самостійно функціонують у мові, а уявлення про неназваний член випливає із змісту речення. Еліптичні речення, незважаючи на пропуск (еліпсис) головного члена, не потребують ні контексту, ні ситуації для передачі інформації, вона вичерпно виражається всією конструкцією в цілому» [с.166]. На думку дослідника, можливість установлення значення відсутнього присудка забезпечується кількома чинниками: наявністю членів речення, синтаксично пов’язаних із пропущеним; лексичним та граматичним значенням залежних від пропущеного члена речення слів; однотипністю конструкцій еліптичних речень, обмеженістю їхніх семантичних груп, мовною традицією.Уважаючи еліптичні речення типово розмовною комунікативною конструкцією, що«...відчутно динамізують живе мовлення, виступають ознакою його природності, служать засобом конденсованого і легкого виразу думки, почуття», мовознавець окреслює їхню функціональну специфіку: «Будучи перенесені – більшою чи меншою модифікацією або безпосередньо – в мовну тканину художньо-літературних творів, еліптичні речення стають (звичайно, у випадку вмотивованості свого вживання) одним із найбільш

виразних і дійових засобів наближення, стилізації мови цих творів до усної...» [с.173].

Цілком інноваційним став також розділ монографії Петра Дудика, присвячений аналізу приєднувальних конструкцій, у якому досліджено повні приєднувальні конструкції, приєднувальні слова-речення, приєднувальні означальні, обставинні та додаткові структури. «Індивідуальність приєднувальних конструкцій криється не тільки в їхньому змісті, функціях та ритмо-інтонаційному оформленні, а й у властивих їм граматичних якостях ... Приєднувальні конструкції – це лише потенціальні частини попереднього речення, однак не його складові частини, бо завдяки особливій інтонації вони трансформувалися в окремі, граматично не самостійні, але повні речення...» [с.204].

Аналізуючи структуру приєднувальних конструкцій, професор Петро Дудик акцентує на комунікативних характеристиках цих одиниць як типових засобах усного мовлення: «Їх застосування в мові літературно-художніх творів зумовлюється контекстом, причому тільки контекстом попередніх речень, і становить художній прийом, яким користуються, щоб виразити найрізніші змістові й експресивно-стилістичні відтінки. Вони є ознакою певної старанності й уваги до оформлення висловлюваної думки (особливо за умови її писемного втілення), яка не втрачає при цьому невимушеності і природності, звичайно, за відповідних життєвих ситуацій» [с.211].

Найбільш дискусійним у монографії є розділ, присвячений еквівалентам речення в розмовному мовленні – словам-реченням, незакінченим реченням і звертанням-реченням. Причиною формування таких синтаксичних утворень є комунікативні ситуації, за яких виникає потреба швидко й лаконічно відреагувати на висловлення співрозмовника, зокрема його питання, рідше – спонукання, запитання, заперечення тощо. За очевидної переваги типових засобів передання такої інформації (різнотипних речень простої і складної будови) еквіваленти речення мають значний комунікативний та контекстний потенціал, а отже, є повноцінною одиницею спілкування. Професор Петро Дудик наголошує, що еквіваленти речення передовсім уживаються в емоційно-забарвленому діалозі. Типи еквівалентів речення окреслені такими категоріями: слова-речення (стверджувальні заперечні, питальні, емоційно-оцінні), незакінчені й перервані речення, звертання-речення. Зауважимо, що кожна з категорій схарактеризована й достатньо проілюстрована» (**Богатько В., Завальнюк І., Кухар Н. Проблеми граматичної системи сучасної української мови в науковій спадщині професора Петра Дудика (до 95-річчя від дня народження).** ***Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету***

імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія(мовознавство): збірник наукових праць / гол. ред. Є. Б. Барань. Вінниця: ТОВ «фірма Планер», 2021. Вип.32.С.16-29. DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-16-29***).***

Виконайте завдання:

1. Підготуйте коротку довідку про наукову діяльність професора Петра Дудика. Визначте його внесок у розвиток українського мовознавства.

2. Визначте основні напрями аналізу граматичної системи української мови, представлені в науковій спадщині професора Петра Дудика. Систематизуйте інформацію у вигляді тез або таблиці.

3. З'ясуйте, які дискусійні питання граматичної системи української мови розглянуто в статті. Визначте, у чому полягає наукова значущість порушених проблем.

4. Прокоментуйте зв'язок наукових ідей професора Петра Дудика та сучасних напрямів українського мовознавства. З'ясуйте, які з порушених у статті проблем зберігають актуальність сьогодні.

5. Схарактеризуйте науковий апарат статті. Випишіть основні граматичні терміни, поясніть їхнє значення, порівняйте сучасні дефініції цих понять, скориставшись рекомендованими джерелами.

6. Підготуйте тези наукового повідомлення на тему «Наукова спадщина професора Петра Дудика в контексті сучасних досліджень граматичної системи української мови». Обґрунтуйте актуальність теми, сформулюйте основні положення та зробіть висновки.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 9.
НАПРЯМИ ПРИКЛАДНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Питання для обговорення.

1.Термінографія. Лінгвістична термінографія.

2. Електронні словники в сучасній лінгвістиці. Онлайн словники, глосарії, енциклопедії та довідники.

3. Інформаційно-пошукові системи. Особливості лінгвістичного пошуку в Internet.

4. Сайти для лінгвістів та перекладачів.

5. Корпусна лінгвістика. Корпуси української мови.

Завдання.

1. Знайдіть лінгвістичні терміни (5-6) у різних джерелах (електронний тлумачний словник, термінологічний словник, енциклопедія тощо), порівняйте повноту опису та зручність інтерфейсу.

2. Підготуйте «карту ресурсів» для перекладача / лінгвіста, проаналізувавши 2-3 фахові онлайн платформи.

ЗАХИСТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ПРОЄКТУ «Цифрова трансформація лінгвістичної термінографії».

САМОСТІЙНА РОБОТА. МЕТОДИ І ПРИЙОМИ КОРПУСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Завдання. Прочитайте фрагмент статті Кухар Н. Асоціативне поле й асоціативно-семантичні зв'язки лексеми «фейк»: порівняльний аналіз. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.* Серія: Філологія (мовознавство), 2025, № 40. С.44-52. DOI 10.31652/2521-1307-2025-40-04).

«Дослідники асоціативної семантики як актуального напряму семасіології розширюють емпіричну базу та методичний інструментарій для моделювання асоціативного образу лексем. Так, на матеріалі Корпусу української мови М. Бабич, Т. Слива схарактеризували асоціативно-семантичні зв'язки лексеми «війна» (Бабич, Слива, 2024). Науковці резюмують: «…оскільки фундаментом асоціювання може бути можливість використання стимулу (кауземи) та асоціата (рефлексеми) в обмеженому контексті, а текст цілком можна вважати матеріалом для формування асоціативного значення слова, можна дійти висновку, що семантично пов'язані слова, які зустрічаються в одному контексті, так само можуть

асоціюватись, як і слова, виявлені під час асоціативного експерименту» (Бабич, Слива, 2024, с. 11).

Для визначення асоціативно-семантичних зв'язків лексеми «фейк» ми використали Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК). Розмір корпусу (на 25.05.2025) – 1819705639 токенів, кількість уживань лексеми «фейк» – 15019, з похідними словами – 19071. Для встановлення частоти вживання слова «фейк» із семантично пов'язаними лексемами та виявлення контекстуальних конотацій застосовано колокаційний аналіз. «Колокації можуть базуватися або лише на частотності, як у більшості випадків, або на статистичній мірі, яку називають асоціативною мірою. Асоціативні міри (або колокаційні міри) – це статистичні міри, які обчислюють силу асоціацій між словами за різними аспектами зв'язків під час спільної появи (co-occurrence relationship)» (Ділай І. Ділай М., 2022, с.148). У результаті пошуку з використанням опції «колокація» визначено групу лексем, семантично пов'язаних із словом «фейк»: *поширювати – 1315 уживань, російський – 1285, новина – 1052, назвати - 649, пропаганда – 560, інформація – 506, спростувати – 452, черговий – 444, Україна – 438, Росія – 434, ЗМІ – 383, вибори – 357*.

Для вимірювання колокаційних властивостей лексем у корпусній лінгвістиці використовують два основні статистичні показники. T-score (T-оцінка, «Тестова оцінка») визначає рівень постійності (обов'язковості) / випадковості вживання слів. Високий T-score (>2) характеризує активне використання лексем, семантично пов'язаних із досліджуваним словом. Показник Mutual Information («Взаємна інформація») вимірює силу таких семантичних зв'язків: високий MI (>3) – сильний, специфічний зв'язок, слова утворюють «тематичну пару»; низький MI (~1) – слабкий або випадковий зв'язок. Найчастотніші слова, семантично пов'язані з лексемою «фейк», мають високий T-score (>2) та MI (>3) (результати узагальнено в таблиці 1).

Таблиця 1. Статистичні показники колокаційних властивостей лексеми «фейк»

семантично пов'язані лексеми	**T-score**	**MI**
поширювати	36,25	12,1
російський	35,43	6,44
новина	32,39	9,38
назвати	25,34	7,6
пропаганда	23,64	9,68
інформація	22,11	5,87
спростувати	21,24	10,38
черговий	21	8,27

Україна	17,33	2,54
Росія	20,13	4,89
ЗМІ	19,44	7,27
вибори	18,55	5,8

Колокаційний аналіз лексеми «фейк» візуалізовано в графічному зображенні (діаграма 1).

Діаграма 1. Колокаційний аналіз лексеми «фейк» (T-score vs MI)

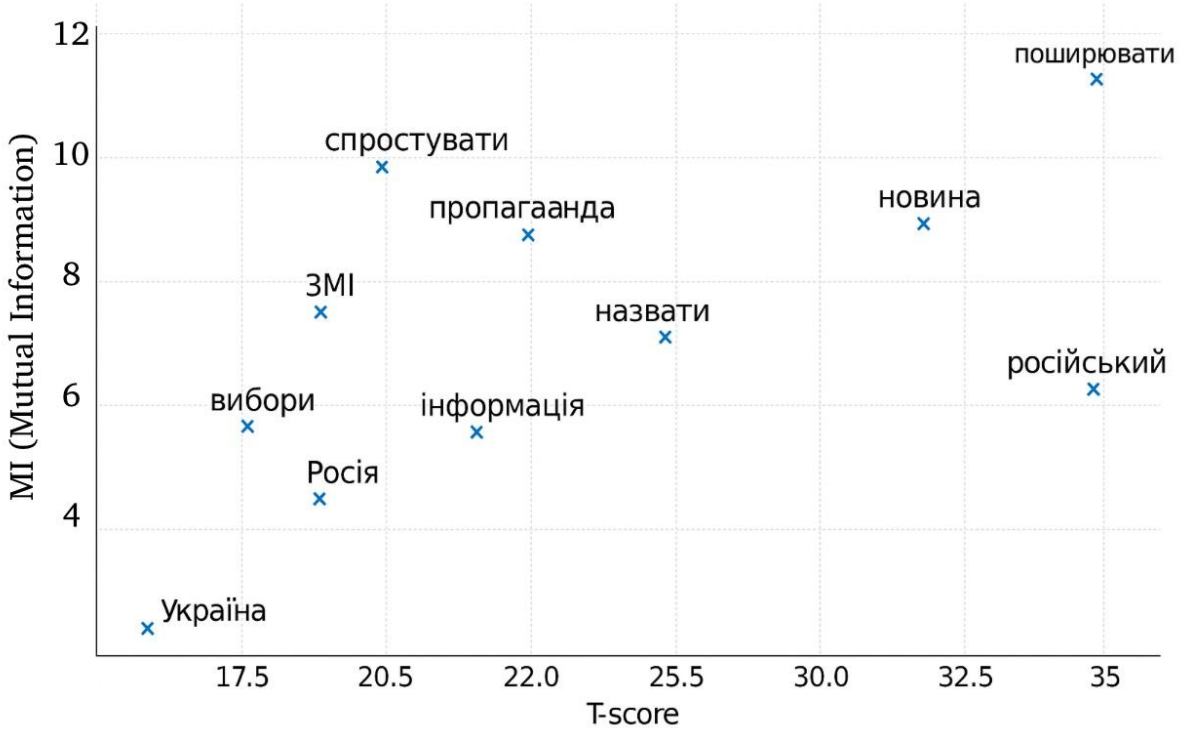

Спостерігаємо часткову кореляцію асоціативного поля лексеми «фейк» та її асоціативно-семантичних зв'язків, установлених в результаті колокаційного аналізу, – чотири спільних асоціати (*пропаганда, новина, ЗМІ, інформація*).

У матеріалах Корпусу української мови слово «фейк» вживається в контекстах, пов'язаних із медіа та соціальними мережами, спорадично – з маркетингом *(фейк товар, фейк бренд, фейк реклама)*. Для поглибленого аналізу асоціативно-семантичних зв'язків лексеми «фейк» ми використали тематичне моделювання LDA (Latent Dirichlet Allocation). Проаналізовано довільну вибірку – 400 текстів корпусу української мови зі словом «фейк». З використанням бібліотеки LDA визначено п'ять тем, що узагальнюють зміст упорядкованого електронного масиву, та топ-10 слів кожної теми.

Тема 1. «Мобілізація та боротьба з російськими фейками» [*'жінок', 'СБУ', 'Україні', 'України', 'мобілізацію', 'російських', 'окупанти', 'російські', 'поширюють', 'росії'*].

Тема 2. «Протидія дезінформації та інформаційним атакам» [*'російські', 'окупантів', 'центр', 'області', 'дезінформації', 'спростував', 'при', 'протидії', 'України', 'російських'*].

Тема 3. «Соціальні мережі» [*'підписуйтесь', 'російські', 'соцмережах', 'телеграм', 'Зеленський', 'канал', 'він', 'щодо', 'Україні', 'України'*].

Тема 4. «Уплив фейкових новин на суспільну свідомість і моральний дух» [*'бомбу', 'новина', 'українців', 'війни', 'міноборони', 'розповсюджує', 'ані', 'вони', 'поширює', 'України'*].

Тема 5. «Воєнні дії та поширення неправдивих новин» [*'фейкам', 'російські', 'окупанти', 'українців', 'новини', 'поширює', 'ЗСУ', 'пропаганда', 'російська', 'України*'].

Результати тематичного моделювання суттєво доповнюють асоціативний образ лексеми «фейк» та репрезентують типові контексти для виокремлення асоціативно-семантичних зв'язків цього слова. Так, ядро асоціативного поля *(брехня, неправда, неправдива інформація)* та приядерна зона (*наклеп*, *недостовірність*, *дезінформація*, *шахраї*, *ЗМІ*, *соцмережі, зло*, *обман)* чітко корелюють із чотирма змодельованими темами: *«Мобілізація та боротьба з російськими фейками», «Протидія дезінформації та інформаційним атакам», «Уплив фейкових новин на суспільну свідомість і моральний дух», «Воєнні дії та поширення неправдивих новин».* Проте в тематичному моделюванні фейки переважно пов'язані з медіа *(російські фейки, дезінформація, інформаційні атаки, вплив фейкових новин, розповсюдження неправдивих новин)*, в асоціативному образі – з соціальними мережами: *комп'ютер, акаунт, соціальні мережі, хакерські атаки, злами акаунтів, труха, Facebook.*

Типові контексти вживання лексеми «фейк» також корелюють з її колокаційними ознаками, семантично пов'язані зі словом «фейк» лексеми належать до топ-10 слів окремих тем: *поширювати (теми 1, 4, 5), російський (теми 1, 2, 3, 5), новина (теми 4, 5).* Колокаційний аналіз і тематичне моделювання лексеми «фейк» демонструють асоціативно-семантичні зв'язки цього слова з номенами на позначення реалій війни: *ЗСУ, СБУ, мобілізація, окупанти, дезінформація, бомба.* Фейки є специфічним інструментом інформаційної війни, силові структури України, вітчизняні медіа докладають значних зусиль для протидії російській пропаганді, зокрема маніпулюванню інформацією (*спростував, протидії, розповсюджує, поширює)*. У тематичному моделюванні також закцентовано на каналах комунікації *(соцмережі, телеграм)*. В асоціативному полі лексеми «фейк» переважають оцінні, стилістично марковані реакції, які конкретизують уявлення про це поняття в мовній свідомості майбутніх журналістів. В упорядкованому

електронному масиві досліджуване слово реалізує ключові асоціативно-семантичні зв'язки з тематично пов'язаними нейтральними назвами: *пропаганда, новини, ЗМІ* та словами на позначення актуальних суспільно-політичних реалій» (**Кухар Н. Асоціативне поле й асоціативно-семантичні зв'язки лексеми «фейк»: порівняльний аналіз.** ***Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.*** **Серія: Філологія (мовознавство), 2025, № 40. С.44-52. DOI 10.31652/2521-1307-2025-40-04).**

Виконайте завдання:

1. Сформулюйте дефініції основних понять корпусної лінгвістики: мовний корпус, корпусний підхід, конкорданс, корпусна вибірка, частотність мовної одиниці.

2. Знайдіть інформацію про типи мовних корпусів (за призначенням, способом формування, хронологічними межами, жанровим складом і мовними характеристиками). Наведіть приклади корпусів, що репрезентують різні типи.

3. Проаналізуйте призначення, структуру, принципи пошуку, доступні інструменти та типи текстів одного корпусу української мови (на вибір).

4. Виконайте пошук обраної лексеми в одному з корпусів української мови: а) встановіть частотність її вживання, порівняйте отримані результати для різних текстів, жанрів або часових періодів (якщо функціональні можливості корпусу це дозволяють); б) дослідіть лексичну сполучуваність за корпусними матеріалами: з якими словами найчастіше поєднується, як контекст впливає на реалізацію семантики обраної лексеми; в) визначте особливості функціонування відповідних граматичних форм.

5. За допомогою корпусного пошуку дослідіть частотність лексичних одиниць (особливості слововживання, повтори, типові словосполучення або інші характерні мовні ознаки) на матеріалі творів українського письменника. Схарактеризуйте потенціал корпусного методу для вивчення індивідуального стилю.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 10.
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЛІНГВІСТИКИ

Питання для обговорення.

1. Поліпарадигмальність сучасного мовознавства.
2. Інтеграція методів лінгвістичних досліджень.
3. Штучний інтелект у мовознавстві.
4. Проблеми еколінгвістики.
5. Перспективи лінгвістичних парадигм.

Завдання.

1. Порівняйте традиційний словниковий опис слова та його відображення в корпусі української мови. Прокоментуйте зміни в семантиці слів у 2020-х роках (2-3 слова на вибір).

2. Протестуйте сучасну систему машинного перекладу (DeepL / ChatGPT / Gemini) на фрагменті художнього тексту. Визначте типові помилки в перекладі.

ЗАХИСТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ПРОЄКТУ «Феномен «цифрового діалекту»: як соціальні мережі змінюють комунікативні норми (або лексику / фразеологію / орфографію / синтаксис та пунктуацію) української мови».

САМОСТІЙНА РОБОТА. ЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

Прочитайте Допис Оксани Стрільчук. Підготуйтеся до обговорення питань:

1. Прокоментуйте, як емоційність, яку авторка пов’язує з українською кордоцентричною традицією, виявляється в сучасному суспільному

дискурсі? Які мовні засоби передають емоційне ставлення мовця до суспільних подій?

2. Оксана Стрільчук наголошує на небезпеці домінування емоцій над раціональним мисленням. Як розрізнити аргументоване висловлення позиції та емоційно забарвлену реакцію? Яку роль у цьому відіграє мовна компетентність особистості?

3. Чому емоційно насичені висловлювання, образи й провокативні коментарі набувають поширення в цифровому просторі? Які лексичні, стилістичні та прагматичні ознаки допомагають розпізнати мову ворожнечі?

4. Авторка стверджує, що політики й медійники можуть використовувати емоційну вразливість суспільства. За допомогою яких мовних засобів і прийомів формується маніпулятивний вплив на аудиторію?

5. Як прагнення соціальних мереж утримувати увагу користувачів упливає на мову публікацій і коментарів? Чому провокативні заголовки та емоційні висловлювання можуть виявлятися ефективнішими за логічно побудовані аргументи?

6. Авторка потрактовує емпатію як важливу рису українського суспільства, звертаючи увагу на вразливість емоційно орієнтованої свідомості до маніпуляцій. Як за допомогою мови можна підтримувати інших, виявляти солідарність і водночас уникати емоційного тиску?

7. Які мовні стратегії перетворюють суспільну дискусію на конфлікт? Як можна висловлювати незгоду, критикувати погляди опонента й відстоювати власну позицію, не вдаючись до приниження особистості?

8. Проаналізуйте використані в статті вислови «емоційний гачок», «емоційні гойдалки», «соціальна тріщина», «ставати на улюблені граблі». Як вони впливають на сприйняття авторської позиції? Чи посилюють аргументацію, чи передусім апелюють до емоцій читача?

9. Авторка пропонує розвивати освіту, науку та інтелектуальний продукт як передумови суспільних змін. Як мовна освіта сприяє формуванню

медіаграмотності, чи формує вона уміння розпізнавати маніпуляції та відповідально використовувати слово?

10. Чи достатньо закликати суспільство до раціональності, щоб подолати мовленнєву агресію, маніпулятивний вплив і поляризацію? Які зміни в мовній поведінці громадян, медіа та публічних інтелектуалів могли б сприяти формуванню культури аргументованого діалогу?

«Такі фрази часто зустрічаєш у коментарях під постами в соціальних мережах, а їхні автори зазвичай втрапляють у ціль, апелюючи до найбільш чутливої складової українства – його гарячого серця. Серце, яке стікає кров'ю і терпить нечувані страждання. А українське серце, незалежно від жахливих обставин війни, завжди вирізнялося крайньою чутливістю. В таких умовах важко аналізувати емоції, розуміючи, що сьогодні вони ллються через край не з нашої вини. Проте варто трохи заглибитися і подивитися на цю особливість українців з іншого боку – більш виваженого й критичного.

Емоційність – це вагома складова української ментальності, яку ми звикли бачити переважно як окрасу національного характеру. Емоції пронизують усю нашу культуру та історію, вони відображені в піснях, поезії, прозі. У вірші Павличка його герой нічого не несе додому, а лише спогади про своє у глибоких хвилюваннях прожите життя, де червоне – то любов, а чорне – то журба. Українці – нація-пісня, нація-душа, нація-серце.

Коли ми говоримо про емоції українців, мова не йде про їх зовнішній прояв, як, до прикладу, в італійців чи французів, хоча гучно посваритися через паркан з сусідами ми також можемо. Ми говоримо про так зване швидке мислення, де емоційний імпульс домінує над раціональністю повільного мислення. Навіть наші найгарячіші пориви мають радше емоційний, ніж раціональний поштовх. Українські філософи характеризували українців як кордоцентристів – тих, що обирають серцем.

Якщо проаналізувати погляди українських мислителів крізь століття, то саме філософія серця є домінуючою методологічною рамкою для опису українського світогляду. Григорія Сковороду називають «архітектором» українського кордоцентризму, а сама концепція отримувала своє продовження через сотні років у працях Памфіла Юркевича та Дмитра Чижевського. Останній увів в науковий обмін поняття кордоцентризму, виокремивши цю рису як провідну в українській національній свідомості та інтелектуальній традиції. Сковорода стверджував, що центр людини – це серце, а розум без серця – це мертва схема. Памфіл Юркевич у своїй праці

«Серце та його значення в духовному житті людини» науково намагався обґрунтувати, що розум – це лише поверхня, а справжня глибина особистості – у серці. Філософія серця цілком природно витікала з ідеалістично-духовних віянь Просвітництва та романтизму, але попри зміну епох, схоже, не отримала належної альтернативи на теренах України. Поки в Європі формувалася потужна філософська думка, в Україні всі спроби закладання глибшого інтелектуального фундаменту нещадно знищувалися.

Історична турбулентність з її постійною потребою у виживанні, тривалий травмівний досвід вкрай загострювали наші емоції – страх, сльози, радість, сум, надії та сподівання, тим самим міцно вкоренивши кордоцентричність в українській ментальності. Проте ми любимо свою чутливу і стражденну українську душу, часто оспівуємо в піснях, втілюємо в літературі. Українці звикли думати про власні емоції позитивно і позитивно їх оцінювати. Ми гордо несемо наш біль і пишаємося власним опором за будь-яку ціну. Хоча справедливо відзначити, що наша «незламність» багатьох уже втомила. Філософія серця віднаходить свій прояв передусім у культурі та творчості, «де жовто-блакитне серце і плаче, і сміється», а ще в душевних розмовах, гучних застіллях та веселих жартах. Українцям властиво прагнути до високого рівня емпатії як суспільного ідеалу, що нерідко проявляється в неймовірній самопожертві та допомозі іншому, чий біль ми відчуваємо як свій власний. Водночас кордоцентрична свідомість, попри її поетизацію, вкрай вразлива до стороннього впливу – і саме схильність обирати серцем, а не холодним розумом, можна сприймати як соціальну тріщину, в яку свідомо і нагло влізають вороги, якою маніпулюють політики та нерідко послуговуються самі українці, хайпуючи на гостросоціальних темах.

Надмірна ідеалізація – ще одна деструктивна риса кордоцентризму. Після здобуття незалежності більшість наївно очікувала змін, які стануться самі собою, поза простором і часом, а кожен новообраний президент нарешті сотворить чудо. Але болючий крах надій був неминучим, він зіштовхував українців з суворою реальністю розбудови держави, де кожен громадянин несе свою міру відповідальності. Хаос 1990-х, тіньова приватизація, зародження олігархату вкупі з пострадянським минулим не сприяли стабілізації колективної психіки, все більше розхитуючи її амбівалентність та загострюючи суспільну тривогу. Це створювало сприятливі обставини, щоб продовжувати утримувати українців на «емоційному гачку» популістськими гаслами та примітивними шоу на телебаченні.

В українців легко викликати емоції, насадити стереотипи та розпалити мову ворожнечі. Раніше цим зловживали політики – тепер естафету

перехопили численні оракули та «всезнаючі аналітики» з соціальних мереж. Нас активно гойдають на емоційних гойдалках любові і журби, чорного і червоного, доброго і поганого, а нинішній дофамінно заряджений медіапростір, алгоритми якого спрямовані на підвищення градусу емоцій, ще більше посилює ці тенденції. Емоція дає старт, але вона не здатна запустити глибокі структурні зміни. Вона потребує постійного «тут і зараз». А найголовніше – вона знижує критичність. На адреналіні українці будують сильні горизонтальні зв'язки, укріплені українським духом, – а коли небезпека зникає, стають вразливими, в тому числі через відсутність інституційної опори. Реактивність українців не раз згадувалася як причина ключових історичних поразок: де два українці – там три гетьмани. Емоційне зараження та наслідування стрімко котяться хвилями медіапростору, визначаючи сьогодення та майбутнє великої частини суспільства, замість стратегічного планування (як персонального, так і загальносуспільного), яке в умовах невизначеності втрачає шанси на формування. Де ж наше завтра? В наших мріях і серцях.

Емоції перебрали на себе роль ключового і суспільно визнаного критерію громадянської активізації. Соціологи помітили, що рівень довіри українців одне до одного в часи Майданів або початку вторгнення злітав до небес, але в «тихі» міжвоєнні роки падав до одних із найнижчих показників у Європі. Виходить, у спокійні часи ми втрачаємо фокус. Найбільший парадокс полягає в тому, що внутрішні конфлікти послаблюють нас, але ми їх потребуємо для консолідації, тим самим втрапляючи в замкнене коло кордоцентричної ментальності, яка не має альтернативи емоціям.

Це, своєю чергою, посилює тривале негативне емоційне навантаження на наше колективне психічне, яке виснажується, знову стаючи епіцентром маніпулятивного впливу. Інструмент ворога – гібридні інформаційні війни – здатні внести розкол у значно більш стійкі суспільства, а в імпульсивне українське і поготів. Різноманітні психологічні інтервенції у вигляді донорських програм з посилення резильєнтності та розвитку інформаційної гігієни нерідко виглядають як декоративна ліпнина в умовах необхідності капітальної реставрації. Так, ми стійкі, витривалі і все інше. Але наше завдання – не просто переміщатися колесом емоцій Плутчека з червоного на зелений бік, глибоко дихаючи; наше завдання – ставати більш раціональними.

Одне слово, прояви українського кордоцентризму можна довго описувати і підтверджувати численними ілюстраціями, а домінування емоційної орієнтованості в українському характері сприймати і як сталу рису, і як застиглу в часі ментальну незрілість, що в силу об'єктивних

обставин не змогла отримати належного інтелектуального підґрунтя для зрілої трансформації. Ми досі – юна ідентичність з давньою історією, в ядрі якої численні суперечності.

Сказане – це спроба увиразнити виклики, з якими ми мали, маємо і будемо мати справу. Війна не буде тривати вічно, й українцям доведеться зіштовхнутися з тими ж проблемами, які вестимуть суспільство шляхом регулярного вставання на улюблені граблі. Що ж тоді запропонувати? План дій традиційний: освіта, наука, інтелектуальний продукт, які тепер все більше йдуть у тінь масової культури та ШІ-технологій не лише в Україні, а й в усьому світі. Чи вдасться щось змінити? На це запитання важко дати відповідь, але принаймні варто до цього прагнути» (**Стрільчук Оксана. Чому ви такі злі?** ***Збруч.*** **25.09.2026**)

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ТЕСТОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Процес мовної еволюції, що полягає у зближенні різних діалектів і мов аж до їх злиття, це...

а) інтеграція;

б) диференціація;

в) дивергенція;

г) диз’юнкція.

2. Які положення, на яких ґрунтується порівняльно-історичний метод, названі неправильно?

а) в основі порівняння – способи відмінювання слів;

б) порівняння мов виявляє їх спорідненість;

в) за рівнем спорідненості мови об'єднуються в сім'ї, групи і підгрупи;

г) відмінності споріднених мов можуть бути пояснені тільки безперервним їх розвитком.

3. Кого вважають основоположником генеративної лінгвістики?

а) Анрі Сеше;

б) Едуарда Сепіра;

в) Леонарда Блумфільда;

г) Ноама Хомського.

4. Якими ознаками характеризується граматичне значення?

а) стандартністю;

б) високим ступенем абстракції;

в) обов'язковою співвіднесеністю з позамовним референтом;

г) нерегулярністю свого вираження.

г) поширеність відповідного мовного явища.

5. Сукупність взаємопов’язаних і взаємозумовлених елементів – це...

а) структура;

б) система;

в) мовний рівень;

г) мовний ярус.

6. На основі яких параметрів визначають мовні універсалії?

а) спільність властивостей усіх мов на відміну від мови тварин;

б) сукупність змістових категорій, що виражаються певними засобами в мові;

в) спільність властивостей самих мовних структур;

г) спільність особливостей окремих мовних одиниць.

7. Які мовні рівні є проміжними?

а) синтаксичний;

б) семантичний;

в) морфонологічний;

г) фонетичний.

8. На які процеси безпосередньо не впливає контактування мов?

а) запозичення лексики і фразеології;

б) засвоєння артикуляційних особливостей іншої мови;

в) зміну наголосу;

г) зміни у морфемній будові слова.

9. Синоніми, антоніми, гіпоніми – це...

а) лексико-семантичні групи;

б) лексико-семантичні категорії;

в) лексико-семантичні поля;

г) лексико-семантична система.

10. Які загальнонаукові методи дослідження названі неправильно?

а) індукція;

б) порівняння;

в) синтез;

г) аналіз.

11. Яке твердження про своєрідність мови як суспільного явища є правильним?

а) мова споконвічна і буде існувати доти, доки існує суспільство;

б) мова є індивідуально-психічним утворенням і тісно пов'язана із навколишніми умовами проживання особистості;

в) у людини наявний мовний ген, який дозволяє їй засвоїти мову;

г) мова обслуговує всі сфери людської діяльності.

12. Хто автор «Всезагальної раціональної граматики»?

а) Ноам Хомський;

б) Готфрід-Вільгельм Лейбніц;

в) Френсіс Бекон;

г) Антуан Арно.

13. Який тип мислення протікає у мовних формах:

а) чуттєво-образне;

б) поняттєве;

в) технічне;

г) символьне.

14. Головні ознаки літературної мови:

а) унормованість;

б) територіальна варіативність;

в) інтернаціональність;

г) історичність.

15. Яке твердження про специфічні ознаки мови і мовлення є неправильним?

а) мова має лінійний характер, а мовлення – нелінійний;

б) мова більш статична, а мовлення – динамічне;

в) мова – суспільне явище, а мовлення – індивідуальне;

г) мова складається з величезної, але обмеженої кількості елементів, мовлення є безмежним.

16. Початковий, пропедевтичний курс загального мовознавства називається:

а) прикладне мовознавство;

б) вступ до мовознавства;

в) часткове мовознавство;
г) генеративна лінгвістика.

17. Синхронія – це...
а) стан мови в її історичному розвитку;
б) розгляд мовних явищ в їхніх взаємовідношеннях;
в) стан мови на певному етапі її існування;
г) мовні контакти.

18. Метод дослідження, згідно з яким на підставі знання про окреме роблять висновок про загальне:
а) індукція;
б) дедукція;
в) діахронія;
г) аналіз.

19. Тлумачний словник є результатом застосування:
а) зіставного методу;
б) описового методу;
в) структурного методу;
г) порівняльно-історичного методу.

20. Метод, який реалізується у чотирьох методиках лінгвістичного дослідження – дистрибутивній, безпосередніх складників, трансформаційній і компонентного аналізу:
а) зіставний;
б) структурний;
в) порівняльно-історичний;
г) лінгвогеографія.

21. Які вчені є основоположниками порівняльно-історичного мовознавства:
а) Ф. Бопп, Р. Раск;
б) А. Шлегель, Я. Грімм;
в) І. Бодуен де Куртене, Ф. де Соссюр;
г) В. фон Гумбольдт, О. Потебня.

22. Яка із дефініцій визначає мову:
а) конкретно застосована мова, сукупність засобів спілкування;
б) система одиниць спілкування і правил їх функціонування;
в) матеріальний, чуттєво – сприйманий предмет, який є представником іншого предмета і використовується для отримання і передачі інформації;
г) реалізація мовленнєвої компетенції конкретним носієм мови.

23. Мова – явище...
а) біологічне;
б) психологічне;
в) суспільне;
г) національне.

24. Мовною політикою називають:
а) свідомий вплив суспільства на мову;
б) вплив людини на політику;
в) мову відомих діячів політики;

г) суспільно-політичне мовлення.

25. Виділіть рядок, що репрезентує функції мови:
    а) мислетворча, комунікативна, естетична;
    б) акумулятивна, метамовна, прагматична;
    в) мислетворча, фатична, морфологічна;
    г) комунікативна, номінативна, синтаксична.
26. Мовним знаком виступають:
    а) звуки;
    б) слова;
    в) букви;
    г) речення.
27. Традиційно вирізняють такі мовні яруси (рівні):
    а) фонетичний, лексичний, морфемний, граматичний;
    б) морфемний, граматичний, фонетичний, фразеологічний;
    в) фразеологічний, синтаксичний, морфологічний, фонологічний;
    г) фонетичний, фонологічний, лексичний, граматичний.
28. Засоби спілкування на обмеженій території називають:
    а) діалектом;
    б) жаргоном;
    в) лексикою;
    г) сленгом.
29. Що є об’єктом вивчення фонетики?
    а) графеми;
    б) звуки;
    в) звуки і букви;
    г) фонеми.
30. Одиницею морфологічного рівня є:
    а) лексема;
    б) морфема;
    в) речення;
    г) морф.
31. Виділіть рядок, який найвичерпніше характеризує мовну систему:
    а) однорідна, закрита, строго впорядкована;
    б) неоднорідна, закрита, строго впорядкована;
    в) неоднорідна, відкрита, строго впорядкована;
    г) неоднорідна, динамічна, ієрархічна.
32. Який рядок репрезентує опорні поняття граматичного рівня мови:
    а) словосполучення, речення, предикативність;
    б) атрибутивність, наголос, морфема;
    в) модальність, сурядний зв’язок, редукція;
    г) лексема, присудок, предикативність.
33. Виділіть рядок, який репрезентує аспекти у вивченні звуків:
    а) фізичний, психологічний, лінгвістичний;
    б) фізіологічний, лінгвістичний, фізичний;
    в) граматичний, фізичний, фізіологічний;

г) фізіологічний, прагматичний, фізичний.

34. Фізичний аспект у дослідженні звуків охоплює такі параметри:

а) силу, висоту, тембр;

б) силу, ритмічність, довготу;

в) висоту, тон, довготу, шум;

г) силу, ритмічність, тембр, довготу.

35. Сукупність артикуляційних навичок, характерних для певної мови, називається:

а) акустикою;

б) артикуляцією;

в) артикуляційною базою;

г) дистрибуцією.

36. Порожнини глотки, рота і носа називають:

а) резонатором;

б) мовленнєвим апаратом;

в) артикуляційною базою;

г) артикулятором.

37. Найпростішим способом встановлення фонологічної системи є:

а) підбір слів, що різняться між собою однією фонемою;

б) підбір слів, що різняться між собою однією літерою;

в) підбір слів, що пишуться однаково, а різняться лише наголосом;

г) підбір однокореневих слів.

38. Виділіть рядок, який репрезентує основні фонетичні одиниці:

а) фрази, такти, склади, звуки;

б) відрізок мовлення, фраза, такт, звук, склад;

в) пауза, фраза, такт, склад;

г) звуки, фонеми, склади.

39. Частина фрази, об’єднана одним наголосом – це…

а) такт;

б) синтагма;

в) фонетичне слово;

г) енклітика.

40. Назвіть представників психологічного напряму у мовознавстві:

а) Гейман Штейнталь;

б) Вільгельм Вундт;

в) Август Шлейхер;

г) Олександр Потебня.

41. Які риси лексико-граматичних розрядів слів визначені правильно?

а) обов'язковість формального показника;

б) наявність спільної семантичної ознаки;

в) обов'язковість протиставлення в межах лексико-граматичного розряду рядів форм;

г) однакова синтаксична валентність.

42. Які внутрішні причини мовних змін названі неправильно?

а) антиномія позначувального і позначуваного;

б) антиномія норми і системи;
в) антиномія мовця і слухача;
г) антиномія комунікативної та експресивної функцій мови.

43. Мовна норма характеризується такими властивостями:
а) вибірковістю;
б) динамізмом;
в) варіативністю;
г) обов'язковістю.

44. Засоби вираження граматичних значень в аглютинативних мовах – це...
а) порядок слів у реченні;
б) флексія;
в) афікси;
г) чергування фонем.

45. Засоби вираження граматичних значень у кореневих мовах – це...
а) порядок слів у реченні;
б) флексія;
в) наголос;
г) службові слова.

46. Які ідеї теорії структуралізму названі неправильно?
а) реальним є не окремий факт (звук, морф, слово та ін.), а реальною є мова як система;
б) відношення домінують над елементами;
в) для вивчення мови можна застосовувати математичні методи;
г) усі мови мають визначену кількість фонем.

47. Які структурно-типологічні різновиди мов названі неправильно?
а) полісинтетичні, або інкорпоруючі;
б) флективні;
в) аглютинативні;
г) нейтральні.

48. Розпізнавання й ототожнення значеннєвих одиниць – це така функція фонем, як...
а) дистинктивна;
б) делімітативна;
в) диференційна;
г) інтегральна.

49. Якими є антонімічні відношення в лексиці?
а) парадигматичними;
б) синтагматичними;
в) ієрархічними;
г) класифікаційними.

50. Татарські слова у мовленні слов'янського населення Криму – це...
а) субстрат;
б) суперстрат;
в) адстрат;
г) перстрат.

ФРАГМЕНТИ ПЕРШОДЖЕРЕЛ ДЛЯ ОБОВ'ЯЗКОВОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Фрагмент праці Ф. де СОССЮРА «Курс загальної лінгвістики» (Київ, 1998.С.15-18).

«Людина, яка володіє мовою, розмежовує її одиниці (знакові єдності) досить простим способом, принаймні в теорії. Цей спосіб полягає у тому, щоб, розглядаючи мовлення як документ мови, зобразити його двома паралельними ланцюжками: низкою понять (а) і низкою акустичних образів (б).

Правильне розмежування передбачає, що визначені в акустичному ланцюжку поділки (ά, β, γ) відповідають поділкам у ланцюжку понять (ά', β', γ').

Візьмімо французьке sizlapra: чи можу я розітнути цей ланцюжок після l і вважати sizl знаковою єдністю? Ні, не можу: досить лише розглянути ланцюжок понять, аби побачити, що цей поділ неправильний. Поділ на склади: siz-la-pra також a priori не є мовним. Єдино можливими поділами будуть: 1) siz-la-pra (si je la prends «якщо я її візьму») і 2) si-z-l'-apprends «якщо я про це дізнаюсь»), адже вони визначаються змістом, який надається цим словам.

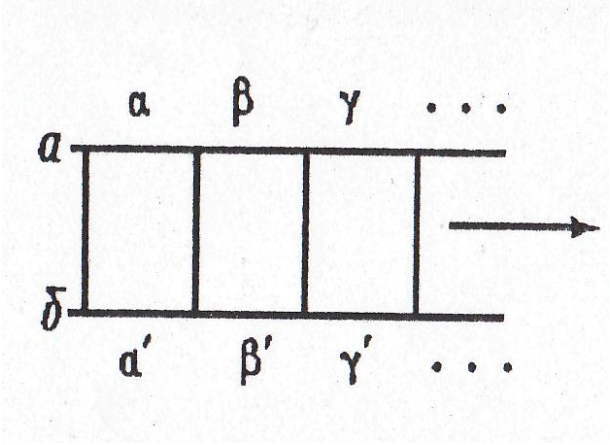

Аби перевірити результат такої операції і впевнитися в тому, що ми маємо справу з тією, а не іншою одиницею (єдністю), потрібно, порівнюючи низку речень, де зустрічається та сама єдність, зуміти в кожному випадку виділити цю останню з контексту і переконатися, що таке розмежування визначається змістом. Розгляньмо два вирази: laforsdyva (la force du vent «сила вітру») і abud- ' fors (a bout de force «знемагаючи»): як у першому, так і в другому випадку те саме поняття «сила» збігається з одним звуковим відрізком fors; отже, це і є мовна одиниця (єдність). Однак у виразі ilmoforsa-parle (in me force a parler «він змушує мене говорити») fors «змушує» має вже зовсім інше значення; отже, це інша одиниця (єдність).

Чи легко використовувати цей теоретично простий метод? Може здатися, що так, коли виходити з припущення, що одиниці, які підлягають виділенню, - це просто слова; справді, що таке речення, як не сполучення слів? І чи є щось легше для безпосереднього виділення? Так, повертаючись до наведеного прикладу, можна сказати, що ланцюжок

sizlaprd подільний на чотири одиниці, які вдається віднайти нашим аналізом і які становлять чотири слова: st'-je-l'-apprends. Однак тут же виникає недовіра, коли згадаємо численні суперечки щодо визначення природи слова; поміркувавши над цим, приходимо до висновку, що звичайне розуміння «слова» несумісне з нашим уявленням про конкретну знакову єдність.

Аби в цьому переконатися, згадаймо хоча б французьке слово cheval (вим. *ʃ*əvel) «кінь» і його множину chevaux (вим. *ʃ*əvo). Звичайно кажуть, що це дві форми одного слова, однак, узяті в цілому, це все-таки дві різні речі - і за значенням, і за звуками. У французькому mwa (сполучення le mois da decembre «місяць грудень») і mwaz (сполучення ип mois apres «через місяць») ми знов маємо одне слово в двох різновидах, однак і тут не може йтися про конкретну знакову єдність: значення, звичайно, те саме, але відрізки звучання різні. Отже, тільки-но виникає бажання прирівняти конкретну одиницю до слова, як ми відразу опиняємося перед дилемою: або ж іґнорувати цілком очевидне відношення між *ʃ*əvel і *ʃ*əvo, mwa і mwaz тощо і твердити, що це різні слова; або ж замість конкретних одиниць задовольнятися абстракцією, що поєднує різні форми одного слова. Конкретну одиницю треба шукати поза словом. До того ж чимало слів являють собою комплексні мовні одиниці, у складі яких неважко виділити одиниці нижчого порядку (суфікси, префікси, основи); такі похідні слова, як desir-eux «бажаючий», malheur-eux «нещасний», поділяються на частини, кожна з яких явно має своє значення і функцію. І навпаки, існують одиниці, довші, ніж звичайні слова: це композити (porte-plume «ручка для пера»), мовні стійкі звороти (s'il vous plait «будьте ласкаві»), аналітичні форми дієвідміни (ii a ete «він був») тощо. Але при виділенні цих одиниць виникають ті самі труднощі, що й при виділенні власне слів. Взагалі надзвичайно важко з'ясувати функціонування одиниць, які зустрічаються у мовленнєвому потоці, і сказати, якими конкретними елементами оперує мова.

Певна річ, мовцям невідомі ці труднощі; все, що хоча б якоюсь мірою має значення, сприймається ними як конкретний елемент, і вони безпомилково розпізнають його у мовленні. Але одна справа - інтуїтивно володіти всіма тонкощами блискавичного функціонування цих одиниць (unites) і зовсім інша - вміти їх систематично аналізувати.

Одна досить поширена теорія твердить, нібито єдиними конкретними одиницями є речення: ми говоримо лише реченнями і вже потім добуваємо з них слова. Однак передусім, якою мірою речення належить до царини мови? Якщо воно пов'язане з мовленням, то не може бути одиницею мови. Припустимо, однак, що ця складність усунута. Якщо ми уявимо собі усю сукупність речень, які можна висловити, то їхньою найразючішою властивістю виявиться їх повна несхожість. На перший погляд видається

заманливим уподібнити величезну різноманітність речень не меншій різноманітності індивідів, що складають вид; однак це лише ілюзія: у тварин одного виду загальні характеристики набагато важливіші, ніж відмінності, що їх розділяють. У реченнях - навпаки, переважає відмінність, а якщо пошукати, що ж їх усі пов'язує в цій різноманітності, то неминуче знову натрапляємо на слово з його граматичними властивостями, тобто знову стикаємося з тими ж труднощами…

У більшості галузей, які становлять предмет тієї чи іншої науки, питання про елементарні об'єкти (unites) не постає: вони дані безпосередньо. Так, у зоології ми від початку маємо справу з окремою твариною. Астрономія також оперує елементарними об'єктами (unites), відокремленими у просторі: небесними світилами. В хімії можна вивчати природу і склад двохромовокислого калію, ні миті не сумніваючись у тому, що це певний, добре визначений об'єкт(objet).

Якщо у якоїсь дисципліни відсутні безпосередньо спостережувані конкретні об'єкти (unites), то це означає, що вони в ній не мають суттєвого значення. Що, наприклад, становить конкретний об'єкт історичної науки: індивід, епоха, народ? Ми цього не знаємо. Ну то й що? Можна вивчати історію, так, не з'ясовуючи цього питання.

Але так само, як гра в шахи повністю ґрунтується на комбінації різних фігур, мова має усі ознаки системи, що цілковито ґрунтується на протиставленні своїх конкретних одиниць. Ми не можемо звільнитися від бажання з'ясувати собі, що вони собою являють, ані ступити кроку, не вдаючися до них: разом із тим їх виділення становить таку делікатну проблему, що навіть запитуєш себе, чи існують вони насправді»

2. Фрагмент книги Ю. Шевельова «Портрети українських мовознавців» (Київ, 2002. С. 81-85).

«Інші теми з історичної фонетики, що про них писала О. Курило, в своїх засновках і висновках безпосередньо зв'язані з тим, до чого вона прийшла в розгляненому циклі праць. Насамперед слід зупинитися на статті, присвяченій появі а замість о в словах типу багатий, гарячий. До О.Курило ці форми пояснювали або асиміляцією о до наступного наголошеного а, але тоді лишається незрозумілим, чому ця зміна охопила лише кільканадцять слів, не порушивши низки інших, таких як коза, козак тощо, або наявністю старих праслов'янських варіянтів. Курило, спершися на діялектологічні дані, показує, що межа між формами типу багатий і богатий проходить центром Поділля між Старокостянтиновом, Баром і Могилевом на захід з їх богатий і Лятичевом, Жмеринкою, Ямполем на схід з їх багатий. Ця межа збігається з межею між старим Подільським і

Брацлавським воєводствами, а в 15 сторіччі вона була межею між Польщею й Литвою. Тим самим відпадає думка про праслов'янські варіянти, і Курило вважає, що форми з а, зв'язані з Литовською державою, треба розглядати як окремі білорусизми або північноукраїнізми.

Крім безпосередньої ваги для розгляданого питання, стаття ця має ширше значення. Вона-бо встановлює стару діялектологічну межу на Поділлі, що була в засаді межею північноукраїнських впливів на південь. Імовірно, що ця межа старіша від 15 сторіччя, що тут давніше проходив поділ між Пониззям, що належало до Галицького князівства, і Побожжям, що тягло до Київського. Додам від себе, що якоюсь мірою цю межу може можна зв'язувати й з західньою межею первісної Руси. Тож не дивно, що з нею зв'язаний і ряд інших явищ. О.Курило встановлює, що ця лінія є приблизною межею для таких явищ, як послідовна вимова ненаголошеного о як у на захід (гулубка, мулуко) проти вимови о як у тільки перед наголошеними високими голосними на схід (гулубка, але молоко), наявности протетичного в на захід проти протетичного г на схід (горати - ворати), твердости ц і с в суфіксі -ськ- на захід, давального відмінка на -ови/-еви на заході, орудного відмінка однини імен жіночого роду на -оу, -ом (гороу, гором) на заході, давального/місцевого відмінка однини м'якого типу іменників на -и на заході (на воли), м'яких прикметників на -ній, -тій і дієслівних форм 1-ї особи типу ходю, просю й 3-ї особи типу ходе, просе на сході, минулого часу типу ходивем, майбутнього часу типу буду ходив, інфінітива типу печи (а не пекти) і окремо вживаного -ся на заході. Установлення цієї межі - велика заслуга Курило, і воно відкриває великі перспективи для історії української мови, що їх сама Курило вже не встигла висвітлити. Зокрема, цей факт кидає дещо нового світла й на розвиток о, є в закритих складах, бо саме від цієї межі починається на захід спад різниці в силі вимови наголошених і ненаголошених складів.

Інша праця присвячена західноукраїнському переходові а в є (и) по м'яких приголосних (час > чєс). Використавши матеріял етнографічних записів, Курило встановлює докладну географію цього явища і широту його діяння в окремих місцевостях. Вона приходить до висновку, що зміна 'а > 'є в позакарпатських західноукраїнських говірках охоплює, як правило, ті слова, де польська мова має ₤, а систематичніше здійснена ця зміна в південній частині гуцульського діялекту, де вона охоплює всі 'а. Щоб пояснити цей розподіл фактів, Курило вдається до історії польського колонізаційного руху на Західню Україну і висуває тезу про те, що перехід 'а в 'є в українській мові постав під впливом польської мови там, де польська мова має ₤, а там, де стосунки з польською мовою не були такі безпосередні, поширено зміну на всяке 'а.

Я не думаю, щоб з цим висновком можна було цілком погодитися. Радше його слід

перевернути: вогнище цієї зміни слід шукати, як це нормально буває, там, де воно проявилося найсильніше, - себто на півдні, у гуцулів. Ширячися звідти на північ, зміна ця справді могла прищеплюватися не в усіх категоріях слів, а, в умовах взаємодії з польською мовою, в тих словах, де польська мова мала £. Одначе і тут вплив цей був взаємний, бо, як показують новіші досліди, самі польські діялекти в цих випадках утрачали - під українським, мабуть, впливом - носовість є, так що обидві мови діставали внаслідок вирівнювання, створеного відмінними процесами, той самий наслідок - 'є. Може постати питання про те, чому ж у гуцульських говірках 'а > 'є. Наскільки нам взагалі приступні причини цього явища, я б шукав їх радше в балкансько-українських мовних зв'язках, конкретніше - румуно-болгарських, в пряме заперечення тези Курило про брак будь-яких українсько-болгарських мовних зв'язків. Це більше відповідало б і хронології, бо явище це ледве чи можна зв'язати з 13 сторіччям, як пробує Курило, воно радше датується кінцем 14 - початком 15 сторіччя.

Але незалежно від цього ця стаття Курило цікава тими ширшими перспективами, що вона їх почасти розкриває. Мало-бо ствердити наявність двох діялектних груп, що з них склалася українська мова, треба поставити ще питання про те, як і чому вони постали. І тут природним стає питання про обставини історичного життя їхніх племінних носіїв, про ті історичні обставини, що зумовили, з одного боку, ізоляцію цих двох груп одна від одної, а з другого - можливо, їх тимчасові сходження з іншими, не східнослов'янськими народностями. Питання ці цікавили Курило, і вона їх не раз підносила, хоч загалом вони не встигли знайти в неї розгорненого, переконливого насвітлення.

Вона ставить проблему українсько-польських і українсько-болгарських зв'язків мовного характеру. Даремно відкидаючи останні, - згадати хоч би той дуже важливий факт, що болгарська мова використовує паляталізовані приголосні перед голосними за таким самим принципом, як українська (збереження палятальности не перед передніми голосними, себто брак «паляталізованих складів», унезалежнення характеру приголосного від характеру наступного голосного), - Курило, як ми бачили, дещо однобічно розуміє польський вплив, її інтерес до українсько-румунських мовних зв'язків засвідчений її працею над молдавською діялектологією, де вона між іншим зазначає, що характер наголосу у молдавських говірках такий же, як у південно-західніх українських, - обставина, що може багато важити для загальної концепції Курило. Нарешті, зверталася її увага до проблеми зв'язків української мови з тюркськими мовами - в кінцевих міркуваннях про елементи вокальної гармонії в старій фонетичній системі південно-західніх українських говірок. Одначе Курило не висуває тут якоїсь виразної тези, волівши послатися на Бодуена де Куртене, що знаходив елементи вокальної гармонії в резьянських

говірках словінської мови й був схильний приписати її «можливому впливові тюркському або фінсько-угорському».

О.Курило не присвятила спеціяльних праць проблемі існування чи неіснування спільної прасхідньослов'янської мови. Проте з побіжних скептичних завваг видно, що вона не вважала існування прасхідньослов'янської мови за правдоподібне. Зрештою, розбудовуючи свою теорію двох діялектних груп, що з них склалася українська мова, Курило почасти підривала теорію прасхідньослов'янської єдности. Активно цікавлячися іншими мовами як матеріялом для історії української мови, Курило не працювала над їх проблематикою як чимсь окремим, за винятком дуже цікавих, але принагідних думок про глибоку давність східньослов'янського акання, хоч вона почувала себе дома не тільки в загальній славістиці, а почасти і в романістиці - вона не раз зіставляла українські фонетичні процеси з фонетичними процесами головних романських мов.

Вклад Курило в історію української мови колосальний. Це пояснюється її великою ерудицією, як у знанні фактів української мови, зокрема її діялектів, так і теоретичного мовознавства, а з другого боку, живим чуттям дослідника-відкривача. Це чуття вона посідала в великій мірі: вона ніколи не спинялася перед утертими поглядами, хоч би які вони були поширені, а перевіряла їх усіма приступними фактами. З другого боку, це чуття провадило її від детальних і дрібних фактів до широких узагальнень. І хоч дещо з цих узагальнень сьогодні не можна прийняти, але навіть і в цих небагатьох випадках шукання Курило були вирішальні для дальшого розвитку української мовознавчої науки. Слушно характеризував Василь Сімович Курило як «одного з найкращих українських лінгвістів новіших часів».

3. Фрагмент статті О.О. Селіванової «Проблема форм міксації мов у соціолінгвістиці» (Мова і суспільство. 2011. Вип. 2. С. 3-10).

«Головними формами існування мови, які практично не викликають заперечень у жодного із сучасних соціолінгвістів, є літературна мова (стандарт), народно-розмовна мова, койне, територіальні діалекти. До складу форм існування мови деякі дослідники необгрунтовано залучали піджини та креольські мови. Однак ані піджин, ані креол не є різновидами якоїсь окремої мови, тому не можуть кваліфікуватися як форми її існування. З огляду на це виникає нагальна потреба розмежувати форми існування окремої мови і гібридів двох або більше мов. Із цією метою ми вводимо термін «форма міксації мов» і надаємо такий статус піджину, креолу, креолізованій мові, змішаній мові, суржикові та трасянці.

Інтегральними рисами окресленого кола форм міксації мов можна вважати, по-перше, поєднання в них різних рівневих рис не менше, ніж двох мов; по-друге, наявність певної екстралінгвальної мотивації змішування; по-третє, відповідне функціональне призначення мовного утворення…

Піджин є формою міксації мов, не рідною для користувачів й утвореною на різномовній території з метою виконання обмежених функцій інформаційного обміну в бізнесі, торгівлі тощо. Термін утворено від викривленого англ. business - діло, справа. Н. Мечковська вказує на три риси, що відрізняють піджини від звичайного мовного змішування: 1) інтенсивність, швидкість процесу («мовний мінімум», що дає змогу різномовним людям розуміти один одного, формується упродовж кількох років або навіть місяців); 2) рівневий розподіл: у піджину туземні фонетика, граматика, словотвір, але 95% лексики європейської; 3) редукція (спрощення) граматичної структури та словника… Найдавнішим типом піджину була мова, що використовувалася принаймні від XII ст. у контактах європейців з арабами, а пізніше з турками - створений на південно-романській лексичній базі середземноморський сабір. Із неєвропейських піджинів найстарішим є чинукський жаргон, поширений у низовині річки Колумбія, пізніше він використовувався від Каліфорнії до Аляски.

Першою стадією формування піджинів дослідники вважають ранні, або нестабільні піджини, що виникають як компроміс між погано засвоєною другою мовою білінгвів-початківців і «регістром для іноземців», створеним тими, для кого мова є рідною. Вибір мови, на основі якої формується ранній піджин, зумовлений суто прагматичними чинниками, зокрема більшою ефективністю у процесі спілкування. Така мова в креолістиці названа лексифікатором, тобто мовою, лексика якої стає базою для піджину. Перетворення раннього піджину на стабільний піджин залежить від регулярності мовних контактів та його поширення.

Дослідники диференціюють піджини на такі, що виникли на підставі однієї мови або споріднених мов певного регіону, і такі, що утворилися на основі неспоріднених мов (наприклад, мов місцевого населення та європейських мов, скажімо, піджин північних поморів ruska-norsk, що склався на підставі суміші російських, норвезьких, німецьких та англійських слів, або китайське наріччя російської мови). Піджини не є результатом природного розвитку мови, а лише наслідком вторинного перетворення мов завдяки етномовним контактам. Розрізняють піджини й піджинізовані мови (останні не набувають статусу окремої мови й не відриваються від мови-джерела).

Субстрат піджину передбачає міжрівневу диференціацію змішування: фонетика та граматика запозичені з однієї мови, викривлена лексика належить іншій. Формування

піджину вимагає спрощення складних граматичних систем мов (дієслівного формотворення, відміни й дієвідміни), розвиток аналітичного способу передачі траматичних значень, руйнування тонової системи, зникнення деяких категорій звуків. Піджини зазвичай виникають у місцях перебування кількох етнічних груп через міграцію, урбанізацію, торгівлю тощо (у портових містах, на плантаціях із сезонними робітниками, на острівних територіях), тому вони найбільш поширені в Південно-Східній Азії, Океанії, Африці, Карибському басейні. Європейськими мовами для формування піджинів переважно є англійська, французька, іспанська, португальська. Піджин може ставати навіть офіційною мовою (наприклад, у Папуа - Новій Гвінеї такими є ток-пісин, який має англійську мовну базу з елементами німецької, португальської та австронезійських мов, 3-4 млн носіїв й обслуговує носіїв понад 700 мов у країні; хірі-моту, що виник на основі робочої мови плантацій, первісно морського піджину бічламар; а також кріо в Сьєра-Леоне).

Піджин може стати основою творення креольської мови, яка є засобом спілкування представників певного етносу й формується в результаті етнічного процесу інтеграції (міксації). Піджин перетворюється на повноцінну, хоч і вторинну, субстратну мову. Термін походить від португальського criulo - африканський невільник, народжений в Америці. Креолізація піджинів здебільшого відбувалася у змішаних родинах, на плантаціях, серед невільників-утікачів. Деякі дослідники вважають, що креолізація могла здійснюватися ще на стадії раннього піджину. Вони вбачають соціолінгвістичну відмінність між піджином і креолом у складі їх носіїв: піджин є соціальним, а креол - етнічним субстратом. Піджин не є рідною мовою етносу, а креольська мова обслуговує новий етнос, утворений внаслідок інтеграції, етнотрансформаційної консолідації чи міксації.

Креольська мова має власну лексику, граматику й розвивається відповідно до власних законів. Граматичний рівень більшості цих мов характеризується відсутністю словозміни: граматичні відношення передаються за допомогою фіксованого порядку слів, службових слів, пауз. Більшість слів одноморфемні та сформовані на основі мови-джерела. Дослідники називають такі риси креольських мов, як однотипність дієслівної системи, широке використання редуплікації для вираження множини чи інтенсивності, вживання іменника зі значенням «річ» як питального займенника що, спрощення фонетики мови-джерела, наявність омонімії. Креольські мови використовує понад 10 млн. людей у світі. На сьогодні зафіксовано більше ніж 60 креолів. Креоли стають рідними найчастіше вже для другого покоління людей, що застосовували піджин.

… До змішаних мов деякі дослідники відносять суржик і трасянку, однак усі змішані

мови виникали за наявності контактів неспоріднених мов. Суржик є засобом спілкування певної частини населення України, це результат штучного й неприродного поєднання елементів російської та української мов, що порушує норми української літературної мови; трасянка с таким самим явищем у білоруській мові.

… Цей термін є метафоричним перенесенням первинного значення суржику як суміші зерен пшениці й жита, жита й ячменю, ячменю й вівса. Суржик переважно має пейоративне забарвлення як негативне явище мовного функціонування, крайній вияв інтерференції…

Деякі лінгвісти вважають суржик територіальним діалектом з огляду на наявність зон мовної дифузії. Однак поза зонами такої дифузії, зважаючи на природу пристосування до рідного діалекту слів престижної в місті або в засобах масової інформації мови, суржик не може набувати статусу діалекту. В. Труб розглядає його як форму підлеглої мови, яка є результатом малоусвідомленої спроби мовця наблизитися до опанування першої домінантної мови. Загалом дослідник кваліфікує суржик як форму просторіччя. Однак, як відомо, піджин є, насамперед, соціальним субстратом, мовою спілкування певної соціальної групи, суржик же характеризує мовлення жителів села, що переїхали до міста в першому поколінні. Якщо зважати на те, що ці люди є певною соціальною стратою, то суржик є типом піджину на етапі створення, хоч і не набуває статусу засобу міжетнічного спілкування. Спрощення, властиве граматиці піджину, не характерне для суржику, оскільки піджини утворюються на основі місцевої та здебільшого аналітичної мови (приміром, англійської). Суржик не може позбутися синтетизму граматики російської та української мов…

Суржик іноді ототожнюють з напівмовністю (англ. semilingualism) - явищем засвоєння першої та другої мови в обмеженому обсязі. При цьому лексичний склад двох мов обмежений, а їхні граматичні системи спрощені. Естонський діяч культури М. Хінт причиною напівмовності вважав, насамперед, погано організоване раннє навчання другої, нерідної мови.

Р. Фрумкіна вбачає одну з причин напівмовності в зануреності до «напівкультури», що виникає тоді, коли відповідна культурно-побутова традиція переривається, відбувається злам культури для особистості, унаслідок чого неминучим є ціннісний конфлікт. Дослідниця зауважує: «Будь-який мігрант є напівкультурним - і той, що потрапляє через обставини до урбаністичного світу, і той, хто за власним вибором змінив світ давніх традицій і цінностей на високоцивілізоване, але зовсім не висококультурне оточення».

Деякі сучасні дослідники пов'язують суржик із проблемою деструкції особистості,

духовною деградацією, зведенням мислення до примітиву. Американська соціолінгвістка Л. Біланюк цілком слушно наголошує на тому, що «для деяких українців суржик - рідна мова, мова їхніх батьків, прищеплена в дитинстві, носіями якої є переважно урбанізовані мешканці села». Отож формування суржику з наведених вище мотивів є ознакою першого покоління; наступне ж покоління лише наслідує мову батьків без якоїсь соціальної мотивації. На цьому етапі суржик не можна кваліфікувати як різновид піджину. Можливо, він є особливою піджинізованою мовою, яка не має статусу мови й не відривається від мови-джерела.

Чинниками стійкості суржику є: 1) здатність до наслідування, що виявляється в перемиканні мовних кодів (пристосуванні мови села до мови міста) з метою підвищити статус власного «обличчя»; 2) адаптивні властивості людини (приїхавши до міста, людина прагне якнайшвидше соціально адаптуватися, що позначається й на мовленні); 3) устрій, культура мовлення сім'ї, яка передається від батьків до дітей; 4) мовна ситуація в країні й мовна політика держави тощо. Суржик може ставати деструктивним чинником для національної мови, тому боротьба з ним - необхідна умова збереження рідної мови й підвищення загальної культури мовлення. На жаль, одним зі способів поширення суржику є засоби масової інформації, а також література й мистецтво, де його можуть застосовувати як засіб створення комічного ефекту, іронії, стилізації мовлення персонажів. Викорінення наслідування поганих зразків мовлення - складова освітніх і виховних програм. Утім це не скасовує потреби вивчати суржик як феномен, оскільки встановлення його механізму, мотивації і виявів пришвидшить його усунення з мовленнєвої практики етносу».

4. Фрагмент статті І. Р. Вихованця «Аналітизм у граматичній структурі сучасної української мови» (Українська мова. 2002, №2. С. 3-8).

Українська мова за своєю граматичною структурою являє собою мову великою мірою синтетичну. Це означає, що переважну частину граматичних (морфологічних, синтаксичних, словотвірних) значень у ній виражають афікси: а) у межах морфологічного слова флексії і (рідше) словозмінні суфікси (наприклад, суфікс дієслівного минулого часу -в- (-л-); б) у синтаксичних конструкціях пов’язані з морфологією флексії і деякі словозмінні суфікси; в) у похідних словах словотворчі форманти - суфікси, префікси, інтерфікси, постфікси тощо. Проте в сучасній українській мові наявні елементи трьох різновидів аналітичних форм: морфологічних, синтаксичних і словотвірних. Аналітизм виявляється в роздільному вираженні основного (лексичного) і додаткового граматичного

(морфологічного, синтаксичного, словотвірного) значень слова або в такому ж роздільному оформленні змістових характеристик речення, виражених лексичними засобами, і його граматичної спеціалізації, продаваної аналітичними власне-морфемами або аналітичними словами-морфемами.

У морфологічній структурі сучасної української мови як мові переважно синтетичного типу флексія звичайно виражає кілька граматичних категорій. Зокрема, у флексіях іменника і прикметника поєднуються значення відмінка, числа й роду: верб-у (значення знахідного відмінка, однини, жіночого роду), гарн-ому (значення давального відмінка, однини, чоловічого або середнього роду). У дієслівних флексіях поєднується значення особи зі значенням числа, часу і способу, напр.: біж-у (значення першої особи, однини, теперішнього часу. дійсного способу), пиш-и (значення другої особи, однини, наказового способу). Однак трапляються випадки роздільного вираження (різними афіксами) морфологічних значень, що засвідчує наявність аглютинативних вкраплень у морфології української мови. Найпоказовішим із цього погляду прикладом є форми минулого часу дієслова, де значення часу і способу передають суфікси -в-/-л-, а значення роду і числа – флексії: чита-л-а, сумува-л-и. Варто зазначити і протилежне: те саме морфологічне значення можуть виражати різні флексії, наприклад, значення орудного відмінка передають флексії -ом (братом, берестом), -ем (ковалем, споришем), -ою (білкою, калиною), -ею (красунею, тополею), - ам (курчам, вовчам) тощо. Для сучасної української мови характерна також омонімія флексій. Зокрема, закінчення -і іменників типу воля, земля, тиша виражає значення родового, давального і місцевого відмінків (останнього тільки в поєднанні з прийменниками) …

Для морфології української мови характерне також аналітичне (тобто поза межами морфологічного слова) вираження граматичних значень…Найпоказовішим для морфологічної системи сучасної української мови парадигматичний різновид аналітичності. Маємо на увазі парадигматичну закріпленість аналітичних утворень, які стали регулярними виразниками грамем тої чи тої морфологічної категорії…

Аналітично в парадигматичному плані виражаються в дієсловах: а) у морфологічній категорії часу – грамема майбутнього часу дієслів недоконаного виду, виражена за допомогою службового дієслова-морфеми бути в його особових і числових різновидах: буду писати, будеш писати, будемо писати…; б) у морфологічній категорії способу – грамема умовного способу, передавана за допомогою аналітичної морфеми би(б): написав би, написала б, написали б; в) у морфологічній категорії способу – грамема наказового способу, виражена за допомогою аналітичних морфем хай або нехай: хай напише, нехай прийдуть.

Роль граматичного елемента аналітичних форм в українській мові виконують аналітичні морфеми або специфічні аналітичні службові слова-морфеми. Це прийменники, допоміжні слова, сполучники, частки чи й повнозначні слова, що зазнають десемантизації…

Отже, сучасна українська мова являє собою синтетичну мову з елементами аналітизму. В ній постійно формуються утворення аналітичного типу, оскільки аналітизм є найпрозорішим способом вираження граматичних значень. Упродовж тривалого часу помітна тенденція до поширення прийменниково-відмінкових форм замість відмінкових. З іншого боку, на грунті аналітичних форм утворюються синтетичні шляхом усунення аналітичного службового елемента. Аналітичні і синтетичні форми співіснують у межах граматичних парадигм і категорій».

ПРОГРАМИ КОЛОКВІУМІВ

ТЕМА: КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ НАУКИ ПРО МОВУ

Мета колоквіуму: систематизувати й поглибити знання студентів про теоретичні засади, основні напрями та сучасні тенденції розвитку когнітивної лінгвістики; з'ясувати роль мови в пізнанні світу, формуванні концептуальної та мовної картин світу; розвинути вміння аналізувати мовні одиниці з позицій когнітивного підходу.

Блок І. Теоретичні засади когнітивної лінгвістики

1. Когнітивна лінгвістика як напрям сучасного мовознавства: об'єкт, предмет, мета та основні завдання.
2. Історія становлення когнітивної лінгвістики. Передумови виникнення когнітивного підходу до вивчення мови.
3. Зв'язок когнітивної лінгвістики з психологією, філософією, культурологією та штучним інтелектом.
4. Мова, мислення, свідомість і пізнання: характер взаємозв'язків.
5. Основні принципи когнітивного підходу до аналізу мовних явищ.

Блок ІІ. Основні поняття та категорії когнітивної лінгвістики

1. Концепт як базова одиниця когнітивної лінгвістики: визначення, структура, типологія.
2. Поняття концепту, поняття, значення та смислу: спільне й відмінне.
3. Концептуалізація та категоризація як когнітивні процеси.
4. Мовна та концептуальна картини світу: особливості взаємодії.
5. Мовна особистість і мовна свідомість у когнітивному аспекті.
6. Фрейм, сценарій, схема, гештальт як способи організації та репрезентації знань.

7. Прототипна семантика та її роль у формуванні мовних категорій.

Блок ІІІ. Актуальні проблеми та перспективи розвитку когнітивної лінгвістики

1. Національно-культурна специфіка концептів і способи її мовного вираження.
2. Вербалізація емоційних концептів у сучасному мовленні.
3. Метафоричне моделювання суспільно-політичного та медійного дискурсів.
4. Концептуальний аналіз як засіб дослідження індивідуально-авторської картини світу.
5. Когнітивна лінгвістика в умовах цифрової комунікації та розвитку штучного інтелекту.
6. Сучасні українські когнітивно-лінгвістичні студії: проблематика, методологія, перспективи.

Практичні завдання

1. Проаналізуйте один із концептів української мовної картини світу (*воля, дім, серце, війна, пам'ять*) і визначте основні засоби його мовної репрезентації.
2. Виявіть концептуальні метафори в сучасному медійному тексті та схарактеризуйте їхню роль.
3. Порівняйте мовні засоби репрезентації одного концепту в українській та англійській / польській мовах, визначте спільні й національно специфічні ознаки.
4. Змоделюйте структуру одного концепту, виокремивши його ядро, периферію, образні, оцінні та культурні компоненти.

Література

1. Воробйова О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки // *Вісн. Київ. лінгвіст. ун-ту. Сер. Філологія*. 2011. Т. 14, № 2.

2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу [Текст] К.: Логос, 2004. 284 с.
3. Ділай, І. П., & Ділай, М. П. (2021). Когнітивна корпусна лінгвістика: сучасний стан і перспективи. *Нова філологія*, (83), 71-78. https://doi.org/10.26661/2414-1135-2021-83-10.
4. Кудрявцева Н.С. Методологія когнітивних досліджень: перспективи емпіричного підходу // Мовознавство. 2013, № 1. С.66-76.
5. Потапенко О. Лінгвоконцептологія. К.: Освіта України, 2010. 336с
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава, 2008.
7. Сивачук, Н. (2021). Концепт «соловей» у фольклорі та ментальній долі українського народу. *Філологічний часопис*, (1), 185-195. https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2021.232738
8. Слухай Н. В. Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології [Текст] К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005.
9. Удовіченко Г. М. Місце когнітивної лінгвістики в сучасному мовознавстві. *Наукові праці. Філологія. Мовознавство*. Випуск 209. Том 221. С.103-106.

ТЕМА : ПРОБЛЕМИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Мета колоквіуму: ознайомити студентів із предметом і завданнями міжкультурної комунікації, її основними науковими школами; визначити роль і значення міжкультурної комунікації в сучасному світі; охарактеризувати основні поняття, категорії та методи дослідження міжкультурної комунікації.

Блок І. Теоретичні засади міжкультурної комунікації

1. Міжкультурна комунікація в системі сучасного гуманітарного знання: зв'язок із лінгвістикою, соціолінгвістикою, етнолінгвістикою, культурологією, психологією та соціологією.
2. Історія становлення та основні етапи розвитку теорії міжкультурної комунікації.
3. Моделі міжкультурної комунікації та їхнє значення для пояснення комунікативних процесів.
4. Культурний діалог в умовах глобалізації світу. Детермінанти та структура міжкультурної комунікації.

Блок ІІ. Основні поняття та категорії міжкультурної комунікації

1. Поняття культурної ідентичності, національної ідентичності та культурної належності.
2. Мовна картина світу й концептуальна картина світу в міжкультурному аспекті.
3. Вербальні та невербальні засоби комунікації в різних культурах.
4. Культурні цінності, норми, традиції та стереотипи як чинники комунікативної поведінки.
5. Поняття культурного коду, символу, культурного концепту та прецедентного феномена.
6. Поняття етноцентризму, культурного релятивізму, етнокультурного стереотипу й упередження.
7. Культурний шок: причини виникнення, основні етапи та способи подолання.
8. Комунікативні бар’єри в міжкультурній взаємодії: мовні, семантичні, прагматичні, психологічні та соціокультурні.

Блок ІІІ. Актуальні проблеми та перспективи розвитку міжкультурної комунікації

1. Глобалізація та цифровізація як чинники трансформації міжкультурної комунікації.
2. Міжкультурна комунікація в умовах багатомовності й культурного розмаїття.
3. Міжкультурний діалог як засіб подолання стереотипів, упереджень і конфліктів.
4. Особливості міжкультурної комунікації в академічному, професійному та діловому середовищах.
5. Міжкультурна комунікація в соціальних мережах і цифровому медіапросторі.

6. Вплив штучного інтелекту, автоматизованого перекладу та цифрових комунікаційних технологій на міжкультурну взаємодію.
7. Проблеми перекладу культурно маркованої лексики, фразеологізмів, гумору й мовленнєвого етикету.
8. Міжкультурна комунікація в умовах війни: репрезентація національного досвіду, формування міжнародного образу України та протидія дезінформації.

Практичні завдання

1. Зіставте формули привітання, звертання, подяки, вибачення та прощання в українській та англійській / польській мовах. мові й одній з іноземних мов. Визначте спільні та відмінні риси їхнього використання.
2. Доберіть приклади безеквівалентних лексем і фразеологізмів, які відображають національно-культурну специфіку, та поясніть складнощі їхнього сприйняття представниками інших культур.
3. На матеріалі медіатексту або допису в соціальній мережі визначте наявні культурні стереотипи й упередження. Запропонуйте способи їх подолання.
4. Проаналізуйте 2-3 тексти іноземних медіа про Україну, з'ясуйте, які культурні смисли, цінності та національні символи в ньому репрезентовано.

Література

1. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації [Електронний ресурс]: http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/slovnyk.
2. Галицька, М. М. (2014). Міжкультурна комунікація та її значення для професійної діяльності майбутніх фахівців. *Освітологічний дискурс, 2* (6), 23–30.
3. Гальона, Н. П., Дудко, І. В., Калита, О. М., & Шемет, В. Г. (2025). Особливості міжкультурної комунікації в науковому дискурсі. *Культурологічний альманах*, (2), 374–380. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.2.45
4. Гнатюк Я. Методологічна комунікація як модус міжкультурної комунікації. *Науковий вісник Чернівецького національного університету. Серія: Філософія*.

Випуск 806. 32-37.
5. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація. Київ, 2012.
6. Овчаренко, Л. (2024). Міжкультурна комунікація як ключова складова іншомовної освіти майбутнього педагога. *Педагогічна Академія: наукові записки,* (9). https://doi.org/10.5281/zenodo.13647478
7. Шевченко, М. І. (2023). Сучасні концепції міжкультурної взаємодії в умовах глобалізації та сучасних міжнародних відносинах. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти,* (12), 164–179. https://doi.org/10.31866/2616-745X.12.2023.292413
8. Ярошенко Т. М. Регіональна типологія культури. Львів, 2007.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ РЕЄСТР

1. Адстрат – сукупність рис мовної системи, які з’явилися внаслідок впливу однієї мови на іншу в умовах тривалого співіснування і контактів сусідніх народів.
2. Актуалізація – реалізація потенційних властивостей мовних елементів у мовленні.
3. Антиномії – протилежні начала, внутрішні суперечності мови, боротьба між якими призводить до її змін.
4. Антропоцентризм – мовознавчий напрям, який мовні явища розглядає через призму людського чинника і вивчає мову з метою пізнання її носія – людини.
5. Апостеріорні мови – штучні мови, створені за зразком природних мов.
6. Апріорні мови – штучні мови, позбавлені зв’язку з природними.
7. Асоціативний експеримент – психолінгвістичний експеримент, суть якого полягає в анкетуванні мовців для виявлення асоціацій (реакцій), які в них викликають мовні одиниці (стимули).
8. Афазія – повна або часткова втрата здатності говорити або розуміти мову внаслідок ураження мовних центрів.
9. Білінгвізм – практика індивідуального або колективного використання двох мов у межах однієї державної чи соціальної спільноти у відповідних комунікативних сферах.
10. Внутрішнє мовлення – використання у процесах розумової діяльності психічних відображень мовних знаків (слів і речень) без вимовляння їх уголос і без писемної фіксації.
11. Внутрішні причини мовних змін – причини, закладені в самій мові, в її системі; суперечності, боротьба між якими спричиняє мовні зміни.
12. Внутрішня лінгвістика – галузь мовознавства, яка вивчає системні відношення мовних одиниць без звертання до зовнішньолінгвальних чинників.
13. Генеративізм – напрям у мовознавстві, який визнає пріоритет дедуктивного підходу до вивчення мови над індуктивним, інтерпретує мову як феномен психіки людини і опрацьовує формальні моделі процесів породження мовних конструкцій. Синонім: породжувальна лінгвістика, генеративна лінгвістика.
14. Гіпотеза вроджених мовних структур – гіпотеза Н. Хомського, суть якої зводиться до того, що мовні структури не набуваються через досвід, а народжуються разом із людиною й існують у кожного індивіда в потенції.
15. Гіпотеза лінгвальної відносності – концепція, згідно з якою структура мови визначає структуру мислення і спосіб пізнання світу. Синонім: гіпотеза Сепіра – Уорфа.

16. Глибинна структура – спосіб абстрактного опису побудови речення, який дозволяє відобразити смислову близькість речень, що мають одні й ті самі лексичні одиниці й розрізняються лише деякими граматичними значеннями.
17. Глибинний синтаксис – використовуваний у теорії трансформаційних породжувальних граматик (генеративній лінгвістиці) спосіб абстрактного опису семантичної структури речення.
18. Глосематика – лінгвістична течія структуралізму, яка трактує мову як абстрактну структуру й описує її суто формальними способами без звертання до її субстанцій (реального змісту і звучання). Синоніми: копенгагенський структуралізм, датський структуралізм.
19. Глотогонічна теорія – теорія походження і розвитку мови М. Я. Марра, згідно з якою всі мови пройшли у своєму розвитку аморфну, аморфно-синтетичну, аглютинативну і флективну стадії.
20. Глотогонія – 1) походження мови; 2) розділ мовознавства, що вивчає походження і розвиток мови.
21. Дескриптивізм – лінгвістична течія структуралізму, для якої характерний формальний підхід до вивчення мовних фактів на основі їх дистрибуції (сполучуваності одиниць, їх місця у мовленні стосовно інших одиниць тощо). Синонім: американський структуралізм.
22. Диглосія – мовна ситуація, за якої в одному суспільстві існує дві мови або дві форми однією мови, що виконують відмінні функції.
23. Диктум – фактичний зміст речення (висловлення).
24. Дискурс – текст у сукупності прагматичних, соціокультурних, психологічних та інших чинників; мовлення, «занурене в життя».
25. Дистрибутивний аналіз – одна з основних методик визначення і класифікації одиниць мови в дескриптивній лінгвістиці, яка базується виключно на розподілі одиниць відносно одна одної у потоці мовлення, вивченні оточення (дистрибуції) аналізованої одиниці.
26. Дистрибутивний синтаксис – синтаксис, предметом якого є валентність, реляційні й дистрибутивні властивості слова. Синонім: структурний синтаксис.
27. Етнолінгвістика – напрям у мовознавстві, який вивчає мову в її зв'язках з культурою, взаємодію мовних, етнокультурних і етнопсихологічних чинників у функціонуванні та розвитку мови.
28. Зіставне мовознавство – мовознавча дисципліна, яка вивчає дві чи більше мов з метою виявлення їх подібностей і відмінностей на всіх рівнях мовної структури. Синоніми: контрастивна лінгвістика.
29. Знак – матеріальний, чуттєво сприйманий предмет, який є представником іншого предмета і використовується для отримання, зберігання і передачі інформації.
30. Знак-індекс – знак, пов’язаний з позначуваним предметом, як дія зі своєю причиною. Синоніми: знак-прикмета, знак-симптом.
31. Знак-копія – відтворення, репродукція, подібна на позначуваний предмет.

32. Знак-сигнал – знак, який вимагає після себе певних дій, реакції. Зовнішнє мовлення – мовлення у власному сенсі (втілене у звуки, таке, що має звукове вираження).
33. Зовнішня лінгвістика – галузь мовознавства, яка вивчає сукупність етнічних, суспільно-історичних, соціальних, географічних та інших чинників як нерозривно пов'язаних з розвитком і функціонуванням мови.
34. Інтерлінгвістика – розділ мовознавства, який вивчає міжнародні мови як засіб міжмовного спілкування.
35. Інтерференція – взаємодія мовних систем за двомовності, яка виражається у відхиленнях від норми і системи другої мови під впливом рідної.
36. Когнітивна лінгвістика – мовознавчий напрям, в якому функціонування мови розглядається як різновид когнітивної (пізнавальної) діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища.
37. Комунікативна лінгвістика – напрям сучасного мовознавства, що вивчає мовне спілкування, яке складається з таких компонентів, як мовець, адресат, повідомлення, контекст, специфіка контакту та код (засоби) повідомлення.
38. Конвергенція – 1) збіг двох чи більше звуків мови в один звук; 2) зближення і збіг двох мов унаслідок контактування.
39. Концепт – у когнітивній лінгвістиці – одиниця ментальних або психічних ресурсів свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; оперативна змістова одиниця пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, усієї картини світу, відображеної в мозку людини; відомості проте, що індивід знає, припускає, думає, уявляє про об'єкти світу.
40. Концептуальний аналіз – методика дослідження концептів на основі сполучуваності відповідних лексем, а також більш широких контекстів їх вживання.
41. Лексико-семантичне поле – сукупність парадигматично пов’язаних лексичних одиниць, об’єднаних спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ.
42. Мовна асиміляція – процес утрати етносом рідної мови і перехід на мову іншого (панівного) етносу.
43. Мовна картина світу – спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу, інтерпретація навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами.
44. Мовна компетенція – рівень знання своєї мови певним індивідом.
45. Мовна ситуація – сукупність форм існування однієї мови або сукупність мов у їх територіально-соціальному взаємовідношенні у межах певних адміністративно-політичних утворень.
46. Мовний союз – особливий тип ареально-історичної спільності мов, що характеризується певною кількістю подібних структурних і матеріальних

ознак, набутих внаслідок тривалого й інтенсивного контактного й конвергентного розвитку в межах єдиного географічного простору.

47. Мовні контакти – взаємодія двох чи більше мов, яка впливає на структуру і словниковий склад однієї чи багатьох із них.
48. Мовні універсалії – явища, властиві всім мовам або більшості з них.
49. Молодограматизм – напрям у порівняльно-історичному мовознавстві, що поставив за мету досліджувати живі мови, які нібито розвиваються за суворими, що не знають винятків, законами.
50. Натуралістичний напрям у мовознавстві – напрям, який виник у межах порівняльно-історичного мовознавства І половини XIX ст. і поширював принципи й методи природничих наук на вивчення мови і мовленнєвої діяльності. Синонім: натуралізм.
51. Національно-мовна політика – мовна політика як частина національної політики держави.
52. Нейролінгвістика – дисципліна, яка виникла на межі неврології та лінгвістики й вивчає систему мови у співвідношенні з мозковим субстратом мовної поведінки.
53. Неолінгвістика – опозиційний до молодограматизму напрям, який трактував мову з позицій ідеалізму й естетизму.
54. Поверхнева структура – спосіб конкретного опису синтаксичної побудови кожного окремого речення з його глибинних структур.
55. Порівняльно-історичне мовознавство – лінгвістичний напрям, який досліджує мови для встановлення їхньої спорідненості та вивчення історичного розвитку споріднених мов.
56. Порівняльно-історичний метод – сукупність прийомів і процедур історико-генетичного дослідження мовних сімей і груп, а також окремих мов для встановлення закономірностей їх розвитку. Синоніми: компаративний метод, лінгвогенетичний метод.
57. Прагматика – сфера досліджень у семіотиці й мовознавстві, в якій вивчається функціонування мовних знаків у мовленні; розділ мовознавства, який вивчає комплекс проблем, що стосується мовця, адресата, їх взаємодії в комунікації.
58. Прикладне мовознавство – напрям у мовознавстві, який опрацьовує методи вирішення практичних завдань, пов’язаних із використанням мови.
59. Психолінгвістика – галузь мовознавства, яка вивчає процеси породження і сприймання мовлення в їх співвідношенні з системою мови.
60. Референт – об’єкт позамовної дійсності, який має на увазі мовець, коли вимовляє певний мовленнєвий відрізок.
61. Семіотика – наукова дисципліна про різні системи знаків, які використовують для передачі інформації.
62. Соціолінгвістика – мовознавча наука, яка вивчає соціальну природу мови, її суспільні функції, взаємодію мови і суспільства.
63. Структуралізм – мовознавчий напрям, який розглядає мову як чітко структуровану знакову систему і прагне до суворого формального її опису.

64. Субстрат – мова-підоснова, елементи якої розчинилися в мові, що нашарувалася на неї; сліди витісненої місцевої мови.
65. Суперстрат – мова-надоснова, елементи якої розчинилися в мові, над якою вона нашарувалася; сліди мови чужинців, асимільованих корінним населенням.
66. Функціональна лінгвістика – сукупність шкіл і напрямів, які характеризуються переважною увагою до вивчення функціонування мови як засобу спілкування. Синонім: функціоналізм.
67. Школа естетичного ідеалізму – мовознавчий напрям, представники якого критикували молодограматизм з позицій так званої естетичної філософії мови, розглядали мову як творчу діяльність індивіда.
68. Школа «слів і речей» – мовознавчий напрям, який висунув принципи вивчення лексики у зв’язку з культурою й історією народу.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Бацевич Ф. С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень. Київ, 2011.
2. Ковбасюк Л. А., Романова Н. В. Сучасні лінгвістичні теорії: навчально-методичний посібник. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. 148 с.
3. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ, 2009.
4. Лучик В.В. Вступ до слов'янської філології. Київ, 2008.
5. Межов О. Г. Українська мова в контексті новітніх наукових парадигм: методичні рекомендації для підготовки магістрів освітньої програми «Українська мова та література. Світова література» спеціальності 035 «Філологія». Луцьк, 2024. 74 с.
6. Мова та мовлення: фундаментальні парадигми розвитку: колект. монографія / ред.: Т. В. Калинюк, Т. В. Бондарчук. Кам'янець-Подільський, 2021.
7. Селіванова О.О Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава, 2008.
8. Сучасні лінгвістичні теорії: навч. посіб. для здобувачів другого (магістер.) рівня вищ. осв. галузі знань 03 «Гуманітарні науки», спец. 035 «Філологія» [Електронне видання] / уклад.: М. В. Мамич, О. М. Назаренко; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2025. 104 с. https://hdl.handle.net/11300/29500
9. Теорія лінгвістичних парадигм: колект. монографія / за ред. Ж. В. Краснобаєвої-Чорної. Вінниця, 2019.

Додаткова

1. Акоп'янц Н. Використання ChatGPT в процесі вивчення мови: переваги та можливості. Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. 2023. № 1. С. 69-72.
2. В Україні представили велику мовну модель Lapa LLM: що відомо. *Media Sapiens. 2025.* URL: https://ms.detector.media/internet/post/38562/2025-10-27-v-ukraini-predstavyly-velyku-movnu-model-lapa-llm-shcho-vidomo/
3. Голощук С. Корпусна лінгвістика: сучасний стан та перспективи досліджень. *Current Issues of Linguistics and Translation Studies*. 2021. № 22. С. 33-36. https://doi.org/10.31891/2415-7929-2021-22-7.
4. Дарчук Н. П. Традиційна лінгвістика – структурна лінгвістика – комп'ютерна лінгвістика – триєдина сутність. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Літературознавство, мовознавство, фольклористика»*, № 1(26), 2016. С. 24-27.
5. Демська О. Українська мова. Подорож із Бад-Емса до Страсбурга. Харків, 2024.
6. Друль О. Мовні віддалі між слов'янським діалектами. *ЗБРУЧ*. 28.10. 2025.
7. Дрогомирецький П.П., Гуцуляк О.Б. Основи індоєвропейського мовознавства та компаративістики: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2012.
8. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця: Твори, 2020.
9. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії. Донецьк, 2006.
10. Загнітко А.П. Теорія граматики і тексту: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2014.
11. .Зимовець Г. В. Чинники процесу адаптації запозичень до системи мови. *Мовознавство*. 2021. №6.
12. Капранов Я.В. Наукові дискусії щодо ностратичної гіпотези походження мов. Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ, Україна.
13. Карпіловська Є. А. Здобутки академічної структурної та математичної лінгвістики у моделюванні українського слова. *Українська мова: наук.-теор. журн*. 2019. № 1. С.18-35.

14. Ковалевська Т.Ю. Актуальні напрями сучасного мовознавства: Методичні вказівки та рекомендації для слухачів третього рівня вищої освіти (доктор філософії Phd) спеціальності 035 Філологія. Одеса, 2020.
15. Коротенко Є. Основні парадигми дослідження мови та обґрунтування причин їх зміни. *HUMANITIES & SOCIAL SCIENCES 2009*. LVIV. 14-16 MAY 2009. P. 106-108.
16. Коч Н. В. Когнітивна лінгвістика: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв: Іліон, 2021. 132 с
17. Купріянов Є. В. Структурна лінгвістика в теорії та практиці: навчальний посібник / Є. В. Купріянов, Н. С. Угольнікова, О. М. Юрченко. Харків: НТУ «ХПІ», 2024.
18. Кухар Н. Проблема вербальної агресії в сучасному мовознавчому дискурсі. (2024). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство),* 39, 87-96. https://doi.org/10.31652/2521-1307-2024-39-08
19. Маленко О., Борисов В. Українське мовознавство як науковий дискурс: історія, теорія, практика. Харків, 2021.
20. Мельничук О. Д. Роль структуралізму в контексті лінгвістичного осмислення. *Південний архів (філологічні науки).* 2023. Випуск 93. С.36-41.
21. Морозова І. Б. Комунікативна лінгвістика крізь призму гештальт-теорії: метод. рек. Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2021. 41 с.
22. Наєнко, Г. (2018). Підручник Євгена Тимченка «Курс історії українського язика» та становлення історико-мовного дискурсу першої третини XX століття. *Українське мовознавство,* 1(48), 76-92. https://doi.org/10.17721/um/48].
23. Піхтовнікова Л. С., Домброван Т. І., Єнікєєва С. М., Семенець О. О. Лінгвосинергетика: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Харків, 2018.
24. Просяник О. П. Фердинанд де Соссюр: деміфологізація концепції: монографія. Харків: Харківське історико-філологічне товариство. 2018.
25. Селігей П. О. Нездійснені мовні прогнози: уроки дає історія. *Мовознавство.* 2020. №3.
26. Селігей П. О. Міжнародні та світові мови: критерії, рейтинги, прогнози. *Мовознавство.* 2021. № 5.
27. Семчинський С. В. Вступ до порівняльно-історичного мовознавства (на матеріалі індоєвропейських мов). Київ, 2002.
28. Таценко Н. В. Методи корпусної лінгвістики в підготовці фахівців філологів. *Scientific and Pedagogical Internship "Organization of educational process in the field of philological sciences in Ukraine and EU countries":* Internship proceedings (August 24 – October 2). Venice: Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2020. С. 177–181.
29. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / перекл. з франц. А. Корнійчук, Т. Тищенко. Київ: Основи, 1998.
30. Створення національної LLM: виклики, переваги та шлях до мовної незалежності. *EPAM. Blog*. 10.06.2025. URL: https://careers.epam.ua/blog/creating-a-national-llm
31. Стефанечко О. Корпус як дзеркало колективного когнітивного досвіду в контексті розвитку мовних моделей (2020–2025). (2026). *Науковий журнал «Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія», 30(98),* 17-21. https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/4831
32. Стефанова, Н. О. Термінологічний апарат філологічної науки. Навч.-метод. Комплекс нормативної дисципліни (курс лекцій). Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2024. 116 с.

33. Тараненко О. О. Явище мовного андроцентризму і сучасний рух за гендерну рівність. *Мовознавство*. 2020. №1.
34. Тараненко О. О. Мова як дзеркало етнічної ментальності: так і ні. *Мовознавство.* 2021. № 6.
35. Тищенко К. М. Метатеорія мовознавства у своєму часі й соціумі. *Мовознавство.* 2021. №3.
36. Шевченко Л. І., Сизонов Д. Ю. Теорія медіалінгвістики: підручник; за ред. Л. І. Шевченко. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2021. 214 с.
37. Ясакова Н. Перспективи української лінгвостилістики: від структуралізму до когнітивної та корпусної лінгвістики, дискурс-аналізу й постколоніальної проблематики. *Граматичні читання – XIII: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції 15-16 травня 2025 року* / Донецький нац. ун-т імені Василя Стуса; наук. ред. А. Загнітко. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2025. С.111-114.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ, 2007.URL: http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/
2. Загнітко А. П. Сучасна лінгвістика: погляди та оцінки: науково-аналітичне видання. Донецьк, 2014. https://science.donnu.edu.ua/wp.../sites/.../Zahnitkoretsenzii_maket_ost.pdf2
3. Лінгвістичний портал: словники, корпус. URL http://www.mova. info
4. «Мовознавство» науково-теоретичний журнал інституту мовознавства ім. О.О. Потебні. http://www.movoznavstvo.org.ua/
5. Тезаурус з комп'ютерної лексикографії. URL: http://www.mova.info/Page3. aspx?l1=188&vocid=1
6. Тезаурус з лінгвістичної термінології. URL: http://www.mova.info/mov_thes. aspx?l1=68
7. Теоретичне і прикладне мовознавство [Електронний ресурс]: наук.-допом. бібліогр. покажч. / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки; Бібліотека; уклад. Л. Дейнека. Луцьк, 2018.
8.Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ, 2000. URL: http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm
9.Український лінгвістичний портал для досліджень української мови та лінгвістичних питань. URL http://www.ukrlit.org/ linguistics

ДОДАТОК. ПРИКЛАДИ ЛІНГВІСТИЧНИХ ПРОЄКТІВ

Дві оптики мовознавства: Генетична vs Типологічна

Генеалогічна класифікація
(Дерево походження)

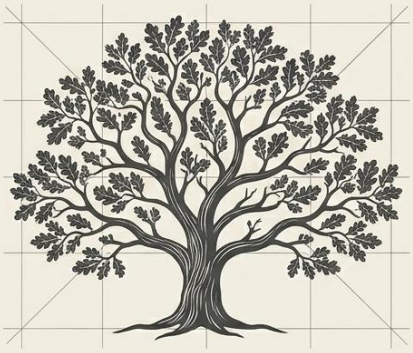

- **Критерій:** Спільний предок (спорідненість).
- **Мета:** Побудова мовних сімей (напр., Індоєвропейські).
- **Фокус:** Історія та еволюція (діахронія).

Типологічна класифікація
(Структурна матриця)

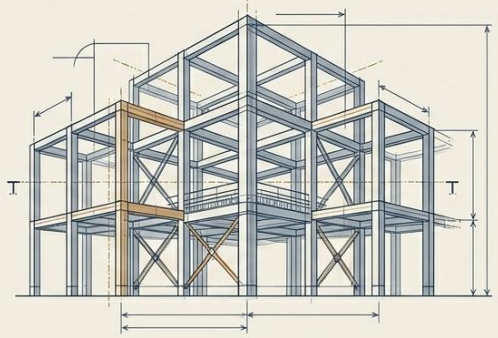

- **Критерій:** Подібність будови та принципів організації матеріалу.
- **Мета:** Побудова мовних типів (напр., Флективні).
- **Фокус:** Внутрішня структура (синхронія).

Типологія вивчає архітектуру мови, а не її родовід.
Класифікацію започаткували Ф. та А. Шлегелі, а завершив В. фон Гумбольдт.

NotebookLM

Морфологічна типологія: 4 способи побудови слова

Класифікація за прозорістю меж морфем та кількістю значень на один афікс.

1. Ізолюючі (Кореневі)

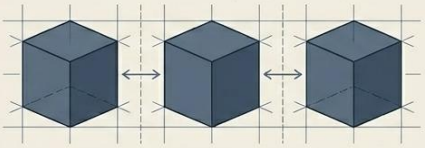

Слова незмінні. Межі чіткі. Граматика виражається порядком слів.
Приклади: В'єтнамська, китайська (wo hao - я люблю / hao wo - люби мене).

2. Аглютинативні

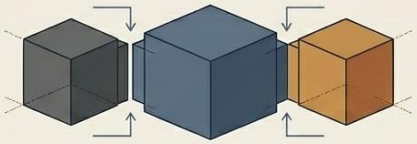

«Приклеювання» однозначних афіксів до незмінного кореня.
Приклади: Тюркські (тур. masa-lar-da - на столах), японська, фінно-угорські.

3. Флективні (Фузійні)

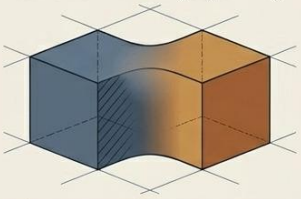

Багатозначні закінчення органічно зливаються з коренем (фузія).
Приклади: Українська (стол-а - однина, чол. рід, родовий відм.), санскрит, латина.

4. Інкорпоруючі (Полісинтетичні)

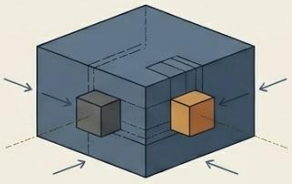

Слова-речення. Об'єкт і обставини вбудовуються у дієслово.
Приклади: Чукотська, мови індіанців Америки.

NotebookLM

Синтаксична типологія: Базовий порядок слів

Згідно з дослідженнями Джозефа Грінберга, мови світу тяжіють до певних синтаксичних формул (SOV, SVO, VSO).

Суб'єкт (S)
Об'єкт (O)
Дієслово (V)

SOV — Найпоширеніший тип у світі. (Турецька, японська).
Приклад: «Кішка молоко п'є».

SVO — Другий за поширеністю. (Українська, англійська).
Приклад: «Кішка п'є молоко».

VSO — Рідкісний, але системний тип. (Арабська, валлійська).
Приклад: «П'є кішка молоко».

Хоча деякі мови (як українська) допускають вільний порядок, завжди існує прагматично нейтральний (базовий) порядок слів.

NotebookLM

Мовні універсалії: Що об'єднує Вавилон?

Універсалії — це найзагальніші структурні риси, спільні для всіх або більшості природних мов. Вони окреслюють межі того, якою взагалі може бути людська мова.

1. Абсолютні (Повні)

Не мають жодного винятку. У всіх мовах світу є голосні та приголосні фонеми. В усіх мовах є власні імена.

2. Статистичні (Фреквенталії)

Явища надзвичайно високої ймовірності. Більшість мов світу мають форму теперішнього часу дієслова.

3. Імплікаційні (Залежні)

Складна залежність між явищами. ЯКЩО в мові є категорія відмінка, ТО в ній обов'язково є категорія числа.

NotebookLM

Класифікація універсалій за рівнями мови

Універсальні закони діють на кожному «поверсі» мовної архітектури.

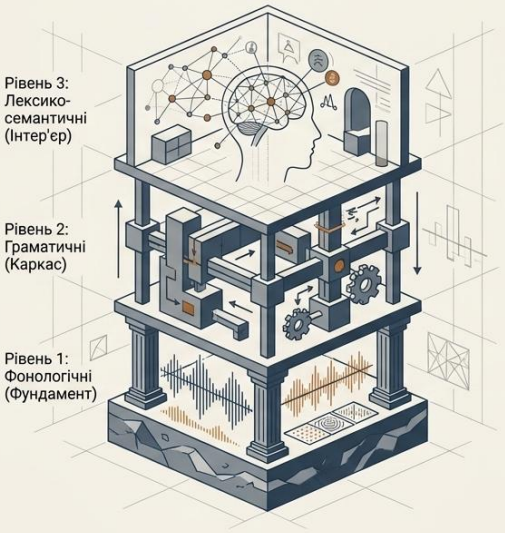

Рівень 3: Лексико-семантичні (Інтер’єр)

Правило: Єдині способи осмислення дійсності людством.

Приклад: В усіх мовах слова зі значенням «тяжкий» (вага) з часом набувають значення «складний» (абстракція), а «гострий» (смак) переноситься на розум.

Рівень 2: Граматичні (Каркас)

Правило: Логічні принципи організації.

Приклад: Якщо в мові є двоїна (троїна), то обов'язково є множина. У всіх мовах виражені відношення між суб'єктом і предикатом.

Рівень 1: Фонологічні (Фундамент)

Правило: Обмеження апарату мовлення.

Приклад: В жодній мові не може бути менше 10 і більше 80 фонем. Якщо є протиставлення за твердістю, немає поліфонії голосних.

NotebookLM

Сучасна типологія: Від паперу до Великих Даних (Big Data)

У XXI столітті типологія перетворилася на науку, що працює з гігантськими базами даних та штучним інтелектом.

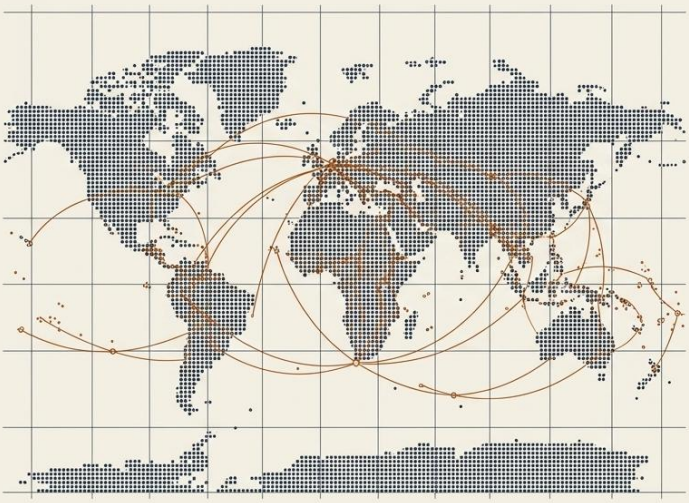

WALS (World Atlas of Language Structures)

Найбільша глобальна база даних (понад 2600 мов). Візуалізує на картах світу понад 140 фонологічних, граматичних та лексичних параметрів. Показує кластеризацію та ареальні зв’язки.

Цифрова універсологія

Алгоритми ШІ дозволяють автоматично аналізувати корпуси тисяч мов, виявляючи приховані статистичні універсалії, недоступні для ручного аналізу.

Прикладне значення (NLP)

Типологічні бази даних є критично важливими для навчання великих мовних моделей (LLM) розумінню «мови взагалі», покращуючи машиний переклад для рідкісних мов.

NotebookLM

Українська мова у типологічному вимірі

Жодна мова не є «чистим» типом. Українська поєднує домінуючий тип із рисами інших систем.

ПАСПОРТ МОВИ: УКРАЇНСЬКА

- **Генеалогія:** Індоєвропейська сім'я (слов'янська група).
- **Синтаксис (Грінберг):** SVO, але з гнучким порядком завдяки багатій системі відмінків.

85%

[85%] **Флективний (Фузійний) тип - ДОМІНАНТА**
Виражений синтетизм. Багатозначні закінчення органічно коренем. Приклад: стол-а (однина, чол.рід, род.відмінок).

10%

[10%] Використання службових слів, складених форм (напр., буду читати, більш теплий).

5%

[5%] Однозначні «приклейки» після флексії. Приклад: зворотний постфікс у дієсловах (вчить-ся).

NotebookLM

Висновки: Значення типологічної архітектури

Типологія та мовні універсалії доводять, що за зовнішнім хаосом людських мов прихована жорстка і логічна архітектура.

1. Різноманіття має межі

Незважаючи на існування ~7000 мов, вони використовують лише **4 базові** морфологічні типи та кілька синтаксичних моделей. Мова — це конструктор з обмеженою кількістю деталей.

2. Універсалії — дзеркало когніції

Спільні структурні риси всіх мов (універсалії) відображають фізіологічні обмеження мовленнєвого апарату та єдині для всього людства способи мислення і сприйняття реальності.

3. Практичний вектор

Сучасна типологія вийшла за межі теоретичного мовознавства. Її бази даних (WALS) є основою для розвитку штучного інтелекту, когнітивних наук та систем машинного перекладу (NLP).

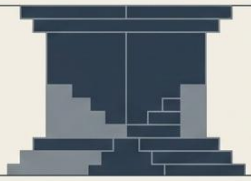

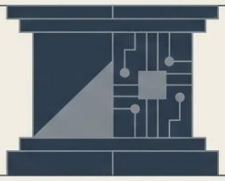

NotebookLM

Морфологічна класифікація мов: Як влаштовані мови світу
Ця інфографіка представляє типологічну класифікацію мов світу за їхньою морфологічною структурою. Вона розкриває, як різні мови формують слова та виражають граматичні значення — від простих незмінних коренів до складних слів-речень.
Ізолюючі (кореневі) мови
Слова складаються з чистих коренів без афіксів, а зв'язки передаються порядком слів (напр., китайська).
Аглютинативні мови
Граматичні значення додаються за допомогою однозначних «приклейок»-афіксів до незмінної основи (напр., турецька).
Флективні (фузійні) мови
Використовують багатозначні закінчення (флекції), що органічно зливаються з основою (напр., українська).
Полісинтетичні (інкорпоруючі) мови
Речення формується як одне надскладне слово, що об'єднує різні частини висловлення (напр., чукотська).
незмінна основа
однозначні «приклейки»-афікси
китайська, в'єтнамська
Порядок слів та інтонація
Турецька, угорська, японська
Однозначні афікси-приклейки
Українська, латина, німецька
Багатозначні флексії (закінчення)
Чукотська, мови індіанців
Інкорпорація (слова-речення)
Ключові відмінності та особливості
Кумуляція проти однозначності
У флективних мовах одне закінчення несе кілька значень
в аглютинативних — лише одне
Відсутність «чистих» типів
Більшість мов поєднують риси різних типів, а їхня класифікація базується на переважаючих ознаках.
Мовний тип — не ознака розвитку
Жоден тип не є досконалішим за інший; це лише різні способи організації думки.
NotebookLM